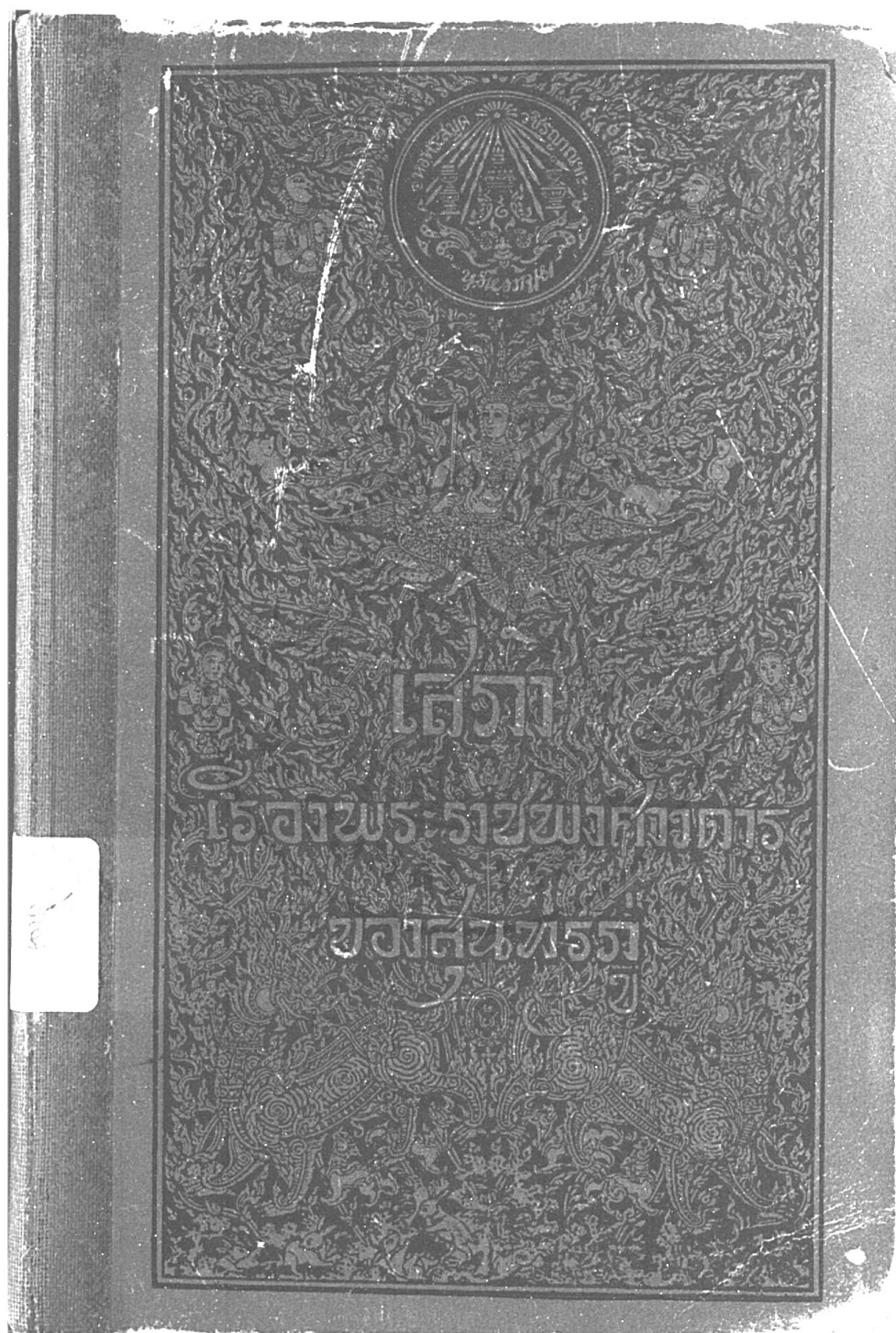

101

ก.น.๕๕

ขอให้ผู้ที่รับสวดเล่มนี้ไว้ ลงรับ

ความชอบคน ที่ได้อ่านภาชนะอันทำ

ด้วยทองคำของพระเจ้าโดยไม่มีสิ่งใด

แต่ด้วยพระคุณที่พระเจ้าอภัยบาปเสีย

ซึ่งท่าน ขอให้ท่านมีอายุ วรรณะ สุขะ พล:

เจริญ มีเทพยดาคุ้มครอง

ทำนองบทเพลง.

เดช. คงเหลือ
๑๓/๑/๖๕

เสภา เรื่องพระราชพงศาวดาร
สุนทรภู่แต่งถวายในรัชกาลที่ ๔
และ
เรื่องประวัติของสุนทรภู่

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ๖

โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาครบ ๖๐ ปี

พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลข ๑๙,

เลข ๗. ๓๕๕

เลข ๗. ๓๕๕

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

31111005353931

คำนำ

เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรม
ราชโองการดำรัส ๑ สั่งให้พระสุนทรโวหาร ซึ่งคนทั้ง
หลายเรียกกันเป็นสามัญว่า “สุนทรภู่” นั้น แต่งขึ้น
สำหรับขับถวายทรงฟังในเวลาทรงเครื่องใหญ่ ตาม
แบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๒ แลต่อมาโปรด ๑ ให้ใช้เป็น
บทสำหรับนางในขับส่งมโหรีหลวงด้วย แต่เสภาเรื่อง
นี้เมื่อรัชกาลที่ ๕ ฉวยหายไป ได้พยายามค้นหากัน
มาช้านานก็ไม่พบ ถึงเข้าใจกันว่าจะสูญเสียแล้ว ยัง
รู้จักอยู่แต่ด้วยมีผู้ท่องจำไว้ ได้คนละเล็กละน้อย มาจน
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร
หาฉบับหนึ่งคือเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารได้ จึง
ปรากฏว่ายังอยู่บริบูรณ์

(๒)

ในปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕ นี้ ข้าพเจ้าจะทำบุญฉลองอายุ
ครบ ๖๐ ปี คือว่าพิมพ์หนังสือเสภาเรื่องพระราช
พงศาวดารเป็นของชำร่วยแก่ญาติมิตรที่มาช่วยงานเห็น
จะดี ด้วยเป็นหนังสือมีใครจะมีใครได้เคยอ่าน แล
เป็นส่วนกลอนของสุนทรภู่ ซึ่งนับถือกันว่าเป็นกวี
เอกของไทยเราคน ๑ ผู้ที่ได้รับแจกไปคงจะพอใจอ่าน
กันโดยมาก เมื่อได้คัดลงใจว่าจะพิมพ์เสภาเรื่องพระราช
พงศาวดาร ข้าพเจ้านึกขึ้นอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้ามีเรื่อง
ประวัติของสุนทรภู่ผู้แต่งเสภาเรื่องนพมาศไว้ด้วยก็จะยิ่ง
ดีขึ้น เพราะบรรดาผู้ที่ชอบอ่านบทกลอนไทย ใคร
จะไม่เคยได้ยินชื่อสุนทรภู่เห็นจะไม่มี ผู้ที่ชอบอ่าน
กลอนของสุนทรภู่ก็มีมาก คงจะพอใจทราบเรื่องประวัติ
ของสุนทรภู่ด้วยกันทั้งนั้น ก็แลเรื่องประวัติของสุนทรภู่
นั้น เป็นเรื่องราวเล่ากันมากก็มี ที่สุนทรภู่เล่าเองปรากฏ
อยู่ในนิราศเรื่องต่าง ๆ ก็มี แม้วันเกิดของสุนทรภู่ก็

(๓)

ปรากฏอยู่ในตำราดวงชาตา เห็นว่าพอจะรวบรวมความ
มาประกอบกับสันนิษฐานร้อยกรองเข้าเป็นเรื่องประวัติ
ให้ทราบความแต่ต้นจนปลายได้โดย ชำนาญจึงลง
แต่งประวัติของสุนทรภู่พิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ด้วย
หวังใจว่าท่านทั้งหลายได้สมุดเล่มนี้ไป จะพอ
ใจอ่านทั่วกัน

ด.จ. ๒๖ ทรงพระพร

วันวิเศษ วันที่ ๑ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๕

(๔)

สารบัญ

ประวัติสุนทรภู่	หน้า (๙)
ประวัติก่อนเข้ารับราชการ	(๙)
ประวัติตอนรับราชการ	(๒๑)
ประวัติตอนออกบวช	(๓๓)
ประวัติตอนตกยาก	(๔๖)
ประวัติตอนสิ้นเคราะห์	(๕๕)
ว่าด้วยหนังสือที่สุนทรภู่แต่ง	(๖๑)
ว่าด้วยคุณวิเศษของสุนทรภู่	(๖๔)
เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารตอนท ๑	๑
คำเฉลิมพระเกียรติ	๑
ว่าด้วยสร้างพระนครศรีอยุธยา	๒
ว่าด้วยพระเจ้าอู่ทอง	
ครองพระราชอาณาเขต	๓
พระเจ้าอู่ทองตรัสสั่งให้พระราเมศวร	
ไปตีเมืองขอม	๕

(๕)

พระราเมศวรยกทัพไปเมืองขอม	หน้า ๑๑
พระเจ้ากรุงขอมปลุกษาการศึก	๑๒
อุปราชกรุงขอมยกมาตีทัพไทย	๑๕
ทัพขอมรบกับทัพไทย	๑๖
พระราเมศวรเสียทีข้าศึก	๑๘
พระเจ้าอู่ทองให้พระบรมราชา ไปช่วยพระราเมศวร	๒๓
พระบรมราชายกไปเมืองขอม	๒๘
พระบรมราชาตีเมืองขอม	๓๓
พระบรมราชาไถ่เมืองขอม	๓๕
เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารตอนที่ ๒	๓๗
กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่ขึ้นข้างเผือก	๓๗
กล่าวถึงพระเจ้าหงสาวดีอยากไต่ช้างเผือก	๓๘
พระเจ้าหงสาวดีให้มาขอช้างเผือก	๓๘
พระมหากษัตริย์ปลุกษาข้าราชการ	๔๓
พระมหากษัตริย์ไม่ยอมให้ช้างเผือก	๔๖

(๖)

พระเจ้าหงษาวดียกกองทัพ	หน้า ๔๘
พระเจ้าหงษาวดีที่เมืองพิษณุโลก	๕๔
พระมหาธรรมราชาขอมแพ้ข้าศึก	๕๖
กล่าวถึงพระมหาจักรพรรดิเตรียมสู้ข้าศึก	๖๒
พระเจ้าหงษาวดียกลงมากรุงศรีอยุธยา	๖๕
พระมหาจักรพรรดิยอมทำไมตรีกับข้าศึก	๗๓
พระยาตานเป็นขบถ	๗๘
พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต	
ขอพระเทพกระษัตริย์	๘๐
พระมหาธรรมราชาออกข่าวไปยัง	
เมืองหงษาวดี	๘๗
พระเจ้าหงษาวดีซึ่งพระเทพกระษัตริย์	๙๐
พระมหาจักรพรรดิทรงผนวช	๙๒
พระมหินทรคิตกลอุบายกับ	
พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต	๙๓
พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตที่เมืองพิษณุโลก	๙๔

(๘)

พระเจ้าหงษาวดีให้มาช่วย

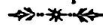
พระมหาธรรมราชา	หน้า ๓๐๒
พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเหล็กทัพกลับ	๓๐๔
พวกหงษาวดีเสียทัพพลันช้าง	๓๐๖
พระมหาธรรมราชาไปเมืองหงษาวดี	๓๐๘
พระมหาจักรพรรดิขึ้นครองราชสมบัติ	๓๑๐
พระมหาจักรพรรดิรับพระวิสุทธิ	
กระษัตริย์กลับมากอง	๓๑๓
พระมหินทรคเมืองกำแพงเพชร	๓๑๖
พระมหาธรรมราชาครองทุกขต่อ	
พระเจ้าหงษาวดี	๓๑๘
พระเจ้าหงษาวดียกมาตีกรุงศรีอยุธยา	๓๒๐
กรุงศรีอยุธยาเตรียมสู้ข้าศึก	๓๒๒
ทัพพระเจ้าหงษาวดีล้อมกรุง	๓๒๔
พระมหินทรให้ไปขอกำลัง	
เมืองเวียงจันทน์มาช่วย	๓๒๗

(๘)

พระเจ้าหงษาวดีศรีกรุงศรีอยุธยา	หน้า ๑๒๕
พระมหาจักรพรรดิสุวรรคต	๑๓๐
พระเจ้าหงษาวดีกรุงไทยพระมหาอุปราช	๑๓๒
พระเจ้าหงษาวดีให้ทำถนนข้ามคูพระนคร	๑๓๖
พระเจ้าหงษาวดีคึกคักกลอบายเอาตัว	
พระยาราม	๑๔๔
พระมหาธรรมราชาเจ้าความเมือง	๑๔๘
พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต	
ยกกองทัพมาช่วยไทย	๑๕๓
พระเจ้าหงษาวดีคึกคักกลอบาย	
ทัพพม่าเวียงจันทน์	๑๕๓
ทัพเวียงจันทน์แตก	๑๕๗

(๘)

ประวัติสุนทรภู่

(๑) ตอนก่อนรับราชการ

พระสุนทรโวหาร (ภู่) ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกัน
เป็นสามัญว่า “สุนทรภู่” นั้น เกิดในรัชกาลที่ ๑
กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑
ขมา เดือนยี่จุลศักราช ๑๑๔๘ เวลาเช้า ๒ โมง (ตรงกับ
วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙) มีผู้เฒ่าโหราศาสตร์ได้
ผูกดวงชะตาของสุนทรภู่ไว้ ดังนี้

จะต้องอธิบายความนอกเรื่องประวัติ เพื่อผู้ที่ยังไม่รู้
เรื่องดวงชะตา แชะดวงตรงนักษัตร อันการทำดวงชะตานี้
คือ จกจำกรวราชที่สถิตย์ของดวงอาทิตย์แลดาวพระ

(๓๐)

เคราะห์ต่าง ๆ ในขณะเวลาเกิด เป็นวิธีมีมาเก่าแก่แต่
ก็ทำตามแบบ คบงตามที่ใช้ในกิจการหลายอย่าง คือ
อย่าง ๑ ถ้าจะกำหนดเวลาฤกษ์ยามทำการให้เป็นศิ
มงคลแก่ผู้ใด โหรย่อมเอาดวงชะตาของผู้นั้นมาสอบ
สวน เลือกลงเวลาอันพระเคราะห์โคจรสักระไร ซึ่งต้อง
ตำราว่าเป็นศิริมงคลแก่ชะตาของผู้นั้น กำหนดเป็นเวลา
มงคลฤกษ์ เป็นต้นว่าฤกษ์ยกกองทัพต้องหาเวลาที่
เป็นศิริมงคลแก่แม่ทัพ ฤกษ์ปลูกเรือนต้องหาเวลาที่
เป็นศิริมงคลแก่เจ้าของเรือน ฤกษ์โกนหัวต้องหาเวลาที่
เป็นศิริมงคลแก่เด็กที่จะโกนหัว ฉะนั้นเป็นตัวอย่าง อีกอย่าง ๑ คบ
งตามที่ใช้ในการพยากรณ์ที่ร้ายอันจะพึงมีแก่ด้วยคน
เพราะเชื่อถือกันมาว่า เมื่อพระเคราะห์โคจรเข้าสู่
จักรราศีเช่นนั้น ๆ มักเกิดความทุกข์ความชั่วแก่
ผู้มีชะตาอย่างนั้น ๆ เป็นต้นว่าพระเคราะห์ราหูเข้าสู่รา
ศีอันเป็นลักษณะของผู้ใด ว่าผู้นั้นมักจะไม่มีความสุข
กว่าพระเคราะห์ราหูจะพ้นจักรราศีนั้นไป ดังนั้นเป็นคว

(๓๓)

อย่าง อาศัยความเชื่อในชั้น จึงมีวิธีขบสอยดวงชะตา
หาความรู้ว่าเคราะห์ที่แลเคราะห์ร้ายประการใด ยังมี
ความเชื่อถือกันมาแต่ก่อนอีกอย่าง ๑ ว่าดวงชะตาของ
ผู้ใดอาจจะสั่งให้รู้ได้ว่าบุคคลผู้นั้นจะถึงแก่กรรม แลที่สุด
จะมีอายุยืนยาวอายุสั้น ความเชื่อทางนี้เกิดแต่เขาดวง
ชะตาของผู้ที่มีเรื่องประวัติ อันปรากฏว่าเป็นคนดี
คนชั่วในอดีตกาล มาเป็นหลักสำหรับเทียบเคียงกับ
ดวงชะตาที่จะพยากรณ์ ถ้าเห็นคล้ายคลึงกับดวงชะตา
ตัวอย่างข้างฝ่ายพวกคนดี ก็พยากรณ์ว่าจะดี ถ้าไป
คล้ายคลึงกับดวงชะตาของข้างฝ่ายพวกชั่ว ก็พยากรณ์
ว่าจะชั่ว เป็นแค่ความดังนี้ ผู้ที่นิยมการพยากรณ์
อย่างว่ามานี้ เมื่อเห็นใครเป็นคนทรงคุณญาให้โทษ
อย่างวิสามัญ มักสืบวันแลเวลาเกิดของผู้นั้น ผู้ดวง
ชะตาลงตำราไว้เป็นตัวอย่าง สำหรับใช้เปรียบเทียบ
ในการพยากรณ์ ดวงชะตาของบุคคลต่าง ๆ ทั้งข้างดี

(๑๒)

แลข้างชั่วจึงมีอยู่ในตำราเป็นอันมาก แลก็มีคำทัก
บอกไว้ว่าเป็นผู้มีคุณงามมีโทษอย่างนั้น ๆ ทั่ว.

ทกวงศาของสุนทรภู่มีอยู่ในตำราทกวงศานั้น คง
เป็นเพราะผู้พยากรณ์แต่ก่อนเห็นว่าสุนทรภู่ทรงคุณ
สมบัติในกระบวนแต่งกลอนเป็นอย่างวิเศษ นับว่าเป็น
วิสามันตบุรุษผู้หนึ่ง แต่ทักคำอธิบายแลมีไว้ข้างใต้วง
ศาว่า “สุนทรภู่อาลักษณ์ ขี้เมา” ทั้งนี้ด้วย หมาย
ความว่าเป็นผู้ทรงทั้งความดีแลความชั่วระคนปนกัน อัน
เป็นความจริงตามเรื่องประวัติของสุนทรภู่.

สกุลวงศ์ของสุนทรภู่ บิดามารดาจะชื่อใดไม่
ปรากฏ ๆ แต่ทักบิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ ใน
เขตอำเภอเมืองแกลง แขวงจังหวัดจันทบุรี ฝ่าย
มารดาเป็นชาวเมืองอื่น มาอยู่ด้วยกันในกรุงเทพ ฯ เกิด
สุนทรภู่เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ได้ ๕ ปี แล้วบิดา
ก็มารดาอย่างนั้น บิดากลับออกไปขออยู่ทเมืองแกลง
ฝ่ายมารดาได้สามีใหม่มีลูกหญิงอีก ๒ คน ซื่อมีคน ๑

(๑๓)

ชื่อนี้คน ๑ แล้วได้เป็นนางนมพระธิดาในกรมพระราชวังหลัง (กล่าวกันว่าพระองค์เจ้าจงกล) เพราะฉะนั้นสุนทรภู่จึงได้ช้อยู่ที่พระราชวังหลังกับมารดา และได้ถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังหลังตั้งแต่วัยเด็ก.

การศึกษาของสุนทรภู่ ความที่กล่าวไว้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (ซึ่งพระราชทานนามในรัชกาลที่ ๔ ว่า วัดศรีสุทธาราม) ธรรมเนียมของบางกอกน้อย รัชกาลที่ ๑ ทำการเสมีนได้ ได้เคยเป็นเสมียนนายรวางกรมพระคลังสวน แต่อยู่ปีเดียวไม่ชอบทำงานอย่างอื่น นอกจากแต่งบทกลอน สันตติ์จึงบอกคอกสรวัยสักวา ได้แต่รุ่นหนุ่ม แล้วกลับมาอยู่ที่พระราชวังหลังอย่างเดิม เห็นจะเป็นเพราะที่เป็นเจ้าบทย่ากลอนนั่นเองชวนให้คนของงานทำความเกิดขึ้น ท้ายไปลอบลักรักใคร่กับผู้หญิงข้างในคน ๑ ชื่อจัน ถูกกริ้วต้องเวรจำทั้งชายหญิง

(๓๔)

แต่เวลานั้นกรมพระราชวังหลังใกล้จะถึงคตอยู่แล้ว
ติดเวรจำอยู่ไม่ช้านัก ทำนองจะพ้นโทษเมื่อกรมพระ
ราชวังหลังถึงคตใน พ.ศ. ๒๓๔๘ สนทรวงจึงออกไป
หาบิดาที่เมืองแกลง แต่งนิราศเมืองแกลงเมื่อไป
คราวนี้.

พิเคราะห์ เรื่อง รว ที่ ปรากฏ ใน นิราศ ประกอบ กับ
ที่กราชย์เกิดของสนทรวง ดูเหมือนเมื่อแต่งนิราศเมือง
แกลงอายุจะราวสัก ๒๑ ปี กล่าวในนิราศว่ามีศิษย์ติดตาม
ไปด้วย ๒ คน ซ้อนส่อให้เห็นว่าในเวลานั้นสนทรวง
เห็นจะมีชื่อเสียงในการแต่งบทกลอนอยู่แล้ว จึงมีผู้ฝาก
ตัวเป็นศิษย์ น่าจะมีหนังสือเรื่องอื่นที่สนทรวงได้แต่ง
ไว้ก่อนนิราศเมืองแกลง ลองพิเคราะห์ดูหนังสือกลอน
ของสนทรวงที่ยังปรากฏอยู่บัดนี้ เห็นมีเค้าเงื่อนในทาง
สำนวนว่าจะแต่งก่อนนิราศเมืองแกลงแต่เรื่องโคบุตร
เรื่องเดียว มีคำขึ้นข้างต้นว่า

(๑๕)

“๑ แต่ปางหลังครั้งว่างพระศาสนา เป็นปฐม
สมมตกันสืบมา ด้วยปัญญาประวิงทั้งหญิงชาย ฉะนั้น
ข้อวัตรเรื่องประจักษ์แจ้ง จึงสำแดงคำคิปประกฤษฏ์ถวาย
ตามสัทธิเริ่มเรื่องนิยาย ให้เพริศพรายพริ้งเพราะเสนา
กลอน” ทั้งนี้ ทำนองเหมือนจะแต่งถวายเจ้าวังหลัง
องค์ใดองค์หนึ่ง แต่แต่งได้ ๘ เล่มสมุดไทยแล้วก็ค้าง
อยู่หายเรื่องไม่ กลอนเรื่องอนของสุนทรภู่ตำนาน
เป็นชั้นหลังเรื่องโคบุตรทั้งนั้น.

สุนทรภู่ไปเมืองแกลงคราวนั้นออกจากกรุงเทพ ฯ ใน
เดือน ๗ ไปเรือประทุน คิษย์แหวไป ๒ คน กับมีคน
ชยาชาวเมืองระยองรับนำทางช่วยแหวอีกคน ๑ ไปทาง
คลองลำโรงแลคลองคี่สระจรเข้ออกปากน้ำยางปกงไปขึ้น
ที่บางปลาสร้อยจังหวัดชลบุรี แล้วเดินบกต่อไป.

ความในนิราศตอนไปในคลองสุนทรภู่ อธิบายคำเก่า
ไว้แห่ง ๑ ว่า “คำโบราณท่านผูกทุกทุกสิ่ง เขาว่าถึง

(๑๖)

ของหอมมันพองชน” คำนี้เองเป็นมูลที่ค่ากันว่า “ของ
หอมพองชน” คือเปรียบเอาลงเป็นลิง ยังหาเคยพบ
ใครอธิบายไว้ที่ไหน.

เมื่อสุนทรภู่ลงไปถึงเมืองระยอง คนขี้นาที่นำทาง
ไปถึงบ้านก็หลยเสีย แต่นั้นสุนทรภู่ต้องพยายามถาม
หนทางตามพวกชาวบ้านเดินต่อไปจนถึงวัดที่ขี้นาขอย
ณเมืองแกลง กล่าวในนิราศว่าเวลานั้นขี้นาขอยมาไต่
๒๐ พรรษา ขี้นาสื่อให้เห็นว่าขี้นากับมารดาเห็นจะพวากัน
ตั้งแต่สุนทรภู่ยังเป็นเด็กเล็กที่เตี้ย และน้องสาว ๒ คน
นั้นต่างขี้นากับสุนทรภู่ ในนิราศกล่าวความอีกข้อหนึ่ง
ว่าขี้นาทขอย “เป็นถนนานประเทศขี้นาขี้นา ขอม
กระษัตริย์โปรดปราณประทานนาม เจ้าอารามธัญธรร
มรังษี” ทั้งนี้ สันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นถนนานกรมของ
พระครูธรรมรังษีเจ้าคณะเมืองแกลง มีใช้ไต่เป็น
ตำแหน่งพระครูเอง ที่สุนทรภู่ออกไปหาขี้นาขอยที่จะคิ
ออกไปขอยด้วยเวลานั้นอายุครบอุปสมบท และจะล้าง

(๓๗)

อัปมงคลที่ต้องถูกจำจองด้วยก็เป็นได้ แต่หาได้ช่วย
ไม่ ไปอยู่ได้น้อยหนึ่งก็ช่วยเป็นไข้ป่าอาการถึงแทบ
ประดาตาย รักษาพยาบาลกันอยู่กว่าเดือนจึงหาย พอ
หายก็กลับเข้ามากรุงเทพ ฯ ในเดือน ๘ รวมเวลาที่
สุนทรภู่ออกไปเมืองแกลงคราวนั้นราว ๓ เดือน

เรื่องประวัติของสุนทรภู่เมื่อกลับจากเมืองแกลงแล้ว
มีอยู่ในเรื่องนิราศพระบาท ว่ามาเป็นมหาดเล็กพระองค์
เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสองค์น้อยของกรมพระราชวัง
หลังทรงผนวชอยู่ณวัดระฆัง แต่ตัวสุนทรภู่อยู่ที่พระราช
วังหลัง แลได้หญิงช่อจันทร์ที่เคยเกิดความนินาเป็นภรรยา
ทำนองเจ้าครอกข้างใน (ทองอยู่) ซึ่งเป็นพระอรรคชา
ยาของกรมพระราชวังหลังจะยกประทาน ด้วยปรากฏ
ในเรื่องนิราศชั้นหลัง มาว่าเมื่อสุนทรภู่มิบุตรเจ้าครอก

• กล่าวกันว่า เพราะเป็นพระองค์เจ้า องค์แรกที่ประสูติแต่ประ
ดิษฐาพระราชวังชั้นนี้ จึงได้พระนามว่าปฐมวงศ์ แต่ทรงผนวชอยู่
ตลอดพระชนมายุ สันพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

(๑๘)

ข้างในรับเข้าไปทรงเลี้ยงดู แต่เมื่อได้นางจันเป็น
ภรรยาแล้วอยู่ด้วยกันเป็นปรกติไม่เท่าใด เห็นจะเป็น
เพราะสุนทรภู่จับเป็นคนขี้เมาในตอนนั้น ถึงบ่น
(พ.ศ. ๒๓๕๐) ภรรยาก็โกรธ สุนทรภู่ได้แสดงความ
ไว้ข้างต้นนิราศพระบาทว่า

“ แสนอาลัยใจหายไม่วายห่วง กังครคักขยักซำ
ระกำทรวง เลี้ยคายดวงจันทร์วางงาม เจ้าคุมแค้น
แสนโกรธพิโรธพี่ แต่เคื้อนย่นอย่างเจ้าเคื้อนสาม จน
พระหน่อสรีรวงศทรงพระนาม จากอารามแรมร้างทาง
กันการ ถ้วยเรียมรองมุลิกาเป็นข้าบาท จำนิราศร้าง
นุชสีทงสาร ตามเสด็จโดยแค้นแค้นกันการ ไปมีสการ
รอยบาทพระศาสดา ” ดังนี้

เมื่อสุนทรภู่ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ ไปพระ
พุทธบาทควรวที่แต่งนิราศไม่ได้ลงเรือลำแรก อาศัย

๑. กล่าวไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้า

(๑๙)

ไปในเรือมหาเหล็กที่ตามเสด็จ ต้องพายเรือไปเอง
กล่าวความอันนี้ไว้ในนิราศเมื่อถึงท่าเรือว่า

“พระหน่อสรีรวงศทรงเสกขา ขึ้นศาลาโสรสรงวาริ
ศรี ข้างพวกเราเสชาลงวาริ แต่โดยคิใจคนท้วงพันพาย
อุระเรียบเตรียมมกรรมอารมณ์อื่น ระชาอ่อนอกใจมิใคร่
หาย แลกลิ้งวีนน้ำในตาพราย หัวไหล่ตายตั้งยอก
ตลอดคัว”

ครั้นขึ้นเนินบกจะเป็นท้วงสนทราไปมาทุกอย่าง
ถูกเขาแกล้งให้ชนชคอข้างท้วงม่นที่ตองให้นำไปข้าง
น้ำ กล่าวไว้ในนิราศว่า

“ทั้งสองข้างท่านวางลวนข้างคัง ระเบียบหลังมหาค
เล็กนั้นเหลือหลาย แต่ท้วงพันจำเพาะเป็นเคราะห์ร้าย
ต้องชนพลายนำทางข้างน้ำมน เพื่อนเขาแกล้งคยมิอ
กระพือผลึก ข้างสยักพลัดไปในไพรสณฑ์ ผงะหงายคน
ท้ายเขาคว่าทัน โอ้แม่จันเจียนจะไม่เห็นใจจริง นึกจะ

(๒๐)

โขนจากข้างลงกลางเถื่อน คืทอขายเพื่อนเขาจะเขี้ยวไ
หญิง แต่ตั้งเคียวเวียนหน้าในตาวิง เขาขอพิงพาคัก
มาตามทาง ”

เมื่อไปพักอยู่ที่บริเวณวัดพระพุทธรูป สุนทรภู่กล่าว
ในนิราศว่าไปเที่ยวทางเขาขาดพบ (พระองค์) เจ้าสาม
เณรพระองค์ ๑ กันพระกลตหักทองขวางเสด็จมาทางนั้น
พิเคราะห์ตามคักราชเห็นจะเป็นสมเด็จกรมพระปรมาภิ
ธิเบศร์ เพราะเวลานั้นทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่แล้ว
กล่าวความอีกแห่งหนึ่งว่า “ พอแรมค่ำนั้นท่านพระ
คลัง หายบุญยังไปผลองศาลาไผ่ ” คำว่า “ หายบุญยัง ”
ทรงนัยว่าเวลาเมื่อแตงนิราศ ท่านพระคลังคนนั้นถึงอา
ลัยกรรมแล้ว จึงสันนิษฐานว่าสุนทรภู่มีได้แตงนิราศ
พระบาทในเวลาที่ไม่เคยเจอ เห็นจะแต่งต่อภายหลัง
มาหลายปี แลที่เรียกว่าท่านพระคลังคนนั้นคงจะเป็นเจ้า
พระยาพระคลัง กร ซึ่งเป็นพระคลังคนแรกในรัชกาล

(๑) สุนทรภู่มีนิราศที่ ๕ ไปชมทะเลบกพรหม,
ซึ่งมีโคลงว่า “ เจ้าพระคลัง ” หรือ
อาจเป็นพระคลังคนแรกในรัชกาล

(๒๑)

ที่ ๒ เพราะพระคลัง (กุน) คนก่อนนั้นเมื่อถึงอสังกรรม
เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร ที่สมุหนายก พระคลัง (สังข์)
คนต่อพระคลัง กร มา เมื่อถึงอสังกรรมก็เป็นเจ้า
พระยาอรรคมหาเสนาที่สมุหพระกลาโหม เป็นพระคลัง
จนถึงอสังกรรมแต่พระคลัง กร จึงเรียกในนิราศว่า
พระคลังเมื่อถึงอสังกรรมแล้ว อัครวิเศษเฝ้าเอนกมิ่ง
ไต่กล่าวมา สันนิษฐานว่าหนังสือทยอดของสุนทรภู่ที่
ปรากฏอยู่ เป็นของแต่งก่อนสุนทรภู่เข้ารับราชการ
๓ เรื่อง คือเรื่องโคขิตรเรื่อง ๓ นิราศเมืองแกลงแต่ง
เมื่อปลายรัชกาลที่ ๓ เรื่อง ๓ นิราศพระบาทแต่งเมื่อต้น
รัชกาลที่ ๒ เรื่อง ๑ ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ เมื่อสุนทรภู่
เข้ารับราชการแล้วเห็นจะไม่มีโอกาสไปทางไกล จึงไม่
ปรากฏว่าแต่งนิราศเรื่องใดอีกจนตลอดรัชกาล

(๒) ตอนรับราชการ

เรื่องประวัติของสุนทรภู่ ตอนจะเข้ารับราชการใน
รัชกาลที่ ๒ นั้น มีคำเล่ากันว่า เมื่อคราวเกิดทั้ง

(๒๒)

บัตรสนเท่ห์กันซุกซมใน พ.ศ. ๒๓๕๘ ที่กรมหมื่นศรี
สุนทรต้องถูกขำระนั้น สุนทรภู่ก็ถูกสงสัยว่าเป็นผู้
แต่งหนังสือทั้งด้วยคน ๑ ความขื่อนมีเค้าเงื่อนอยู่ใน
นิราศเมืองเพชรบุรี ซึ่งสุนทรภู่แต่งเมื่อตอนปลาย
รัชกาลที่ ๓ กล่าวความขื่อนกันไปถึงเมืองยังเป็นหนุ่ม
คนอง ว่าได้เคยหนีออกไปอยู่เมืองเพชร ไปซุ่มซ่อน
นอนอยู่ในถ้ำเขาหลวงหลายวัน แล้วไปหาครี้อยู่กับ
หม่อมมยุรนาถ ในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งออกไป
ทั้งทำนาอยู่ที่เมืองเพชรเมื่อกรมพระราชวังหลังทิวงคต
แล้ว บ้างที่จะหนีไปในคราวที่ถูกสงสัยว่าแต่งหนังสือ
ทั้ง แลบ้างที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย จะได้ออกพระเนตรเห็นสำนวนกลอนของสุนทร
ภู่ในเวลาสอบสำนวนหาตัวผู้ทั้งหนังสือคราวนั้นเอง จึง
เลียบทรงพระกรุณาโปรด ๑ ให้เอาตัวมารับราชการ
เป็นอาลักษณ์ มลเหตุที่สุนทรภู่จะเข้ารับราชการหา
ปรากฏเรื่องเป็นอย่างอื่นไม่.

(๒๓)

เมื่อสุนทรภู่ได้เป็นอาลักษณ์แล้ว มีเรื่องเล่ากันมา
ถึงสุนทรภู่ได้ทำความชอบในหน้าที่ ว่าในสมัยนั้น
กำลังทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ก็
แลลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์บทละครในรัชกาลที่ ๒ นั้น
โดยปรกติเมื่อบทแต่งแล้ว โปรดฯ ให้เอาไปลองซ้อม
เล่นละครก่อน ถ้าบทขัดแก้กระบวนวรรคก็ต้องแก้ไข
จนกว่าละครจะเล่นได้สัດวกจึงเอาไปใช้ได้ เมื่อทรง
พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์มาถึงนางสีดาผูก
คอตาย เกิดขัดข้องขึ้น ด้วยตัวเรื่องตรงนั้นนางสีดา
ผูกคอตายถึงไม้แล้วปล่อยตัวลงมาห้อยอยู่ หนึ่งนาน
เข้าไปแก้งได้ บทที่แต่งจะต้องว่านางสีดาเอาผ้าผูกกับ
กิ่งไม้ซ้าย ๑ ผูกคอตาย ๑ แล้วปล่อยตัวลงมาให้ตาย
แต่ยังไม่ทันตายหนึ่งนานเข้าไปแก้งได้ทัน บทที่แต่งให้
ตรงนั้นเกินยาวไป นางสีดาต้องห้อยตัวอยู่นานนัก
หนึ่งนานจึงเข้าไปแก้ง ครั้นแต่งบทคดีให้สั้นเข้าความใน
เรื่องก็ขาด บทนางสีดาตรงนั้นจึงติดอยู่เพียงว่า

(๒๔)

“๑ จึงเอาผ้าผูกพันกระสนรัก เกี้ยวกระหวัดไว้
กับกิ่งไผ่ใหญ่” โปรด ๆ ให้อ้วที่ทรงปลูกษาค้อ ก็
“ไม่มีใครสามารถจะแต่งค้อให้ดังตามพระราชประสงค์
ได้” จึงทรงลองให้สุนทรภู่ค้อ สุนทรภู่แต่งค้อว่า

“ชายหนึ่งผูกสอสรไทย แล้วทอดองค์ลงไปจะให้
ตาย” ทรงพระราชนิพนธ์ค้อว่า “บัดนี้ วายบุตร
แก่ได้ตั้งใจหมาย” ก็เข้ากับกระบวรเล่นละครได้สนิท
ทรงยกย่องความฉลาดของสุนทรภู่ว่าครั้ง ๑ อีก
ครั้ง ๑ เล่ากันมาว่าเมื่อแต่งบทเรื่องรามเกียรติ์นั้น
ต่อมาถึงตอนศึกสิบขุนสิบรถ ทรงพระราชนิพนธ์บท
ชมรถทศกัณฐ์ ว่า

“๑ รถเขยรถที่นั่ง บุษบกยลลังก์ตั้งตระหง่าน
กว้างยาวใหญ่เท่าเขาจักรวาล ยอดเยี่ยมเทียมวิมาน
เมืองแมน คุมวงหงันเป็นควนคว้าง เทียมสิงหวิงว้าง

(๒๕)

ข้างละแสน สวรรค์ชัยเข้าตงแดน พื้นแผ่นดินกระเด็น
“ไปเป็นจน” ทรงพระราชนิพนธ์มาได้เพียงนี้ ทรงนึก
ความที่จะต่อไปอย่างไรให้สมกับเป็นรณใหญ่โตถึงปาน
นั้นยังไม่ออก จึงมีรับสั่งให้สุนทรภู่ต่อ สุนทรภู่ตอบว่า
“นทีดีฟองนองระลอก คลื่นกระฉอกกระฉ่อนชลค่นซุ่น
เขาพระเมรุเอนเอียงอ่อนลมุน อนนค์หมุนดินคาลสท้าน
สเทือน ทวยหาญโห่ร้องก้องกัมปนาท สุธาวาศไหว
หวนลั่นเลื่อน บคยังสรวินทวันเดือน คลาศเคลื่อน
จิตรรงค์ตรงมา” เล่ากันว่าไปรคนัก แต่นั่นก็ทรงนับ
สุนทรภู่เป็นกวีที่ทรงปฤกษาค้วยอีกคน ๑ ทรงตั้งเป็นที่
ขุนสุนทรโวหาร ในกรมพระอาลักษณ์ พระราชทานที่
ให้ปลูกเรือนอยู่ที่ได้ทำข้าง แลมีตำแหน่งเฝ้าฯ เป็นนิจ
แม้เวลาเสด็จประพาศก็ไปรท ๑ ให้ลงเรือพระที่นั่ง
เป็นพนักงานอ่านเขียนในเวลาทรงพระราชนิพนธ์บทกลอน

• ความซึ้งนุกล่าวไว้ในนิราศเมืองสุพรรณ.

(๒๖)

แต่การที่สุนทรภู่ได้เป็นขุนนางแลได้มีตำแหน่งรับ
ราชการใกล้ชิดกับพระองค์เช่นนั้น ไม่สามารถจะคุ้ม
ความทุกข์ยากได้ทีเดียว เหตุด้วยสุนทรภู่ยังเสพสุรา
ไม่ทิ้งได้ เมื่อเป็นขุนสุนทรโวหารแล้ว ครึ่งหนึ่งกำลัง
เมาสุราไปหาเมาท่า มารดาว่ากล่าวกลับขู่เช็ดมรดก
ขณะนั้นมีญาติผู้ใหญ่จะเป็นลงญาน้ำคน ๑ เข้าไปห้าม
ปราม สุนทรภู่ทบตีเขาขาดเจ็บถึงสาหัส เขาทล
เกล้า ๆ ถวายฎีกาก็ถูกกริ้ว มีรับสั่งให้เอาตัวไปจำไว้
คุก เรื่องสุนทรภู่ติดคุกมีปรากฏกล่าวไว้ในเค้า
เงื่อนในนิราศภูเขาทอง ว่าเมื่อออกฤกษ์พระอุโบสถวัด
เขมาได้ไปตามเสด็จ แต่เมื่อคราวผูกพัทธสีมาเป็นโทษ
อยู่ หาได้ตามเสด็จไม่ อีกแห่ง ๑ กล่าวกลอนพรรณนา
ถึงลักษณะติดคุกไว้ในเสภา เมื่อพลายงามจะขออยู่ใน
คุกกับขุนแผน ว่า

“ ขุนแผนว่าจะอยู่ก็ไม่ได้ ในคุกใหญ่ยากแค้น
มันแสนเข็ญ เหมือนอยู่ในนรกตกทั้งแปด มีได้วัน
โทษทัณฑ์สักวันเลย แต่เพื่อนท่านเจ้ากรมมยุราช

(๒๗)

อนุญาตให้อยู่ทับในหีบเฉย คนทั้งหลายนายมูลก็คุ้นเคย เขาละเลยพ่อไม่ต้องถูกของจำ ”

มีคำเล่ากันอีกข้อ ๑ ว่า สุนทรภู่เริ่มแต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณีเมื่ออยู่ในคุกคราวนั้น ชื่อนักเห็นจะจริง มีเค้าเงื่อนอยู่ในเสภา ตอนที่สุนทรภู่แต่งว่าถึงขุนแผนติดคุกนั้น ว่า “อยู่เปล่าเปล่าเล่าก็จนพินกำลังอุสาห์นั่งทำการสานกระต่าย ให้นางแก้วกิริยาช่วยทรวัก ขุนแผนลักขอบริศกระหวัดหวาย ใบละบาท คัดได้คว่าย่ายคาย แขนวนไว้นายทั้งเรือนออกเกลื่อนไป” สุนทรภู่อคงคิดแต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณีจนขาดปากเลี้ยงตัวในเวลาติดคุกอยู่นั้น อันประเพณีแต่งหนังสือขายในสมัยเมื่อยังไม่ใช้การพิมพ์นั้น เมื่อแต่งขึ้นแล้วใครอยากอ่านก็มาขอลอกเอาไป ผู้แต่งคิดเอาค่าแต่งตามแต่ผู้ต้องการอ่านจะยอมให้ ผู้มีชื่อเสียงเช่นสุนทรภู่ก็เห็นจะได้ค่าแต่งแรงอยู่ ประเพณีที่กล่าวมานี้เป็นทางหากินของพวกกวีที่ขี้สนมาช้านาน

(๒๘)

คุณผู้มีอิศราพระยาราชนนตรี (ภู) ยังแต่งกลอนขาย
มาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ บอกไว้ในเพลงยาวเฉลิม
พระเกียรติคุณผู้แต่ง.

สุนทรภู่จะติดคุกอยู่ช้านานเท่าใดไม่ปรากฏ เล่า
กันแต่ถึงเหตุที่จะพ้นโทษ ว่าพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง
ไกรเรื่องหนึ่งเกิดติดขัด ไม่มีผู้ใดจะต่อให้พอพระราช
หฤทัยได้ จึงมีรับสั่งให้ไปเรียกตัวสุนทรภู่มาจากคุก
สุนทรภู่ต่อกลอนได้ทั้งพระราชประสงค์ ก็ทรงพระ
กรุณาโปรดฯ ให้พ้นโทษ กลับมารับราชการอย่าง
เดิม มาถึงตอนปลายรัชกาล เจ้าฟ้ากฤษดาภราชิภาวัฑฒ
นโปรดให้สุนทรภู่เป็นครูสอนหนังสือถวายสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ แลเจ้าฟ้าพระองค์กลาง
(คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระยาบวรราชปักษ์) ทั้ง ๒
พระองค์ สุนทรภู่ได้แต่งกลอนเรื่องสวัสดิรักษาถวาย
เจ้าฟ้าอาภรณ์ ขึ้นต้นว่า.

(๒๘)

“สุนทรทำคำสวัสดิรักษา ถวายพระหน้อยพิตรอิศรา
ตามพระยาพิณโณให้เพิ่มพล” แลกต่างในกลอน
ตอนปลายเมื่อก่อนขบ ว่า “ขอพระองค์จงจำไว้
สำเหนียก ทั้งนี้เรียกเรื่องสวัสดิรักษา สำหรับองค์
พงศ์กระษัตริย์ชาติยา ให้ผ่องผาสุกสวัสดิ์ชัฏกษัย บท
โบราณท่านทำเป็นคำฉันท์ แต่คนนั้นมิใคร่แจ่มแจ้งไข
จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไว้ หวังจะให้เจนจำได้
ชำนาญ สอนคุณมูลกาสาวิภักดิ์ ให้สูงศักดิ์สืบ
สมบัติพิศฐาน แม้นผิดเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องของโบราณ
ขอประทานอภัยโทษได้ ไพรคเอ๋ย” ทั้งนี้

เรื่องประวัติตอนเมื่อสุนทรทำเป็นกวีที่ทรงปัญญา
ยังมีเรื่องเกร็ดเล่ากันมาอีกหลายเรื่อง เรื่อง ๓ ว่า
สุนทรว่ากันว่าจำนวนกลอนที่จะแต่งให้เป็นคำปากตลาด
นั้น ต้องเป็นไพร่เช่นตัวถึงจะแต่งได้ ยังความว่า
ถ้าเป็นเจ้านายก็แต่งไม่ได้ ความนี้ทราบถึงพระกรรณ

(๓๐)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรง
พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องไกรทอง เพื่อพิสดารให้
ปรากฏว่าถึงเจ้านายจะทรงแต่งกลอนให้เป็นคำยาก
ตลาดก็หาทรงได้ อีกเรื่อง ๑ เล่ากันว่าเมื่อทรงพระ
ราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา ทรงแบ่งคอนางขมขะ
เล่นถว้เมื่อท้าวคาคหาไปไชยน์ พระราชทานไปให้
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรง
พระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร
ทรงแต่ง เมื่อทรงแต่งแล้ว ถึงวันจะอ่านถวายตัว
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งว่า
สุนทรภู่ให้อ่านตรวจดูเสียก่อน สุนทรภู่อ่านแล้วกราบ
ทูลว่าเห็นค้อยอยู่แล้ว ครั้นเสด็จออกเมื่อโปรด ๑ ให้
อ่านต่อหน้าท้าวทรงปัญญาพร้อมกัน ถึงบทแห่ง ๓ ว่า
“น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว ปลาแหวกกอบัว
อยู่ใหว่ใหว่” สุนทรภู่คิดว่ายังไม่ดี ขอแก้เป็น

● ความวรรคหลังมักกล่าวกันว่า “ว่ายแหวกกอบัวอยู่ใหว่ใหว่”
ข้าพเจ้าเห็นว่าคงเป็นคำ “ปลา” มิใช่ “ว่าย”

(๓๑)

“น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา ว้ายแหวกปทุมมา
อยู่ไหวไหว” โปรตตามท่อนทรนั้แก่ พอเสด็จขึ้นแล้ว
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็กริ้ว ดำรัสว่า
เมื่อขอให้ตรวจทำไมจึงไม่แก้ไข แกล้งนั่งเอาไว้คิดหัก
หน้าเล่นกลางคืน เป็นเรื่องที่ทรงชดเคืองสุนทรภู่ครั้ง
อีกครั้ง ๓ รัชสั่งให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัว ทรงแต่งบทละครเรื่องสังข์ทอง ตอนท้าว
สามลจะให้ลูกสาวเลือกคู่ ทรงแต่งคำปรารภของ
ท้าวสามลว่า “จำจะปลงฝังเสียยังแล้ว ให้ลูกแก้ว
สมมาปรารถนา” ครั้นถึงเวลาอ่านถวาย สุนทรภู่ถาม
ขึ้นว่า “ลูกปรารถนาอะไร” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวต้องทรงแก้ว่า “ให้ลูกแก้วมีคู่เสนาหา”
ทรงชดเคืองสุนทรภู่ว่าแกล้งปรามาทอีกครั้ง ๓ แต่นั้น
ก็ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี
คำสั่งต่อสุนทรภู่มาจนตลอดรัชกาลที่ ๒

(๓๒)

ในระยะเวลาที่สุนทรภู่บรรยายการอยู่เมืองรัชกาลที่ ๒ นั้นมีบุตร ๒ คน บุตรคนใหญ่ชื่อพด (มีอายุอยู่มาจนรัชกาลที่ ๕) คูเหมือนภรรยาคนที่สองนั้นจะเป็นมารดาต่อมาสุนทรภู่ได้ภรรยาอีกคน ๑ ชื่อจิว เป็นชาวบางกรวย มีบุตรด้วยกันชื่อยาย จะเป็นด้วยเหตุที่ได้ภรรยาใหม่ ฤๅด้วยเหตุอื่นอย่างไรอย่างหนึ่ง ภรรยาทั้งสองนั้นลงปลายอย่างกนกกับสุนทรภู่ แล้วไปมีสามีใหม่ ความข้อนสุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศเมืองสุพรรณเป็นโคลง ๒ บท ว่า

๑	ปลย่นบ้านขัง	ตั้น
	ชุกคึกเคยชมจันทร์	แจ่มฟ้า
	ยามยากหากบ้นกัน	กินชุก ผลักแซ
	มีคชชนหน้า	นชปลมลิ้มเคิม ฯ
๑	เสียดายสายสวาทไธ	อวรณ์
	รักพมิไทรกร	กัณ้อง
	จำจากพรากพลัดสมร	เสมอชีพ เวียมเอย
	เสียนชคจทรวงค้อง	แตกฟ้าม่าสลาย ฯ

(๓๓)

ส่วนภรรยาคนที่สองนั้น พอมีบุตรได้ไม่ช้าก็ตาย
เจ้าครอกข้างใน ๑ จึงรับบุตรของสุนทรภู่ไปเลี้ยงไว้ ใน
พระราชวังหลังทั้ง ๒ คน นอกจากภรรยาชื่อนักขื่อ
จิว ๒ คนที่กล่าวมาแล้ว สุนทรภู่มิได้รักภรรยาใน
นิราศอีกหลายคน ว่าเป็นภรรยาข้าง เป็นชู้บ้าง
แต่มิได้ปรากฏว่าอยู่กับใคร่ยกย่าวลัคนักคนเดียว

(๓) ตอนออกบวช

สุนทรภู่ตั้งแต่เยาว์มา ยังไม่ได้บวชจนตลอดรัชกาล
ที่ ๒ พอถึงรัชกาลที่ ๓ ก็ออกบวช เหตุที่จะบวชนั้นเล่า
กันมาว่า เพราะหว่านหัวน้แองพระราชอาญา ด้วยเห็น
ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชดเคื่อง
แต่รัชกาลก่อน แต่ขอเมื่อพิเคราะห์ตามคำที่
สุนทรภู่ออกบวชไว้ในนิราศเขาทอง ว่า

“ถึงสามโคกโคกถวิลถึงบ้านเกล้า พระพุทธเจ้า
บำรุงซึ่งกรุงศรี ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี ช่อ
ปทุมธานีเพราะมีบัว โอ้พระคุณบุญล้นไม่กลับหลัง

(๓๔)

แต่ข้อนี้ก็ยังไม่รู้ทั่ว แต่เราทสันทรประธานตัว
ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งใคร่ใจ สันแผ่นดินสันนาม
ตามเสด็จ ต้องเที่ยวเตร่หาที่อาศัย” คำของ
สุนทรภู่กล่าวตรงนัยประหนึ่งว่าถึงรัชกาลที่ ๓ ถูก
ถอดจากทวนสนธโรหาร น่าจะเป็นเช่นนั้นจริง คน
ทั้งหลายจึงได้เรียกกันว่า “สุนทรภู่” เห็นจะมีเหตุ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ต้องถูกถอดจากบัณฑิตแล้วจึง
ออกบวช ถ้าเวลาบวชยังเป็นชนนางคงจะได้รับพระ
ราชูปถัมภ์ ไทน์จะอนาถาถึงปรากฏในเรื่องประวัติ อีก
ประการ ๓ ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อคราวแต่งจาริกวัดพระ
เชตุพน ฯ มีแต่งกลอนเพลงยาวกลบทเป็นต้น พระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเสาะหากวี
ที่ชำนาญกลอน แม้เงินมหาเล็กเลวก็ได้มีชื่อแต่ง
ถวาย สุนทรภู่เป็นกวีคนสำคัญมาก่อน เหตุใดจึง
มิได้ปรากฏชื่อว่าแต่งจาริกอย่างใดอย่างหนึ่งในคราวนั้น
ข้อนี้สงสัยให้เห็นว่าคงเป็นผู้ต้อง คำนินทิตโทษทรงรังเกียจ

(๓๕)

ในรัชกาลที่ ๓ เห็นสมกับความที่กล่าวในกลอน จึง
เข้าใจว่าถูกต้อง.

สุนทรภู่เห็นจะบวชราวเมื่อขจร พ.ศ. ๒๓๖๘ เวลา
นั้นอายุได้ ๔๓ ปี แรกบวชอยู่ที่วัดราชบูรณะ แต่อยู่ได้
พรรษา ๑ มีอธิกรณ์เกิดขึ้น (กล่าวกันเป็นความสงสัย
ว่าจะเป็นด้วยสุนทรภู่ต้องการหาว่าเสพสรา เพราะนิสัยของ
สุนทรภู่ นั้น ถ้าจะแต่งกลอนต้องมีฤทธิสราเป็นเชื้อ
อยู่จึงจะแต่งคล่อง) นัยว่าถ้าฤทธิสราพอเหมาะแล้ว
อาจจะบอกให้เสมียนเขียนกลอน ๒ เรื่องได้ในคราวเดียวกัน
(กันทั้งนี้) สุนทรภู่จะต้องย้ายไปอยู่วัดอื่น จึงเลย
ขึ้นไปกรุงเก่า กลับแต่งนิราศอีกในคราวนี้ คือนิราศ
ภูเขาทอง เห็นจะแต่งเมื่อขจร พ.ศ. ๒๓๗๐ กล่าว
ความถึงเรื่องที่ออกไปจากวัดราชบูรณะ ว่า

“โอ้อาวาคราชบูรณะพระวิหาร แต่นั้นนานนับทิวา
จะมาเห็น เหลือร่ำภูมิกนกหนาน้ำตากระเด็น เพราะ
ชกเชื้อคนพาลทำรานทาง จะยกหยิบขี้เป็นที่พัก

(๓๖)

ก็ใช้ถึงแทนสักเห็นชัดขวาง จึงจำลาอาวาคินวิคร้าง
มาอ้างว้างวิญญาในสาคร” ในนิราศนี้กล่าวความ
ตอนผ่านพระบรมมหาราชวัง ครวญถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ว่าก็นึก น่าสงสาร ผู้ที่ได้
อ่านมักจำกันได้ โดยมาก ว่า

“ถึงน่าวังต้งหนึ่งใจจะขาด คิดถึงบาทพิตรอดิศร
ไธผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร แต่ปางก่อนเคย
เฝ้าทกเข้าเฝ้า พระนิพนธ์ยานประหนึ่งศิระขาด
ทวยไธญาตียากแค้นถึงแสนเข็ญ ทั้งโรคซ้ำกรรม
วิบัติมาชักเป็น ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา จึงสร้าง
พรทศสำหรับส่งส่วนขณูถวาย ประพฤต์ฝ่ายสมณะ
ทั้งพระวัสสา เป็นสิ่งของฉลองคุณมลิลา ขอเป็นข้า
เฝ้า เฝ้าบาททกชาติไป ถึงน่าวังแลเห็นเรือที่นั่ง คิดถึง
ครั้งก่อนมาน้ำตาไหล เคยหมอบรับกับพระที่นั่งไวย
แล้วลงในเรือที่นั่งบัลลังก์ทอง พระทรงแต่งแปลงขบ
พนาท เคยรับราชโองการอ่านฉลอง จนกฐินสิ้น

(๓๗)

แม่น้ำแลดำคลอง มีไต้ซ้องเคื่องซัดพระหัตถยา เคย
หมอบไกล่ไถ่กลืนสคนธัระหลย ลของอวรศรณชน
นาสา สิ้นแผ่นคินสั่นกลืนสคนธา วาสนาเรากัสน
เหมือนกลืนสคนธั”

เมื่อถึงเมืองปทุมธานีครวญอีกแห่ง ๑ ว่า “สิ้น
แผ่นคินสั่นนามตามเสด็จ ต้องเที่ยวเตร่หาที่อาศรัย
แม้กำเนิดเกิดประสพพิไคไค ขอให้ไคเป็นข้าฝ่าธุลี
สิ้นแผ่นคินขอให้สิ้นชีวิตข้าง อย่ารู้ร้างบงกชยทศรี
เหลืออาลัยใจกรมระทมทวี่ ทุกวันนั้ซ้งตายทรงกายมา”

ตอนผ่านน้ำโรงเหล้า สุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องเสพสุรา
ก็ว่าคือ ว่า “ถึงโรงเหล้าเตากลั่นควนไชมม มีคินโพ
ผกสายไวยัลลายเสา ไชยปกรรมน้านรกเจียวอกเรา
ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งข้าน้ำอาย ทำญบวชตรว
น้ำขอสำเร็จ พระสรพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย
ถึงสุราพวอดคไม่วอดควาย ไม่ไกล่กรวยแกล้งเมินจนเกิน
ไป ”

พเนกฟกผกม่านเพดานยัง
 หมอควาญทั้งพวหมณห์ล้อมอยู่พร้อมเพรียง
 บ่ายสามโมงลงน่านน้ำกลองชนะ
 ชึงเบิ่งประเบิ่งครมกระหมี่เสียง
 เครื่องสูงสำหรับข้างสองข้างเคียง
 พร้อมเพรียงเพราะพระบารมี
 ชคมทั้งโกไคยไธสรย์
 เพิ่มภลภัญโญตังโกสัย
 ทั้งเหนือใต้ไพร่ฟ้าประชาชี
 ล้วนมั่งคั่งมั่งมีต่างปรียา
 อาณาจักรนัคเรศประเทศราช
 พงพระบาทบุญฤทธิ์ทุกทิศ
 ทุกถิ่นฐานบ้านเมืองเลื่องกาชา
 พระเจ้าช้างเผือกมหากักรพรรดิ
 ฝ้ายเสนาข้าเฝ้าเหล่าทหาร
 ต่างเวียงวังการศึกช้อมฝึกหัด

ยั้งยืนทั้งข้างมาฝากสารพัด

สนามนำจักรวรรดิหัตทุกวัน ฯ

๑ จะกลับกล่าวถึงพระเจ้าเมืองหงษา

เป็นขุนรามัญประเทศทุกเขตรัษฎ์

พม่าทวายฝ่ายลาวเมืองครวณัน

อภิวันทหงษาพึงขรม

เชอทรายเรืองเมืองไทยที่ใหญ่กว้าง

มีเจ้าข้างเผือกอยู่ยวีศรี

คิจะใคร่ได้มาไว้ธานี

ให้มันครีคิอ่านแต่งสารตรา

๑ ครั้นเสร็จสรรพพิณคิขัตตราแล้ว

ใส่กล่องแก้วมรกตตามยศถา

ให้สุมิงโยคราชมาคยา

คมไฟร่ำห้ำสียตรงเข้าคางคาล

ยัสยวนคั่นเดินตามแผนที่

ถึงเจดีย์สามองค์ลงทางบ้านด่าน

(๕๐)

ก็แต่งได้ แต่ที่แทนนั้นสุนทรภู่คิดว่าดีกว่าแต่งได้
ก็ไม่ถนัดเหมือนกลอนสุภาพ จึงไม่แต่งโคลงฉันท์เรื่อง
อื่นอีก ซ่อนไม่แต่สุนทรภู่เท่านั้น ถึงสมเด็จพระ
ปรมาธิบดีชิโนรส ก็รู้ พระองค์ว่า ทรง ถนัด แต่ลิลิตแล
โคลงฉันท์ จึงไม่ทรงแต่งหนังสือเป็นกลอนสุภาพเลย
สักเรื่องเดียว มีพระนิพนธ์กลอนสุภาพแต่เป็นของทรง
แต่งเล่น เช่นเพลงยาวอันปรากฏอยู่ในเรื่องเพลงยาว
เจ้าพระนั้นเป็นต้น

เหตุที่สุนทรภู่ไปเมืองสุวรรณครวที่แตงนิราศนั้น
ความปรากฏในเรื่องนิราศว่าไปหาแม่ ท่านองจะเล่นแปร
ธาตุเอง ฤๅมิฉะนั้นก็ไปหาแม่ให้ผู้อื่นเล่นแปรธาตุ
เพราะเชื่อ กันว่าที่ในแขวง จังหวัด สุพรรณมี แม่อย่างใด
อย่างหนึ่งทรงคุณวิเศษสำหรับใช้แปรธาตุ พวกเล่น
แปรธาตุยังเชื่อกันมาจนทุกวันนี้ สุนทรภู่ไปครั้งนั้นพา
บุตรไปด้วยทั้ง ๒ คน แลมีศิษย์ไปด้วยก็หลายคน ลง
เรือที่ท่าวัดเทพธิดาผ่านมาทางคลองมหานาค เมื่อถึง

(๔๑)

วัดสระเกษกล่าวว่าความว่าในเวลานั้นมารดาพึงตาย ศพ
ยังฝังอยู่ที่วัดนั้น แล้วลองเรือไปออกปากคลองโง้งช้าง
เมื่อไปถึงเมืองสุพรรณได้ขึ้นไปทางลำน้ำข้างเหนือเมือง
ไปขึ้นเนินยกที่วังหินเที่ยวหาแร่แล้วกลับลงเรือที่บ้านทุ่ง
ความที่พรรณาในนิราศดูในเขตแขวงจังหวัดสุพรรณใน
สมัยนั้นยังเปลี่ยวน่า ทิ้งข้างใต้แล้วฝ่ายเหนือเมือง
ถึงไปประเล้าใกล้ ๆ ลำแม่น้ำ แต่แร่ที่ไปหาจะได้ฤาไม่
ได้หาได้กล่าวถึงไม่.

เรื่องเมื่อสุนทรภู่บวชเล่ากันมาเป็นเรื่องเกร็ดเรื่องหนึ่ง
ว่าครั้งหนึ่งสุนทรภู่ไปขอเรือยืมที่แห่งหนึ่ง มีชาวบ้าน
นำภัตตาหารมาถวาย แต่ทายกนั้นว่าคำถวายภัตตาหาร
ไม่เป็น อารามาสุนทรภู่ให้ช่วยสอนให้ว่า เวลา
นั้นทายกนั้นอยู่ย่นคลั่งกับสิ่งของที่เอามาถวาย สุนทรภู่
จึงสอนให้ว่าคำถวายภัตตาหาร ดังนี้

“อิหมัสมิงริมฝั่ง อิมังปลาร้า กุ้งแห้งแดงกวา
ฉีกปลาทุกย่าง ช่อมะกอกคอกมะพร้าว เนื้ออย่าง

(๔๒)

ข้ามะกัน เข้าสู่กษัตริย์ชั้น นำนันชวทหนึ่ง น้ำผึ้งครึ่งโ
สั้มโอแอ้อิม ทับทิมสองผล เป็นยอตกกุล สังฆัสสะ
เทมิ ” กังนี้

เรื่องนี้จะจริงเท็จอย่างไรไม่รับประกัน แต่ได้ฟังเล่า
มาถึง ๒ แห่งจึงทวิด้วย

เมื่อสุนทรภู่บวชชเหมือนจะได้ยู่ที่วัดเทพธิดานาน
กว่าทวิอื่น แต่เมื่อกลับจากเมืองสุพรรณแล้ว ย้าย
มาอยู่วัดพระเชตุพน เหตุที่ย้ายมานั้นเล่ากันเป็น ๒ นัย
นัยหนึ่งว่ามาฟังพระบารมีอยู่กัสมเด็จกรมพระปรมา
นิชิติธิโนรส ทวิทรงพระปราณีว่าเป็นกวี อีกนัยหนึ่ง
ว่าเพราะพระองค์เจ้าลักษณานคุณ พระเจ้าลูกเธอที่
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดปรานมากนั้น
ทรงพระปราณี ชักชวนให้มาอยู่วัดพระเชตุพน คึกค
บางทีก็จะเป็นความจริงทั้ง ๒ นัย . ทวิพระองค์เจ้า
ลักษณานคุณทรงผนวชพระเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ เวลานั้น
สุนทรภู่บวชอยู่ไ้ราวสัก ๖ พรรษา เจ้านายในสมัยนั้น

(๔๓)

มักไปรตทรงศึกษาการแต่งกลอน อาจจะมีรับสั่งชวน
สุนทรภู่มาอยู่วัดพระเชตุพน ในเวลาทรงผนวชอยู่ตัวคนนั้น
แล้สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสประทานอนุญาต
โดยทรงพระปราณัติเป็นไต่

เมื่อสุนทรภู่มาอยู่วัดพระเชตุพน บุตรคนใหญ่ที่ชื่อ
พักขวชเป็นสามเณร เห็นจะขวชมาแต่บิดายังอยู่วัด
เทพธิดา สุนทรภู่มาอยู่วัดพระเชตุพนแล้ว พาเณร
พักกับบุตรคนเล็กที่ชื่อต่ายไปกรุงเก่าอีกครั้ง ๑ แต่ง
นิราศวัดเจ้าฟ้าเมื่อไปคราวนี้ แต่แกลังแก่งให้เป็น
สำนวนเณรพักว่า

“ เณรหนุพักหัดประคิยฐูกิอักษร เป็นเรื่องความ
ตามคิดท่านบิทร กำจัตจรจากนิเวศเชตุพน ”

เมื่อเรือถึงวัดระฆังกล่าวว่า “ ถึงวัดระฆังยังคม
ขรมธาตุ แทบพระบาทบุษบงสองค้อยศวร ไม่ทันล้น
ภัยภัยพิพทันตร พระท่อนจรสู่สวรรค์ครวไล ”

(๔๔)

ความทรงนี้ (แต่ยังมีความในนิราศพระประธม
ประกอบอีกแห่ง ๑) บ่งว่าเจ้าครอกข้างใน ๑ ซึ่งเป็น
พระอรรคชายาของกรมพระราชวังหลังสิ้นชีพก่อนนั้นไม่
ช้านัก แลได้พระราชทานเพลิงทั่วกระหม่อม

เหตุที่สุนทรภู่จะไปกรงเก่าคราวนี้ ว่าได้ย้ายแวง
มาแต่เมืองเหนือ ว่ามียายอายุวัฒนะฝังไว้ทั่วเจ้าฟ้า
อากาศ จึงพยายามไปหายายอายุวัฒนะนั้น เมื่อชน
ไปถึงกรงเก่าไปขึ้นบกวัดใหญ่ ได้อธิฐานณะนั้น
กล่าวในคำอธิฐานแห่ง ๑ ว่า

“อนึ่งเล่าเจ้านายทหมายพง ให้ทวายซึ่งสุริย
พิศมัย อย่าหลงลืมหินชาติชาติอาลัย นำพระทัย
ทลเกล้าให้ยวขึ้น”

ความที่อธิฐานนี้ แสดงว่าเวลานั้นสุนทรภู่กำลัง
หมายจะพงพระองค์เจ้าลักขณานุคุณซึ่งได้กล่าวมาแล้ว
ครั้นออกจากวัดใหญ่เดินยกต่อไปทางทิศตะวันออกขึ้น
หนึ่งถึงวัดเจ้าฟ้า ว่าไปทำพิธีจะชดก็เกิดกัมปนาท

(๔๕)

หว่านไถด้วยอุทกียศาศไม่อาจชดได้ ต้องพากันกลับ
มา แต่เมื่อขากลับคราวนี้ได้แวะหาพระยาไชยวิชิต
(เลือก) กล่าวในนิราศว่า

“จะเลยตรงลงไปวัดก็ขัดข้อง ไม่มีของขบฉัน
จึงหันเหไปพึ่งบุญคุณพระยารัษฎากร ท่านบารง
รักพระไม่ละเมิน ทั้งเพลเช้าควรวนสำราญรื่น
ต่างชุ่มชื่นชวนกันสรรเสริญ ทั้งสูงศักดิ์รักใคร่ให้เจริญ
อายุเกินกับกลับพิพัตนทร ให้ครองกรุงพึ่งเพื่องเปื้อง
ปรากฎ เกียรติยศอยู่ตลอดอย่าถอดถอน ท่านอารี
มีใจอาลัยชวน ถึงจากจรใจมิตรยังคิดถึงคุณ มาที่ไร
ได้นิมนต์ปรนนิบัติ สรรพดีแผ่แผ่ช่วยเกื้อหนุน ต่าง
ชื่นช่วยอุยทุกศัลลบุญ สอนองคุณเจ้าพระยารัษฎากร”
ความที่กล่าวตอนนั้นแสดงว่า เมื่อสนทนายวชไต่ชน
ไปกรุงเก่าหลายครั้ง กระตักพระยาไชยวิชิต(เลือก)
แต่เมื่อไปครั้งแรกครั้งเดียว ถึงครั้งหลัง ๆ ต่อมาแวะ

(๔๖)

ไปหา พระยาไชยวิชิตก็ต้อนรับด้วยดีชอบพอกันเคย
กันมาแต่ในรัชกาลที่ ๒

มีคำเล่ากันว่าสุนทรภู่เมื่อเวลานั้น ได้ไปอยู่
วัดมหาธาตุอีกวัดหนึ่ง ซ่อนก็เห็นจะเป็นความจริง คง
ไปอยู่เมื่อกลับลงมาจากกรุงเก่าคราวหลัง เพราะพระ
องค์เจ้าลักขณาคณลาผนวชแล้ว เห็นจะทรงชวนให้ไป
อยู่ใกล้วังทำพระอินทร์ประทับ เพื่อจะได้สะดวกแก่การ
ที่ทรงอุปถัมภ์ คือส่งภัตตาหารเป็นต้น เล่ากันมาว่า
ในสมัยนั้นพระองค์เจ้าลักขณาคณไปทรงสักการา
เวลาไปทรงสักการาที่ใด ให้มีมนต์สุนทรภู่ลงเรือสักการา
ไปด้วยเสมอ ให้ไปเป็นผู้บอกสักการาทั้งยังเป็นพระ
แต่สุนทรภู่คงสึกกลับออกเป็นคฤหัสถ์ในตอนนี้ รวม
เวลาที่สุนทรภู่บวชอยู่เห็นจะราว ๗ ๘ พรรษา

(๔) ตอนตกยาก

เมื่อสุนทรภู่ฟังพระบารมีพระองค์เจ้าลักขณาคณ
อยู่นั้น นอกจากเป็นผู้บอกสักการา คงจะได้แต่งหนังสือ

(๔๗)

ยทกลอนถวายอีก แต่จะได้แต่งเรื่องใดบ้างหาปรากฏ
ไม่ พิจารณาเหตุโดยสำนวนกลอนเข้าใจว่า เรื่องนิราศ
อิเหนาสุนทรภู่เห็นจะแต่งในตอนนั้นเรื่อง ๑ อนึ่งเรื่อง
พระอภัยมณี ซึ่งสุนทรภู่ได้เริ่มแต่งแต่ในรัชกาลที่ ๒
นั้น สังเกตเห็นถ้อยคำบางแห่ง รู้ได้แน่ว่ามาแต่ง
ต่อในรัชกาลที่ ๓ ด้วยเป็นหนังสือเรื่องยาว เห็นจะ
แต่งต่อมาในเวลาที่อยู่กับพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ จน
ถึงเล่มที่ ๔๘ สมุดไทย ซึ่งสุนทรภู่ตั้งใจจะจบเรื่องเพียง
พระอภัยมณีออกบวช ความตั้งใจเห็นได้ชัดในหนังสือ
นั้น แต่สุนทรภู่ฟังพระบารมีพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ
อยู่ได้ไม่ช้า พอถึง พ.ศ. ๒๓๗๘ พระองค์เจ้าลักขณา
นุคุณก็สิ้นพระชนม์
เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ สิ้นพระชนม์ลง เห็น
จะไม่มีใครกล้ารบข้อการะสุนทรภู่ จึงต้องตกยากอีก
ครั้ง ๑ กลับอนาถยิ่งกว่าคราวก่อน นับว่าถึงไม่มี
บ้านเรือนอะไรเลย ต้องลงลอยเรือเที่ยวขอขอยืมความ

(๔๘)

เรือก็ตามสวน หาเลี้ยงชีพด้วยรับจ้างเขาแต่งขบวนกลอน
กับทำการค้าขายประกอบกัน

หนังสือสุนทรภู่แต่งในตอนเมื่อตกยากครั้งนั้นมีหลาย
เรื่อง คือนิราศพระแท่นดงรังเรื่อง ๑ กล่าวในกลอน
ข้างตอนต้นนิราศว่า “บ่อกนกนัยน์ตรอัฐศก ชตาตก
ระต้องไปถึงไพรสณฑ์ ลงนาวาน้ำวัดเขตพน พิทักษ์
ทนถอนใจครรไกร” บ่อกนอัฐศกนั้น พ.ศ. ๒๓๗๘
ภายหลังพระองค์เจ้าลักขณาคณิสันพระชนม์ได้ ๓
สุนทรภู่ไปคราวนั้นอาศัยผู้อื่นไปแต่ตัว มิได้ไปโดย
ลำพังเหมือนเมื่อครั้งยังบวชเป็นพระ เรื่องนิราศที่แต่ง
ก็ว่าแต่อย่างคาดๆ มีเรื่องประวัติดอกไว้แต่ว่า ใน
ตอนที่สึกแล้วได้ภรรยาอีกคน ๑ ชอบมัวง แต่เมื่อแต่ง
นิราศนั้นยังมิได้เป็นสิทธิขาดทีเดียว เช่นแต่ไปมา
หากัน แลบอกความไว้อีกข้อ ๑ ว่า เวลานั้นอดเหล้าได้
กล่าวไว้ในกลอนว่า “ถึงนครไชยศรีมีโรงเหล้า
เป็นของเมาต์ขาดไม่ปราดนา” ทั้งนี้ เมื่อถึงท้าย

เรื่องนิราศได้กล่าวกลอนบอกเจตนาในการที่แต่งนิราศไว้ว่า “ ไซ้จะแกลงแต่งประภทอวตลลต ทำนิราศรักมิตรพิศมัย ด้วยจิตวรักภาพย์กลอนอักษรไทย จึงตั้งใจแต่งคำแต่ลำพัง หวังจะให้ลือเลื่องในเมืองหลวง คนทั้งปวงอย่าว่าเราขำหลัง ถ้าใครเป็นก็จะเห็นว่าจริงจริง ประภทจึงนำจิตรวาคีตกลอน ขอเทศะถ้อยคำทำเราเอง ให้ลือเลื่องเลิศลักษณ์ในอักษร ขอเชิญไทเทวราชประสาทพร ให้สุนทรลือทั่วธานีเอย ”

มีหนังสือชื่อว่า “ นครกาย ” อีกเรื่อง ๑ สุนทรภู่แต่งในเวลาระยะนี้ เป็นหนังสือ ๒ เล่มสมุดไทย บอกไว้ในกลอนข้างตอนต้นว่า “ นายภู่อยู่นาวาเทยวค้ำขาย เห็นร่างกายไม่เที่ยงทุกสิ่งควี่ จึงทรงความค้ำใจในคัมภีร์ เอากายนี้แต่งเป็นนิทานไป ” ยังหนังสือกลอนสุภาสิตสอนหญิง ” อีกเรื่อง ๑ ก็ดูเหมือนจะแต่งในตอนนี้ กล่าวกลอนข้างตอนต้นว่า

๑ ในฉบับที่พิมพ์ชื่อเรียกว่า สุภาสิตไทย

(๕๐)

“พระนมหนักมีสการขึ้นเห็นอเคียร ต่างประทับ
โกสมประทมเทียน จานงเนียรนบบาทพระศาสดา
อันเป็นมิ่งโมฬีทั้งสี่ทวีป ทั้งประทับสองทั่วทุกทิศา
ก็ลวงลึบกับไกลในยนา สุ่มหาห้องนิพพานล้ำราญรมย์
ฉนั้นช่อแก้วประยิยสุคติคสนอง ขอประคองคุณได้ไว้
เห็นอณม ให้ประเสริฐเลิศล้ำด้วยคำคม โดยอารมณ์
ตำรืรักรักชกภิปราย ”

เมื่อก่อนจบกล่าวกลอนไว้ข้างตอนท้ายว่า “อย่า
ฟังเปล่าเอาแต่กลอนสนทรเพราะ จึงพิเคราะห์คำเลิศ
ประเสริฐศรี เขาเป็นแบบสอนตนพันรำคี กั้นบัลลี
คำค่าอนคนนินทา ”

ยังมีหนังสือกลอนของสนทรอีกเรื่อง ๑ บ้างที่จะ
แต่งในตอนนั้น คือเรื่องลักษณะวงศ์ พิเคราะห์ดูเห็นเป็น
สำนวนกลอนสนทรที่แต่งแต่ ๘ เล่มสมุดไทย (เพียง
ม้าตามไปเห็นศพนางเกสร) ตอนนั้นเป็นสำนวนผู้อื่น
แต่งเป็นกลอนสุภาพอีก ๗ เล่ม แล้วแต่งเป็นบทละคร

(๕๓)

ต่อไปอีก ๒๓ เล่ม รวมเป็นหนังสือ ๓๘ เล่มสมุดไทย
ในฉบับที่พิมพ์ขายมีกลอนนำหน้าว่า เป็นของแต่งถวาย
เจ้านาย แต่กลอนนั้นเห็นได้ว่าคัดลอกกลอนที่มีอยู่ข้าง
ต้นเรื่องโคบุตรมาดัดแปลง น่าสงสัยว่าจะเป็นของ
ผู้อื่นเอามาเติมเข้าต่อชั้นหลัง เพียงจะให้มีชื่อสุนทรภู่
ปรากฏในหนังสือนี้.

อันมีคำกล่าวกันว่า สุนทรภู่แต่งเรื่องพระสมุท
กย.เรื่องจินตโครตอีก ๒ เรื่อง เรื่องพระสมุทนั้นว่า
สุนทรภู่แต่งกำลังลงลอยเรืออยู่ จึงให้ช่อวรีบุรุษใน
เรื่องนั้นว่า “พระสมุท” พิเคราะห์ที่สำนวนกลอนใน
ฉบับที่พิมพ์ขาย เห็นว่ามีใช้กลอนของสุนทรภู่ น่าจะ
กล่าวกันโดยเข้าใจผิด เกิดแต่ในหนังสือมีกลอน
ข้างตอนต้นว่า

“ข้าพเจ้าช่อวรีประคิษฐ์ ไม่แจ้งจิตรถ้อยคำใน
อักษร แม้ผู้ใดได้สืบทักคำสุนทร ช่วยเขื่อนกลอนแฉ่ง
กล่าวในราวความ” ความที่กล่าวในกลอนนี้ผิดวิสัย

(๕๒)

สุนทรภู่ ซึ่งไม่เคยยอมถ่อมตัวว่าความรู้ของตน มีตัว
อย่างคำสุนทรภู่ในชั้นนี้ กล่าวไว้ในนิราศพระปฐม
ตอนอธิบายว่า

“หนึ่งขอฝากปากคำทำหนังสือ ให้สืบชื่อชั้วฟ้า
สุธาสถาน สุนทราอาลักษณ์เจ้าจักพาพี่ พระทรงสารศรี
เสวตรเกษกฤษฏ์ อนึ่งมนนย์ตรีทิศาต่างต่าง แล้วเอา
อย่างเทียบทำคำอักษร ให้พี่น้องเหมือนเราสาปใน
ภาพยักกลอน ต่อโอรสอ่อนออกชื่อจงลอลา” เรื่องพระ
สมุทน์บางทีจะมีคนชอบอีกคน ๑ แแต่อย่างสุนทรภู่
ในเวลาชั้นหลังมา เลียนสุนทรภู่ด้วยความนับถือ จึง
ถ่อมตัวว่าเป็นผู้ยังรู้น้อย ส่วนเรื่องจินตโครมนี้ ได้
พิจารณาเห็นว่าไม่พบบกลอนตอนใดที่จะเชื่อได้แน่ ว่าเป็น
สำนวนกลอนสุนทรภู่ คำที่กล่าวกันก็กล่าวแต่ว่าสุนทร
ภู่แต่งกับผู้อื่นอีกหลายคน จึงเห็นว่าน่าจะเป็นสำนวน
ผู้อื่นแต่งตามอย่างสุนทรภู่ แแต่แล้วบางทีจะเอาไปให้

(๕๓)

สุนทรภู่ตรวจแก้ไข จินตนาการสุนทรภู่ไว้ได้เกือบจะ
แต่ที่แก้ไขไม่ได้.

มีเรื่องเล่ากันมาถึงประวัติสุนทรภู่ในตอนที่ถูกขาก
อีกเรื่อง ๑ ว่าสุนทรภู่ไปเฝ้าเจ้าฟ้าอาภรณ์ แรกทศ
พระเนตรเห็นทรงจำไม่ได้ แต่เมื่อไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมพระยาบวรราชปักษ์ทรงจำได้ โปรดประทานเงิน
แก่สุนทรภู่ในคราวนั้น แลคราวหลัง ๆ ต่อมาอีกหลาย
คราว สุนทรภู่คิดถึงพระเดชพระคุณ จึงแต่งกลอน
เรื่องราชันตีถวายเรื่อง ๑ เหมือนอย่างได้แต่งเรื่อง
สวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์มาแต่ก่อน แต่กลอน
เรื่องราชันตีนั้น เวลานั้นหาฉบับไม่พบ มีแต่ผู้จากกลอน
ข้างตอนท้ายไว้ได้น้อยหนึ่ง ว่า “สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญ
ของสุนทร ฟ้าอาภรณ์แปลกภักตรชาลักษ์ณเดิม”
ดังนี้ กล่าวกันว่าสุนทรภู่ได้แต่งกลอนขอพระเกียรติ
พระองค์เจ้าลักขณานคุณอีกเรื่อง ๑ ฉบับยังหาไม่ได้
เหมือนกัน แต่ยังมีตัวผู้ที่ได้เคยอ่าน.

(๑) ฉบับพิมพ์ในหนังสือพิมพ์

(๕๔)

(๕) ตอนสิ้นเคราะห์

สุนทรภู่จะตกยากอยู่สักกบชอนไม่ทราบชัด ปรากฏ
แต่ว่าพันทูลกระฎีกาด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอ เจ้า
ฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงพระปรานีโปรดให้ไป
อยู่ที่พระราชวังเดิมซึ่งเป็นทำเลดีประทับในสมัยนั้น แล
ต่อมากรมหมื่นอภัยสุทธาเทพ พระเจ้าลูกเธอที่พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตามากอีก
พระองค์ ๑ ทรงอุปการะด้วย เหตุที่กรมหมื่นอภัยสุทธา
เทพจะทรงอุปการะสุนทรภู่ นั้น กล่าวกันว่าเดิมได้ทรง
หนังสือเรื่องพระอภัยมณี (ชรอยจะได้นั่งล้อมวง
ของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ โดยเป็นพระอนุชาร่วมเจ้า
จอมมารคาน) ทรงแล้วชอบพระฤไทย มีรับสั่งให้
สุนทรภู่แต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณีถวายให้ทรงต่อไป
ด้วยเหตุนี้สุนทรภู่จึงต้องคิดเรื่องพระอภัยมณีตอนหลัง
ตั้งแต่เล่มสมุดไทยที่ ๕๐ ขยายเรื่องออกไปจบต่อเล่ม

(๕๕)

ที่ ๔๕ แต่พิเคราะห์ที่หนังสือเรื่องพระอภัยมณีตอนหลัง
จำนวนไม่ใช่ของสุนทรภู่คนเดียว เล่ากันว่ากรมหมื่น
อภัยฯ ๑ มีรับสั่งให้แต่งถวายเพื่อนละเล่น ถ้าเช่นนั้น
จริงน่าจะเป็นด้วยสุนทรภู่มีกิจธุระติดขัดแต่งเองไม่ทัน จึง
วานศิษย์ทำให้ช่วยแต่งก็จะเป็นได้ เมื่อแต่งเรื่องพระ
อภัยมณีจบแล้วสุนทรภู่แต่งเรื่องสิงหะไกรภพถวายกรม
หมื่นอภัยฯ ๑ อีกเรื่อง ๑ หนังสือฉบับหนึ่งสันนิษฐานว่า “ข้าบาท
ขอประกาศประกอบเรื่อง” ดังนี้ แต่แต่งค้างอยู่เพียง
๑๕ เล่มสมุดไทย ครอบจะหยกเมื่อกรมหมื่นอภัยฯ สวรรคต
เทพสันพระชนม์ ในพ. ศ. ๒๓๘๘

ในระยะเวลาเมื่อสุนทรภู่อยู่ในอุปการะของพระบาท
สมเด็จพระบวรเกล้าเจ้าอยู่หัว แลกรมหมื่นอภัยฯ ๑ นั้นได้
ไปพระปฐมเจดีย์ จึงแต่งนิราศพระปฐมอีกเรื่อง ๑
ไปคราวนบตรไปด้วยทั้ง ๒ คน สังเกตจำนวนเห็นได้ว่า
แต่งโดยใจคอชยานกว่าเมื่อแต่งนิราศพระแท่นดงรัง
กล่าวถึงประวัติในเรื่องนิราศพระปฐมนี้ ว่าแตกกัน

(๕๖)

ภรรยาคนที่ซอม่วง กลอนตอนแผ่ส่วนกุศลทำบุญวิภา
มีควรวณถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า

“แล้วลาออกนอกโบสถ์ขึ้นโขดหิน ตรวรวารินทร
ทำคำอักษร ส่งส่วนบุญสุนทราศดาพร ถึงบิทรมารดา
ครูอาจารย์ ถวายของคัมภีร์กุญชรยศ ทรงเสวยตรศ
งามทั้งสามสาร เสกถึงขรรค์นิฤพาน เคยไปรศปรารถ
เปรียบเข็มนาฬิกาเทียบคน สิ้นแผ่นดินขึ้นเกล้ามาเปล่าอก
น้ำตาตกคายน้อยลงวัยหน ขอบพบเห็นเป็นข้าฝ่ายคุณ
พระคุณอันเลื่องเลื่องให้เพิ่มพูน”

ก่อนกล่าวถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกล้า
เจ้าอยู่หัว แลกรมหมื่นอัคร ฯ ว่า

“ถึงล่วงแล้วแก้วเกิดกษัตริย์ ยังช่วยยึดปกอยู่
ไม่รู้สูญ สิ้นแผ่นดินทึนกรจรรจำญ ให้เพิ่มพูนพอสว่าง
หนทางเดิน ถึงจินดาห้าวดวงช่วงทวีป ไต่ซู่ทัพช่วย
ทุกข์เมื่อดุจดิน เป็นท่านอุปถัมภ์ไม่กำเกิน จงเจริญ
รียงวงศ์ทรงสุธา อนึ่งน้อมจอมนิกรอัครราช บำรุง

(๕๗)

ศาสนาสงฆ์ทรงศึกษา จงไปขลุ่ยพ่นส่วส่วตัวคนมา ชน
มาหมั่นแสนอย่าแค้นเคือง ”

ต่อมาเห็นจะเป็นเมื่อกรมหม่นอัยครสุตาเทพสิ้นพระ
ชนม์แล้ว สุนทรภู่ทูลรับอาสาพระบาทสมเด็จพระ
ชั้นเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปหาของต้องพระประสงค์ที่เมือง
เพชรบุรี แต่จะเป็นของสิ่งใดหาปรากฏไม่ ได้แต่
นิราศเมืองเพชรบุรีอีกเรื่อง ๑ เป็นนิราศสุดท้ายของ
สุนทรภู่ นับถือกันว่าแต่งถึงนิราศภูเขาทอง อันเป็น
อย่างยอดเยี่ยมในนิราศของสุนทรภู่ กล่าวความไว้ใน
กลอนข้างตอนต้นว่า

“อนาถหนวคราวมาอาสาเสด็จ ไปเมืองเพชร
บุรีที่ถิ่นหวาน ลงน่านน้ำ” นมัสการ อธิฐานถึง
พระคุณกรุณา ช่วยขบเลี้ยงเพียงชนกที่ปกเกษ ถึง
ต่างเขตรของประสงคฺคองอาสา ”

• วัตถุ ๑ ริมพระราชวังเดิม

(๕๘)

เรื่องประวัติของสุนทรภู่ที่ปรากฏในนิราศเรื่องนี้ ว่า
มีบุตรน้อยไปด้วยอีกคน ๑ ชื่อนิล ชรอยจะเป็นลูกมีกับ
ภรรยาที่ชื่อนม่วง บุตรคนใหญ่ที่ชื่อนั้นก็ไปด้วยเป็น
หนุ่มแล้ว แต่บุตรที่ชื่อนม่วงไม่ปรากฏในนิราศเรื่องนี้
หนึ่งเวลาเมื่อสุนทรภู่ไปเมืองเพ็ชรบุรีคราวนั้น เป็น
เวลาอยู่ตัวคนเดียว ไม่มีภรรยา ได้กล่าวความขึ้น
ไว้ในนิราศหลายแห่ง มักจะว่าน่าฟัง จะคิดมาพอ
เป็นตัวอย่าง

“ถึงคลองเตยเตยแตกใบแดงงาม คิดถึงยาม
ปลุกรักมักเป็นเคย จนไม่มีที่รักเป็นหลักแหล่ง ต้อง
คว้างแคว้งคว่าหานิจจาเอ๋ย โอ้เปลี่ยวใจไร้รักที่จักเชย
ชมแต่เตยแตกหนามเมื่อยามโศก”

อีกแห่ง ๓ ว่า

“โอ้ออกเอยเลยออกประตูบ้าน กำคัตติกันคน่าน้ำตา
ไหล จะเหลียวหลังสังสารสาธาโต ก็จวนใจด้วยไม่มี
ไม่ทรูตรง ช่างเป็นไรไพร่ผู้ก็มีรู้ ใครแลดูเราก็นึก

(๕๘)

รำลึกถึง จะปรับใหม่ได้ฤๅไม่ของ เป็นแต่ฟังวาสนา
พอพอใจ”

ทรงเมื่อดังอ่าวยสาน ว่าด้วยหอยจับแฉะ เอาคำ
ให้เด็กของเก่ามาแต่งเป็นกลอน ก็ว่า

“โอ้เอ็นเคหน่น้อยร้องหอยเหาะ ชนไปเกาะกิ่ง
ตลอดยศศพฤษภา ล้วนจับแฉะแสงฤทธิ์เขาปลิวมา
กวักตรงหน้าเรียกให้มันไต่ยี่น จับแฉะเฉยเฉยผาหา
เข้าเขี่ยก แม่ยายเรียกจะให้ไปกินจิ้น ทั้งข้างวง
ข้างงาออกมากิน ช่วยขบครันขบคองกระทุงวาย เขา
รำเรียกเพรียกให้ไต่เล่น มันอยากเป็นลูกเขยทำเงย
หงาย เขยมออกฟังทั้งตัวกล้วแม่ยาย โอ้นักอายจับ
แฉะแก้งล้าออย เหมือนจะรู้อยู่ในเล่ห์เส่นหา แต่
หากว่าพศยากเป็นปากหอย เปรียบเหมือนคนจนทุน
ทั้งบุญน้อย จะกล่าวถ้อยออกไม่ได้ถึงใจน”

ถึงรัชกาลที่ ๔ พอพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า
อยู่หัวสวรรคตแล้ว ก็ทรงตั้งสุนทรภู่ให้เป็น

(๖๐)

เจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายพระยวราชวัง มีบันทาคักกิไป
พระสุนทรโวหาร คงใช้ราชทินนามตามที่ไ้พระราช
ทานเมื่อรัชกาลที่ ๒ เวลานั้นสุนทรภู่อายุได้ ๖๖ ปี

หนังสือสุนทรภู่แต่งเมื่อในรัชกาลที่ ๔ มีปรากฏ ๒
เรื่อง คือบทละครเรื่องอภัยนราศ แต่งถวายพระองค์
เจ้าดวงประภา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นหนังสือเล่มสมุดไทย ๑ เรื่อง ๑
ก๊วยเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้แต่งอีกเรื่อง ๑ เป็น
หนังสือ ๒ เล่มสมุดไทย นอกจากนั้นยังมีบทเห่พระเจ้า
ลูกเธอ ๑ กล่าวกันว่าบทเห่เรื่องจิระขำกับบทเห่เรื่อง
พระอภัยมณีเป็นของสุนทรภู่แต่ง แต่จะแต่งถวายพระ
องค์ใดหาทราบไม่

ตั้งแต่สุนทรภู่ไปเฝ้าพระสุนทรโวหาร รับราชการ
อยู่ ๕ ปี ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขเาะ
พ.ศ. ๒๓๔๘ มีอายุได้ ๗๐ ปี

(๖๓)

(๖) หนังสือที่สุนทรภู่แต่ง

หนังสือที่สุนทรภู่แต่งมีมาก ที่ได้ยืมแต่
ชื่อเรื่องยังหาฉบับไม่พบก็มี ที่สายสูญไปเสียแล้วไม่
ได้ยืมชื่อเรื่องมาจนถึงขั้นที่เกี่ยวกับคงมี จะกล่าวถึงแต่
เฉพาะเรื่องที่ยังมีฉบับอยู่ในปัจจุบันนี้ มี ๒๐ เรื่อง คือ

นิราศ ๕ เรื่อง

- ๑) นิราศเมืองแกลง
- ๒) นิราศพระบาท
- ๓) นิราศภูเขาทอง
- ๔) นิราศเมืองสุพรรณ (แต่งเป็นโคลง)
- ๕) นิราศวัดเจ้าฟ้า
- ๖) นิราศอิเหนา
- ๗) นิราศพระแท่นดงรัง
- ๘) นิราศพระปฐม
- ๙) นิราศเมืองเพชรบุรี

นิราศทั้งปวงนี้ แต่งอยู่ในสมัยที่ไทยเลื่อมใสในทุกเรื่อง

(๖๒)

นิทาน ๖ เรื่อง

- ๓๐) เรื่องโคบุตร ๘ เล่มสมุดไทย
- ๓๑) เรื่องพระอภัยมณี ๘๔ เล่มสมุดไทย
- ๓๒) เรื่องพระไชยสุริยา (แต่งเป็นกาพย์คำเทียบ
สอนอ่าน) รวบรวมเล่มสมุดไทย ๑
- ๓๓) เรื่องนกรกาย ๒ เล่มสมุดไทย
- ๓๔) เรื่องลักษณวงศ์ ๘ เล่มสมุดไทย (เป็นสำนวน
ผู้อื่นแต่งต่ออีก ๓๐ เล่ม)
- ๓๕) เรื่องสิงหไกรภพ ๑๕ เล่มสมุดไทย

สุภาสิต ๒ เรื่อง

- ๓๖) สวัสดิรักษา รวบรวมเล่มสมุดไทย ๑
- ๓๗) สุภาสิตสอนหญิง เล่มสมุดไทย ๑

บทละครเรื่อง ๑

- ๓๘) เรื่องอภัยนุราช เล่มสมุดไทย ๑

(๓) เรื่อง... (๓๘) เรื่องอภัยนุราช เล่มสมุดไทย ๑

(๖๓)

บทเสภา ๒ เรื่อง

๑๙) เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม
เล่มสมุทไทย ๑

๒๐) เรื่องพระราชพงศาวดาร ๒ เล่มสมุทไทย

หนังสือบทกลอนของสุนทรภู่ได้เริ่มพิมพ์ในรัชกาล
ที่ ๕ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๓ หมอสมิทเจ้าของโรงพิมพ์
ที่บางคอแหลมพิมพ์เรื่องพระอภัยมณีก่อนเรื่องอื่น พิมพ์
ขายคราวละเล่มสมุทไทย เรียกราคาเล่มละ ๒๕ สตางค์
คนไหนซื้อหมอสมิทได้กำไรมาก นับว่าดังสร้างตกได้
หลังหนึ่ง จนหมอสมิทคิดถึงคุณสุนทรภู่ เทียบสื
ถามหาเชื้อสาย หวังจะให้ยาเห็นใจ เวลานั้นนายพัค
บุตรสุนทรภู่ยังอยู่ แต่จะได้ยาเห็นใจเท่าไรหาปรากฏไม่
ตั้งแต่หมอสมิทรวบรวบพิมพ์หนังสือพระอภัยมณี ต่อ
มาทั้งหมอสมิทแลเจ้าของโรงพิมพ์อื่น ๆ ก็ค้นคว้าหา
หนังสือบทกลอนของสุนทรภู่พิมพ์ขึ้นขายเป็นลำดับมา
บางเรื่องได้พิมพ์ถึง ๓ ครั้ง ๔ ครั้ง หนังสือบทกลอน

(๖๕)

ของสุนทรภู่ได้พิมพ์เมื่อในรัชกาลที่ ๕ หมดทุกเรื่อง
เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารหอพระสมุท ฯ ก็ได้พิมพ์
แต่ในรัชกาลที่ ๕ แต่พิมพ์เพียงเท่าที่จำกันไว้ได้ เพราะ
ฉบบสูญหาย พึ่งหาได้ฉบบขี้นบรรณ จึงมาพิมพ์
ตลอดเรื่องต่อในรัชกาลปัจจุบัน

๗) ว่าด้วยเกียรติคุณของสุนทรภู่

บรรดาผู้ทชออ่านบทกลอนไทย ดูเหมือนจะเห็น
พ้องกันโดยมากกว่าสุนทรภู่เป็นกวีที่วิเศษสุดคนหนึ่ง ถ้า
และลองให้เลือกกวีไทยบรรดาที่มีชื่อเสียงปรากฏมาใน
พงศาวดาร คัดเอาแต่ที่วิเศษสุดเพียง ๕ คน ใครๆ
เลือกก็เห็นจะเอาสุนทรภู่ไว้ใน ๕ คนนั้น ขั้ววิเศษ
ของสุนทรภู่ที่แปลกกบกวคนอื่นนั้น คือในกระบวนกลอน
นับว่าเป็นอย่างเอก แต่ถ้าจะเอาทั้งถ้อยคำแลความเข้าใจ
ประกอบให้พร้อมด้วยแล้ว จะเปรียบกับ พระราชนิพนธ์
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยัง
ไม่ได้ ความที่กล่าวขึ้นถ้าใครสังเกตยทเสภาเรื่อง

ทำจน

(๒๕)

ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างคราวเข้าห้อง
นางแก้วกรียา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ เทียบกับตอนกำเนิดพลาย
งามซึ่งสุนทรภู่แต่ง (อันอยู่ในเสภาเล่ม ๒ ฉบับที่หอพระ
สมุดฯ พิมพ์ที่ ๒ ตอน) ก็จะได้เห็นว่าบทกลอนพระ
ราชนิพนธ์กับบทกลอนของสุนทรภู่ผิดกันอย่างไร ว่า
โดยย่อพระราชนิพนธ์ทรงถือความเป็นสำคัญ ถ้าแห่ง
ใดโดยจะได้กลอนก็แต่จะพาให้ความเสียมัก ทรงหย่อน
ทางกลอน เช่นยอมทั้งลำไส้ในเป็นต้น รักษาความไว้
มิให้เสีย ฝ่ายสุนทรภู่นั้นถือเอากลอนเป็นสำคัญยิ่งกว่า
ความ จะยกตัวอย่างพอให้เห็น ดังเช่นในบทขุนแผนที่ได้
ได้คัดมาลงไว้แล้วนั้น สุนทรภู่แต่งว่า “แต่พอนันท่านเจ้า
กรมยมราช ” เช่นนี้พระราชนิพนธ์เป็นไม่ทรงเป็นอันขาด
เพราะคำว่าเจ้ากรรมนั้นผิดกับตำแหน่งของพระยายมราช
แต่ฝ่ายสุนทรภู่อีกคำนั้นก็ช่วยได้กลอนลำไส้ใน ถือว่า
ความก็แปลว่านายเหมือนกัน จึงใช้คำเจ้ากรรมดังนี้.

(๖๖)

สุนทรภู่แต่งคำในทางกลอนเป็นข้อต้น อีกทางหนึ่ง
คำในสำนวนกระบวนว่าเป็นปากตลาด ข้อที่สุนทรภู่เคย
ชกจนเลยเป็นเหตุให้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องไกร
ทองถึงกล่าวมาแล้ว แต่เป็นความจริง เพราะฉะนั้น
ชั้นบุคคลพลเมืองจึงชกกลอนสุนทรภู่มากกว่าของผู้ชั้น
หนึ่งสองกลอนสภาพที่ต่างกันไปในชั้นหลัง มักแต่งตาม
อย่างกลอนสุนทรภู่ ข้อนี้จะพึงเห็นได้ในนิราศแลเรื่อง
นิทานที่แต่งเป็นกลอน (ซึ่งเรียกกันว่าเรื่องวงศ์ ๆ
จักร ๆ) อันปรากฏอยู่เป็นอันมาก แต่บรรดาผู้ที่พยายาม
แต่งกลอนตามอย่างสุนทรภู่นั้น ที่สำนวนปรากฏเห็น
สามารถจะแต่งคำได้ใกล้เคียงสุนทรภู่แต่ ๒ คน คือนายมี
เทิมบวชอยู่วัดพระเชตุพนที่แต่งนิราศเดือนแลนิราศ
เมืองกลางคน ๑ กับหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง
อิศรางกูร ณ อยุธยา) ที่แต่งนิราศลอนดอนคน ๑
ว่าเป็นศิษย์ศึกษาที่สุนทรภู่ทั้ง ๒ คน แต่ไม่ปรากฏว่า
แต่งหนังสือบทกลอนเรื่องอื่นนอกจากที่ระบุนั้น

(๖๗)

ในบรรดาหนังสือบทกลอนที่สุนทรภู่ได้แต่งไว้ ถ้าจะ
ลองให้ผู้อื่นชี้ขาดว่าเรื่องไหนเป็นดีกว่าทุกเรื่อง ก็น่าจะ
เห็นยุติต้องกันโดยมาก ว่าเรื่องพระอภัยมณี (ตอนต้น
๔๘ เล่มนั้น) ควรนับว่าเป็นดีที่สุด เพราะเป็นเรื่องยาว
แต่งดีตลอดทั้งเรื่อง เรื่องอื่นเช่นเสภาตอนพลายงาม
ถวายตัวก็ดี นิราศภูเขาทองก็ดี นิราศเมืองเพชรบุรีก็ดี
แต่งดีเหมือนกันก็จริงแต่เป็นเรื่องสั้น ถ้าจะลองตัดสิน
อีกอย่าง ๑ ว่าในบรรดาบทกลอนของสุนทรภู่เรื่องไหนจะ
เลวกว่าเพื่อน ก็ดูเหมือนจะเห็นยุติต้องกันอีก ว่าบท
ละครเรื่องอภัยนุราชเป็นเลวกว่าเรื่องอื่น เห็นได้ชัดว่า
เพราะสุนทรภู่ไม่สันตติแต่งบทละครไปแต่งเข่าก็ไม่ดี ฉะนั้น
ใดก็เหมือนกับที่สุนทรภู่ไปแต่งนิราศเมืองสพรรณเป็น
โคลง ถ้าจะเอาไปเปรียบกับโคลงนิราศเรื่องอื่นๆก็
กันว่าแต่งดี เช่นนิราศนรินทร์อื่น สุนทรภู่ก็สู้เขา
ไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงควรยกย่องสุนทรภู่แต่ว่าเป็นกวี

(๖๘)

วิเศษในการแต่งกลอนสุภาพ ฤๅที่เรียกกันว่ากลอนแปดนั้น อย่างเดียว.

เสภาเรื่อง พระราชพงศาวดาร ทพิมพ์ใน สมุดเล่มนี้ พิจารณาเห็นว่า เป็นหนังสือแต่งยากกว่า บทกลอน เรื่องอื่นของสุนทรภู่ เพราะตัวเรื่องพระราชพงศาวดารเป็น จดหมายเหตุ ไม่มีทำทางที่จะแต่งให้ชวนอ่านเข้าใจได้ เหมือนเช่นเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนอันเป็นแต่จินตนาการ แอบพงศาวดาร ถ้าสุนทรภู่เลือกได้เองก็เห็นจะไม่แต่ง แต่หากมีกระแสรับสั่งให้แต่ง ก็หาหนังสือพระราชพงศาวดารมาเปิดอ่านแล้วพยายามแต่งเป็นกลอนไปตามหนังสือนั้น แต่ก็แต่งได้หนักหนา ถ้าไม่เป็นผู้ที่สามารถจริงก็เห็นจะแต่งไม่ได้ อย่างนี้ ที่เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารขาดไป ๒ ตอน ตอนต้นแต่งแต่เรื่องพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาไปจนเสร็จการรบขอม แล้วข้ามไปแต่งเอาตอนศึกพระเจ้าหงษาวดีคราวขอช้างเผือกในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ก็คงเป็นเพราะเมื่อ

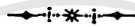
(๖๘)

สุนทรภู่แต่งตอนต้นถวายแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระราชดำริเห็นว่าเรื่องพระราชพงศาวดารตอนต้นนั้นถึงจะแต่งเสภาก็คงไม่น่าฟัง จึงโปรดฯ ให้ข้ามไปแต่งเอาตอนศึกพระเจ้าหงษาวดีในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทำนองพระราชประสงค์จะให้แต่งตลอดไปจนเรื่องสงครามสมเด็จพระนเรศวรฯ แต่แต่งมาได้ถึงพระเจ้าไชยเชษฐากรุงศรีสัตนาคนหุตยกกองทัพลงมาช่วยกรุงศรีอยุธยา มาถูกกลอุบายพระเจ้ากรุงหงษาวดี ตีแตก กลับไปก็ค้างอยู่เพียงนั้น เห็นจะเป็นเพราะเหตุสุนทรภู่อิงแก่กรรมเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารนั้นจะเป็นหนังสือเรื่องหลังที่สุดที่สุนทรภู่แต่ง เข้าใจว่าแต่งเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๘๗ จบเรื่องประวัติสุนทรภู่เพียงนี้.

เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร

สุนทรภู่แต่ง

ตอนที่ ๑ เรื่องตีเมืองขอม

๑ กราบบังคมส่มเฝ้าขัตติยราช
พระยศอย่างป่างนารายณ์ว่ายุคล
มาเพิ่มภูลภิญโญในโลกา
ทุกประเทศเขตรอบมานอนน้อม
สพรั่งพร้อมเป็นศุขทุกภาษา
ขอเฝ้าพระคุณการุณา
ทวยเสภาถวายนิยายความ

๑ จะกล่าวพงศาวดารกาลแต่หลัง
 เมื่อแรกตั้งอยุธยาภาษาสยาม
 ท้าวอยู่ทองท่านอุปฮาดพยายาม
 จีพ้อพราหมณ์ยโวิทคคิตพร้อมกัน
 มีกฎหมายลายลักษณ์อักษร
 ใ้กร้อยสิบสองคาคเป็นข้อขึ้น
 ขัษลโทษกตกลสำคัญ
 เือนหัวนครุกรชนหกคำควร
 เพลสามนาพิภากย์เก้ายาท
 ตั้งพิชัยสาทรพระอิศวร
 ใ้สังขทัภนิธาวัญมมงคลควร
 ใ้คั่นหมันตามกระบวนแต่ยวณ
 เปนมหามงคลเลิศประเสริฐศักดิ์
 สร้างปราสาทสำนักไพฑูรย์สถาน
 สำเร็จแล้วจึงใ้สร้างปรางปรการ
 ใ้ขอไพชยนต์พิพิมานอลงการ

แล้วสร้างพระที่นั่งใหญ่ใต้อสวรรค์
 สามปราสาทเสร็จพลันด้วยพรหม
 ทำว่อทองครองเสวยสวรรค์
 พระชันษาสามสิบเจ็ดเสร็จสมปอง
 ชีพพรหมณเฑียรนามตามที่
 พระรามาริบัติไม่มีสอง
 นามบุรีศรีอยุธยาครอง
 ให้ถูกต้องตามนามพระราม ๖
 ๑ ความนี้พระองค์ผู้ทรงศักดิ์
 จุลจักรจอมทศทิศ
 บำรุงเมืองเรืองฤทธิ์อศรา
 ฝูงประชาชนชนทุกคณวิน
 มีเมืองขึ้นสิบหกพระบุรี
 คือเมืองตะนาวศรีนครสวรรค์
 เมืองชวามละกาพิริทรรณ
 เมืองสวรรค์โลกศุโขไทย

เมะล่ำเลิงบุรีศรีธรรมราช
 ทั้งสงขลามานิวัตไม่ขาดไค้
 พิศณุโลกกำแพงเพชรเมืองพิไชย
 ทวายใหญ่เมะคมะจันทบูร
 แสนคมสมพงศ์วงศ์กระษัตริย์
 เจ้าจังหวัดราชนเรนทรบุรี
 โกชนาสาลิบริบูรณ์
 บึงเพิ่มภลผาศุกทกนิรันตร
 ทรวงำพงดงองค์พระเชษฐา
 ร่วมครรภาอัครเศศนรังสรรค์
 จำเริญไปบำรุงกรุงสุพรรณ
 ทวยท่านนั้นสิร่วมสิริวงศ์
 ขนงราชกุมารชาญศักดิ์กา
 องค์พระราเมศวรควรประสงค
 จำเริญไวยใหญ่ยิ่งประยูรวงศ์
 ควรดำรงเมือของลพบุรี

คำวิหัพกลางทางออกพระโรงรัตน์
 ทั้งกระษัตริย์ชนานนามต้องตามท
 เฉลิมเกษเกษฐาธิบค
 ให้เป็นที่พระบรมราชา ฯ

๑ ครานั้นพระเจ้ากรุงสุพรรณ
 พระราเมศวรณนิกหรรษา
 ค่างองค์ทรงค่านับรัชชัญชา
 แล้วลี้ลาไปสู่พระบุรี ฯ

๑ ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเทศ
 มิ่งมงกุฎอุยเยศจำเรณศรี
 สถิตยศแทนแสนสำราญกาลฤค
 ทัวยบุรีชอมคฤประทยร้าย
 จำะให้ราชบุตรสกลสงสาร
 ไปรอนราญไถ่ริบให้ฉิบหาย
 เสก้อออกพระโรงคัลพรรณราย
 แล้วเผยผายสิ่งหนาทประภาษมา

เขยเส้นนี้ไว้ร่อนรโดยทวน
 บอพระราเมศวรมาหน้อยหา
 ทำรวรบีพระ โองการกลานออกมา
 ลงนาวาริยไปตังใจ
 วันหนึ่งก็ถึงลพบุรี
 ธิญชลีทูลความตามประสงค์
 ว่าพระทรงฤทธิย์ตรงค
 เขยเส้นนี้เสด็จลงไปกรุงไกร ฯ
 ๑ ครานั้นพระราเมศวรราช
 พังอำมาตย์ทูลแจ้งแถลงไข
 ให้จักเรือเร็วพลันในทันใด
 ธิญชลีทูลว่าคนหน้ถึงบุรี
 ประทับจอกทอดทำนาคำหนัก
 ชนเผือกคหรักรัษรังษี
 น้อมประนมบังคมคลีธิญชลี
 สถิตย์ที่พระ โรงรัตนขัณฑ์วาลย์ ฯ

เห็นลูกยามาประทศขทมลย

พี่แนนเจ้าเขาวงกตขี้ไบรล

ชายขอมคตคตจนละเลิกไชย

พ่อสุดแสนแค้นใจไม่เลย

แม่น้ำตะเลบจะกระเจิงตะเลิงใจ

เจ้าแก้วตาพยากรณ์ของปิตุเรศ

ไปเหยียบบเขตรคบเข็ญให้เย็นใส

จับประหารผลาญชีวิตให้บรรลัย

จะไ้ๆๆๆไ้ไ้ให้ว่ามา ๗

๑๑. ความรู้พระโอวาทของ

คือโรราขบถลงแล้วทูลว่า

ซึ่งขอขอมอบกิจการพาธา

จะอาศัยให้เคองเบองขทมาลย ฯ

๑ ความนี้พระภูเบนทร์เรนทร์
ไ้ฟังทูลทบพระหัตถ์อยู่ณคณาน
จึงเอนอรรถครัสมาไม่ช้านาน

จงจัดการเรียบร้อยอย่าอนใจ
พลของเราหาว่าญชำนาญยุทธ
เจียนจะชุกก็พชากว่าไ้
อย่าถอยหลังวังรไปพ้อไป
แม้นมีไชยพ้อจะถูกรางวัลครัน ฯ

๑ ความนี้พระราเมศวรราช
เคารพริบอภิวาทขมิ้น
มาเกณฑ์พวกโยธาไ้ห้าพัน
ล้วนฉกรรจ์แข็งช้อจะต่อสู้
ทั้งอาของคงทนด้วยมนต์เวท
แสนวิเศษฤทธิไกรชาญไชยศรี
ถ้ออาวุธครบมือล้วนฤทธิ
โพกแพรลีเสกเสียดประเจียด

บ้างก็ผูกผูกสกกตะกรุดคาค
 ล้วนของฮาโล่ที่เขนก็เจนนึก
 มาพร้อมพรั่งนั่งเยียบเยียบคยัค
 สรวัดครวจครวพลากร ฯ

๑ ความนี้พระองค์ผู้ทรงยศ
 เอกโอรสชาญไชยทั้งไกรสร
 เสกเจ้าที่สงวอลงกรณ์
 แล้วสอชอันเครื่องทรงณรงค์ครบ
 ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพชัยพระแสง
 โดยตำแหน่งสงครามตามขนบ
 มาทูลลาบิตรวงศ์ทรงพิภพ
 ประนมบทยศยศขัตติยไองการ ฯ

๑ ความนี้พระองค์ดำรงราชย์
 สถิตย์อาศน์รณามุกดาหาร
 เห็นพระขี้นบุตรสุกสำราญ
 จึงมีรศพมาณประภาษมา

เจ้าดวงใจพ่อจะไปกับพชประเทศ
 ระวังเหตุกลศึกภูกนกหนา
 จะหยกขึงงระวังพระกายา
 ไม่ไ้ทำแล้วอย่าหาญเข้ารณรอน
 ชั่วว่าศึกแล้วอย่าถนอประมาทหมิ่น
 ค่อยประคองใจเจ้าคำสอน
 อย่าให้อายขายหน้าประชากร
 จงดวรวสวัตคือยามี่ไภย
 ธิปรัมปราบรายเคียนทีเลี่ยนหนาม
 กังของควมคืบเขิญให้เย็นใส
 จงมีโชคไชยะชนะไภย
 ให้ส่มในมโนรตหมตทุกอัน
 ยินพระแสงศาตราอาญาสิทธิ
 ไครคคคึกเช่นฆ่าให้อาสน์
 จงอคมสมศุชทุกนิรันตร
 ซึ่งไภยันตรสิ่งใดอย่าใกล้กราย ฯ

๑๑ ครานั้นพระโอรสยศยง

กราบลงแทบบาทพระฤๅสาบ

เคารพ้วยพรพลาญแล้ว่างกราบ

ผืนผายมาทรงคชาธาร

ไต้มหาพิไชยฤกษ์ให้เลิกทัพ

ให้รับแซ่เสียงสำเนียงขาน

ถันของหึงอองอกนอกทวาร

เสียงสท้านถันเลือนสเทือนสทก

ทหารองโยกองค์ลงไป

เสียงช้างม้าเร้งร้องอู่ก้องกึก

ทวยหาญขานให้โอฬารุก

อึกกระทกข้ามทุ่งพันกรงไกร

ประทับริ้นนอนคางกลางธารณ

หลายวันทั้งพลับพลาหยกหาไครย

เลี้ยวลัดคักทุ่งเคินมุ่งไป

ถึงเวียงไชยก็มีพญาพธราตรี

มีทันทั้งค่ายคูอยู่สำนัก
สั่งให้พักพลทหารชาญไชยศรี
ขึ้นประทับพลับพลาพนาถ
ให้โยธิล้อมรอบเป็นขอบคัน ฯ

๑ ความนี้พระองค์ทรงนึกว่า
ก็มีพญาอิราชาวังสรค์
รู้เรื่องราวข่าวศึกชกฉกรรจ์
มายกยันตั้งประชิดติดภารา
แสนพิโรธโกรธกริ้วกระต๊อบยาท
คำรัสเรียกอุปราชโอรสา
กับข้าเฝ้าเจ้าพระยาและพระยา
มาปรึกษาสงครามตามทำนอง
จะผ่อนผันคืนไถไหนเล่า
ภาราเราเกิดวันจะชนหมอง
จะคิดอ่านการศึกเร่งตรึกตรอง
ใครเห็นช่องฉันทไถให้ว่ามา ฯ

๑ คราวนั้นเจ้าพระยาอุปราชา
 ๑ การพบขบถแล้วทูลว่า
 ๑ ซึ่งทัพไทยเดินยกยกกันมา
 ๑ ขออาสาให้เคืองเขืองขมขม
 ๑ จะหักไหม้ไหม้จับจับ
 ๑ ให้ม้วยม้วยแยกถึงแตกฉาน
 ๑ ซึ่งทัพมาลาเมื่อยเดินเห็นอนาน
 ๑ ถึงสถานมีทันยังตั้งกระบวน
 ๑ จะหักหาญรันท้าคว้านั้น
 ๑ เห็นจะมีไชยาสักห้าส่วน
 ๑ ไม่มีค่ายถ้ำเทกองเรรวน
 ๑ ใคร่ควรดูเห็นจะได้ทั้งใจปอง ฯ

๑ คราวนั้นพระเจ้ากรุงกัมพูชา
 ๑ ได้ฟังว่าเปรมปรีดค้อมยิ้มย่อง
 ๑ จึงเอนอรรถศรีสความตามทำนอง
 ๑ ก็แล้วถูกถูกคล้องกลองไทย

แล้วฉันก็ถามบรรดาพวกข้าเฝ้า
ซึ่งลึกลงว่าเห็นเป็นไหน
จะได้ ช้องคลองจิตรเหมือนคติไว้
ๆ เห็นเป็นอย่างไรให้ว่ามา ฯ

๑ ฝ่ายว่าข้าเฝ้าเหล่าพวกขอม
ต่างเห็นพร้อมเพรียงกันยิ่งหรรษา
จึงกราบทูลตามมลิกา
ซึ่งตรัสมาต้องที่เห็นกัน
ด้วยทัพไทยไพร่นายยังรายเรี่ย
ทำลายเสียจุใจรีบไหมหัก
อย่าให้ตั้งค่ายมั่นขยันทัก
แม้นหนองหนังกิ่งไว้ไม่สู้ดี ฯ

๑ ครานั้นพระเจ้ากรุงกัมพูชาประเทศ
สดับเหตุปรีดิ์เปรมเกษมศรี
ทรงสำรวจตลอดแล้วพาที่
เหยยเส้นตรวจตราพลากร

แล้วศรีสัชนีอุปราชราชโอรส

จงคุมทศทวยหาญชาญสมร

ไปโจมตีทัพไทยไพร่รอน

จงถวามวลสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ไถ่

๑ ครานี้อุปราชราชบุตร

เกษมศกยีนดีจะมีไหน

ยังคุมลามาเตรียมพลไกร

จำนวนไพร่โยธาหมั่นหาพัน

ถึงยามสองกองทัพไม่สู้สน

ทำเนนพลออกทวารปรากฏการัน

ห้ามมิให้เชื้อชาติจากัน

ถึงกองทัพขับพลันในทันที

ให้ ยิงปืนครกเสียงกึกก้อง

ให้ร้องเลือนลั่นสนั่นมี

กายทั้งพรุ่งพร้อมลือมราวี

ก่อนตีทัพมาไม่รารอ ๑

๑ ครานั้นแม่กองสองทหาร
 ชลห่านตกใจอะไรหนอ
 ทวยกายโคกไล่ไม่ย่อท้อ
 ร้องรบพุ่งพวกเราเอาไว้ตาย
 หมู่ทหารราญรบสู้ปรยุทธ์
 ปรายอาวุธหอกดาบกำซายสาย
 พวกขอมแข่งแทงกระทั้งพงทลาย
 ไทยตายแตกคั่นเลียงครันครก
 เมฆรโคกโลกไล่พวกไทยล่า
 มีวหัลลิตาเลี้ยกระบวนเมือจวนคึก
 ขอมกระทำซ้ำเติมให้เหิมฮึก
 ฮึกกระทกรบรบยันทัพไชย ฯ

๑ ครานั้นพระราเมศวรราช
 ทรงไสยาคนในพลับพลาที่อาไศรย
 เลียงครันครันคั่นพลันในทันใด
 ทกพระไทยผลันผลุนหมุนออกมา

เห็นพลเมืองเมืองหนุขนาบไล่
 กองทัพไทยย่นหย่อนอ่อนนักรา
 แสนพิโรธโคกกลีบเข้าพลับพลา
 ทรงสาตราวิ่งวางออกกลางทัพ
 ชัยพลพลไกรไล่ตระหลบ
 ใครไม่รบหลีกเลียงจะเสียดลัย
 ทหารกลัวตัวตายเข้ารายรับ
 ทั้งสองทัพแข่งขันประจัญบาน
 ต่างกำแหงแรงเร้งในเชิงยุทธ
 ฤทธิรุตฟันฟากกันฉาดฉาน
 พวกขอมอ่อนหย่อนยอมไม่ทนทาน
 ไทยทหารฮึกโห่เป็นโกลา
 ๑ ครานั้นมหาอุปราช
 กริ้วทวาดพลนิกายทั้งซ้ายขวา
 ท้อนกระสุนหน่นเข้ากระหน่ำมา

พวกโยธารัณต์กลัวความตาย
 พันทางแย่งยุทธาวุธขึ้น
 แข่งขันต่อสู้ไม่หนีหาย
 ทั้งสองข้างต่างระทมยังล้มตาย
 ไพร่นายกปลงกลาตุนาใจ ฯ

๑ ครานั้นพระราเมศวรราช
 ของชาวมอไ้ไพร่ประหวัดไหว
 ทรงม้าร่ายด้วยฉับไว
 ท้อนไพร่พลทหารเข้ารวบ
 ทั้งสองข้างต่างแข่งกำแหงศึก
 อิกกระทกกรูเกรียวเลี้ยวตระหลย
 ข้างทัพไทยไพร่น้อยคืองกลอยทุย
 พวกขอมรบขยับประจัญบาน
 จนเพล้าขาวเข้าตวัด
 ยังเกรียวกรูอีกให้ด้วยโมหันธ์
 ไพร่ยิงตายนายค้อนเข้ารอนราญ

ชลห่ม่านจนสว่างขึ้นวางรอง ฯ

๑. ฝ่ายว่าพระราเมศวรราช
ของอาขามีไต่หลยสยบสยของ
แต่เห็นพลน้อยกว่าท่าเป็นรอง
จำจะต้องผ่อนพักไว้สักที
ดำริห์พลางทางให้ โยกองทัพ
รอรบรบไปแต่ไม่หนี
เขมรให้ โกลาตามรวี
พวกไทยก็ถอยท่นร่นมาพลง ฯ

๑ ครานั้นอุปราชราชบุตร
เห็นสิ้นสูกแทนเมืองเครื่องขั้ขวาง
ระกิดตามข้ามเขตรประเทศทาง
ก็เห็นห่างเวียงไชยไม่ชอยกล
ไม่มีกองดำเลียงเลียงทหาร
ทางกันการสารพิทะขั้สน
ก็เลิกทัพกลับจรไม่ร้อนวน

ประมาณคนมิได้ คิระกิตักตาม

๑ ฝ่ายพระราเมศวรสุริวงศ์

ให้พักพวกที่ตรงกลางสนาม

แล้วชุมนุมเสนาปฤชาความ

มั่นว่าความเล่าก็เห็นจะเป็นรอง

พลเราฆ่าฟันถึงกลั่นกล้า

ก็น้อยกว่าเสียเอาหนึ่งไม่ถึงสอง

จึงรอร่าให้ใจคนอง

คงจะต้องแก่เผศไม่เช็ดมือ

บอกขอพลคนเพิ่มเติมมาใหม่

ไม่มีไชยแล้วพากลับอย่างนี้ถือ

ไต่เรียนรู้สู้เขาเอาให้ภา

แต่่งหนึ่งสือบอกพลนให้ทันที

๑ ความนั้นข้าเฝ้าเหล่าทหาร

กราบกราบเห็นพรหมน้อมเกย

แต่่งหนึ่งสือบิศตราไม่ราวี

ให้เสด็จสืบมารับคลาไคล ฯ

๑ ครานั้นพระราเมศวรราช
ให้เสด็จอพยพหาครุฑทั้งน้อยใหญ่
ประทับอยู่เขตรแคว้นแดนกรุงไกร
ทั้งพระไทยท่าทัพอยุธยา ฯ

๑ ครานั้นเสด็จปรึกษา
ทำทูลสารทรงยศโอรสา
แรมรอนนอนในพนาวา
ถึงกรุงศรีอยุธยาด้วยฉับพลัน
ก็เข้าไปในคฤหาสน์เสนา
แจ้งสารเสด็จมีขม
ถึงเวลามาเตรียมอยู่พร้อมกัน
คอยเฝ้าองค์ทรงธรรมพระโรงไชย
๑ จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงเดช
เนานี้เวศนย์ปรากฏอันมีชื่อ
แสนสำราญบานทั่วทุกไทย ฯ

ชนงค์ในเคียงคู่เข้าอยู่งาน
 บ้างหมอบเมียงเคียงคอยชมอัยมวัน
 เปนนวลนวลน่าชมสมสัณฐาน
 บ้างกล่อมขับรับเพลงบวรเลงล่าน
 พระสรวาญรินเรียงบรรเทิงใจ
 พอสายแสงสุริยาภาณุมาศ
 ยุยยาตรออกพระโรงวินิจชัย
 สถิตยศแทนเนาวรัตน์ไถ้พิตรไชย
 เสนาในหมอบเฝ้าเป็นเหล่ากัน
 เสียงประโคมโครมครึกพิภุกก้อง
 ความทำนองขัตติยราชวังสรรค
 กังจักรกฤษณฤทธิรงค์ทรงสุบรรณ
 ณพระภักตร์ชกถามความบุรี ๑
 ๑ ครานั้นพระยามหาอำมาตย์
 ขนิวาททูลความไปตามที่
 ขอเคชะพระองค์ทรงอิริย

ชันชิวอยู่ใต้พระบาท
 บัดนี้พระโอรสยศยง
 ให้ขุนโหม่ตั้งคณิกงนา
 กับหลวงศกคิเสนศรีเสนา
 นำสารมาเคารพอภินันท์
 พอลุลเสด็จกลับสวนถาว
 บรรยายไต่คดีขมิ้น
 อานขบขันยังคมคัล
 ทรงนำบัลลังก์คืนชีชาวลย์ ฯ
 ๑ ครานั้นพระองค์ดำรง
 ได้ทรงฟังอันไม่บรรหาร
 คณิกงนาครกตราเป็นชานาน
 มีโองการสั่งหนาทประภาษมา
 เอยะไรลกเราช่างเข้จิตร
 แพ้ความคึกขาคักกักขายหน้า
 ทำให้เสียท่วงทีในปรีชา

ก็แต่กลาคอกคอกถนง
 จนเสียพระศรีสวัสดิ์น่าชังแค้น
 เข้าเขตรแดนอรินไยมาไหลหลง
 ไม่ระวังเนื้อตัวมัวทง
 อ้ายขอมคงเหิมชกนกกเขา
 ครั้นนั่งทั้งไว้ให้กาเวีย
 จะโตเคียบใหญ่เยียมแทยเทียมเขา
 เขมันหมายหึงเยื่อเมอเมา
 โอสรเราหมิ่นประมาทจึงปลาทปลัง
 จำจะให้พระบรมราชา
 ยกโยธาทามไปตั้งใจหวัง
 ทำลายล้างภาราเข้าฆ่าพิง
 คงไต่กัมมโนรตหมค โพยไภย
 เหวยมหามนตรีขมิขมัน
 ไปสพพรรณภาราย่าข้าไต่
 เชิญเสด็จเขยฐามาไวไว

จึงรีบไปเร็วหวาย่าช้าที่

๑ ความนั้นคำรวใจในไต่รับสั่ง

ถวายบังคมคล้อยถอยจากที่

เรียกสพายบายหน้าลงนาว

ไม่รอรับคนหนึ่งก็ลงพลัน

ประทัยท่าคลาไคลขึ้นไปเฝ้า

ก้มเกล้าอัญชลีขมิ้น

ทูลว่าองค์พระทรงยศทศวรรษ

ให้เชิญเสด็จฉายผ่นยังกรุงไกร

๑ ความนั้นพระบรมราชา

ฟังเสนาทูลแจ้งแสดทงไข

สั่งให้จันทนาแล้วคลาไคล

คนหนึ่งถึงในอยุธยา

เรือที่นั่งเข้าประทัยกับฉนวน

เสด็จทวนแห่แห่นนันทนา

ควนถึงวังยังกระบวนทวนลลลา

เข้าพระโรงรัตนในทันที ฯ

๑ ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
ทอพระเนตรปรีดิ์เปรมเกษมศรี
เห็นเชษฐาสุริวงศ์ทรงยืนค้ำ
เชิฐสถิตยร่วมทวยลงกรรณ
ต่างองค์ค้ำบ้นอภิวาท
ร่วมอาสน์อุทิศเรกสวตฤต
มนตร์เข้าเฝ้าเยียดกันเยียดยัก
สองกระษัตริย์ปราโง้งกันไปมา ฯ

๑ ครานั้นฝ่ายพระนรินทร์ขึ้นประเทศ
อุยอเบศยชดสยามภาษา
ทวีสประภาษตามราชกิจจา
พระนักษาท่านไปปรายไพร่
เสียดฤทธิ์เหลวแหลกค้ำชั่งแตกทัพ
ระยำยไพร่พลก็ขึ้นช
ท่านเอนคักก็รักตัวไว้ลึกที่

ช่วยชื้อให้ยืมย่ำให้ทำลาย ฯ

๑ ครานั้นพระบรมราชา

สำรวจว่า ทลไปคังใจหมาย

คึกเพียงนี้มีพอที่จะวันวาย

พระหลานชายฟ่ายแพ้อือแก่มือ

ทำไมกับทัพเขมรเคนเขาเลือก

มีแค่เปลือกลีไทยจะไค้ฤ

เสียแต่หย่อนอ่อนหัดไม่พิศปรือ

ไค้ลงมือแม่นไม่สรวพไม่กลีบมา

อย่าไค้ทรงพระวิคยกธระ

คึกจะขอค่านับวิชาสา

แต่ไพร่พลของข้าเจ้าไม่เอาจมา

วัยระทานโยธาสักหมื่นปลาย ฯ

๑ ครานั้นพระภูเบนทรนเรนทร์สุร

ยังเพิ่มภูลสำรวจมัยด้วยสมหมาย

สำรวจเรียงเสียงประสานยานสยาย

แล้วฉันผ่ายพนาถประภาษพลัน

เหวี่ยงเสนกริอาพยหะ

ให้แก่พระเจ้าพขมขมัน

จะยกไปกัมพูชาอีกห้าวัน

ให้เกณฑ์กันไว้หว่าอย่าช้าที

ประภาษพลางทางเชิญพระเชษฐา

เข้าปรางค์ปราปรีดิ์เปรมเกษมศรี

ทรงเสวยโภชนาสาละ

สถิตย์ที่มณฑลวิเชียรพราย ฯ

๑ ครานั้นเจ้าพระยามหาอำมาตย์

ผู้รับราชโองการให้ขัตติรหมาย

กะเกณฑ์พวกพลพลนิกาย

แต่ตัวนายขี้สยด้นกระบวนจร

กองอาสาหกเหล่าเข้าบรรจบ

เคยกรบหัวหาญชาญสมร

ไพร่สามหมื่นมณโฏชา

ให้คลี่คลายทัพใหม่เป็นโกลา
 ประโคมแซ่แควตังซังกัสนัน
 พลชั้นธแลหลามงามสง่า
 เลี้ยงครนกรกักก้องกลองประภา
 กระบวนนำนำออกนอกปรการ
 ข้ามทุ่งม่งหมายออกชายป่า
 โยธาให้ร้าวฉาวฉาน
 หลายวันคั่นเกินในทงกาล
 ถึงสถานกองทัพพลยพลา ฯ
 ๑ ครานั้นพระเมศวรปรเมศ
 ทอดพระเนตรทัพใหญ่ใจหรรษา
 แจ้งว่าองค์ทรงฤทธิพิศุลา
 วิชาไคลคลามารับในฉับไว
 ประนตนั้นยังคุมประนมหัตถ์
 เชิญกระษัตริย์สู่พลยพลาทอไชรย
 ทั้งโยธาทหารสำราญใจ

เข้าเฝ้าไท่พรหมพรังคังบัญชา ฯ

๑ ครานั้นพระเจ้ากรุงสุพรรณ
 สรวลสันตศรัทธามตามกัษ
 ยังไรพ่อนอกกระษัตริย์ผู้
 ยกออกมาเสียไชยแก่ไพร่
 พระองค์ทรงฤทธิวิฤก
 ให้ลงยกตามตะบึงจนถึงที่
 ทำไฉนจึงไต่เปลี่ยเปลี่ยท่วงที่
 แฉกคึกเคิมไปจะใคร่ฟัง ฯ

๑ ครานั้นพระราเมศวรราช
 อภิวัตชลไปกังใจหวัง
 ตั้งแต่ต้นจนลาเขายารัง
 เหลือกำลังพลน้อยจึงถอยมา
 มั่นทั้งเมืองเนืองหนนนายไล่
 จึงเสียไชยข้าพเจ้ามิตรผินนักหนา
 ขอพระองค์ทรงฤทธิวิฤก

ให้หนักตาแก่กลไ้พินอาย ฯ

๑ ครานั้นพระบรมราชา

สำรวจว่าคอบไปตั้งใจหมาย

ลงมาก้วยจะได้ช่วยพระหลานชาย

จะฉนฉายพรงนี้ไปคักพิ

พระรามราชบริวารเป็นกองนำ

คมโยธาล้วนฉกรรจ์หาพิณสรพ

มีเกียกกายยกรบัตรปลัดทัพ

โดยคำหรัยสงครามคามมีมา

ตรัสพลางสายัณห์ล่งทันใด

พลไกรพรงพร้อมล้อมแน่นหนา

คันท้องกองไฟใกล้พลับพลา

คอบตรวจควานงี่ยมตามท่านอง ฯ

๑ ครั้นรุ่งรางสว่างแสงสุริยา

ไ้เข้าชานชั้นสนั่นก้อง

น้ำค้างพรหมลมชายปลายลของ

คุเหว่าร้องเร่รักพระสุริยง
 ผลากานขานแหม่มแซมสาโรช
 ริมเขื่อนโขดบรรพตป่าระหง
 แสงหิรัญพรรณรายชนชาวยดง
 จิตรงค์ต่างทนพนกายา
 จิตแจ่มแต่งกายทั้งนายไพร่
 ประจําให้เข้ากระบวนไว้ถือนหน้า
 บ้างผูกข้างพระที่นั่งอลังการ
 มารอท่ารับองค์พระทรงธรรม ฯ

๑ ความนี้พระบรมราชา
 ชวนกระษัตริย์นักดาชมีขม้น
 ประทับองค์ทรงสรรพแล้วฉับพลัน
 จรรวลมาเกยรัตนตระบักใจ
 สองพระองค์เสด็จทรงช้างที่นั่ง

พร้อมสพรังคนแห่น้ำใส
 โห่สนั่นครันครนยิงปืนไฟ
 ทาก่ายใหญ่เกรียวตรงเข้าตงคอน
 ถึงประเทศเขตรทุ่งกรุงกัมพูชา
 ไม่ยั้งหยดทวยหาญชาญสมร
 พอรাত্রีต้ออมลอมนคร
 โห่สท่อนปล้นขนกันกำแพง
 เสียงสนั่นครันครนยิงปืนตบ
 เข้าวรชัยผ่าพังกำลังแข็ง
 จุกปืนไฟไล่ล้างกันกลางแปลง
 ยอแย่งเข้าเวรอนเกลื่อนทำลาย ฯ

๑ ความนี้พระเจ้ากรุงกัมพูชา
 มีพลชัยกองอาญาประมาทหมาย
 วิถีทศนนวนเวียงสี่เจียนตาย
 ถู่นวายนหินอกนอกบุรี

ราษฎรอื่นจิตรไม่คิถลู้
 ค่างเกรี้ยวกรพาลุกแลเมี้ยน
 โยธาไทยไล่ลัดศกคัก
 เลียงโคกแซ่เลียงทั้งเวียงไชย
 ผัวปลัดเมียเมียพรากจากลูกผัว
 วังแต่ตัวผัวเดียวเทียวร้องไห้
 พวกกองทัพจับมัดควยขี้ใจ
 ยกมือไหว้ทวมหัวกลว้เต็มที ฯ

๑ ครานันพระบรมราชา
 กับกระษัตริย์นักดาจำเรณูศรี
 ครันมีไชยไท้ โดยสทวกคี่
 สั้งโยชิตี๋ขอประกาศราษฎร
 ผู้ที่มาอ่อนน้อมยอมโดยคี่
 จะให้อยู่บริสโมสร
 ที่สู้รบหลบหลั่นชอกซอน

จงกวาดค้อนรวมชอมไปพร้อมกัน
 รัชสังพลังทางพานักการาช
 เทียบประพาศทั่วในไอศวรรย์
 ประทับอยู่กัมพูชาสืบห้าวัน
 พระทรงธรรมกลับมายังธานี ฯ

หมดความ ตอนที่ ๑

ตอนที่ ๒ เรื่องศึกหงษา

จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงศักดิ์
 มหาจักรพรรดิราชนาถา
 เกล็ดมังกรมิ่งกุญ้อยยา
 บำรุงราษฎร์สืบให้ถาวร
 พระปกเกล้าชาวบุรีเป็นทูล
 สำราญร่วมโพธิ์โมสร
 มีคชาพาหนะนรินทร์
 ให้อภัยชนเผือกผู้ค้ำบารมี
 กบเฝ้ากษัตริย์สองล้นผ่องแผ้ว
 ชาติช้างแก้วเกิดสำหรับกษัตริย์
 เป็นเจ้าช้างค่างนามล้นงามดี
 อยู่โรงที่ริมปราสาทในราชวัง
 ตั้งพานทองรองหญ้าฉลาผล
 ฝักรักมีพลนั้นปกหลัง

พเนกฟูกผูกม่านเพดานยัง
 หมอความญทั้งพราหมณ์กล่อมอยู่พร้อมเพรียง
 ข่ายสาม โมงลงน่านน้ำกลองชนะ
 ชึงเขิงปะเบ็งครมกระหิมเสียง
 เครื่องส่งลำหริบข้างสองข้างเคียง
 พร้อมเพรียงเพราะพระบารมี
 อคมทั้งโกไคยไฮสร้อย
 เพิ่มภลภัญญ์โต้งโกสัย
 ทั้งเห็นอไต้ไพร่พาประชาช
 ล้วนมั่งคั่งมั่งมีต่างปรืตา
 อาณาจักรนคเรศประเทศราช
 พงพระยาทยญฤทธิทุกทิศ
 ทุกถิ่นฐานย่านเมืองเลื่องภาษา
 พระเจ้าช้างเผือกมหากักรพรรดิ
 ฝ้ายเสนาข้าเฝ้าเหล่าทหาร
 ท่างเรียวการศึกซ้อมฝึกหัด

ขึงขัง^๕ ข้าง^๕ มา^๕ ผก^๕ สวรร^๕ พัก
 สนาม^๕ นำ^๕ จักร^๕ วรร^๕ ภิ^๕ หัก^๕ ทุก^๕ วัน ๑
 ๑ จะ^๕ กลับ^๕ ก^๕ ล่าว^๕ ถึง^๕ พระ^๕ เจ้า^๕ เมือง^๕ หง^๕ ษา
 เป็น^๕ ขึ้น^๕ ราม^๕ ัญ^๕ ประ^๕ เทศ^๕ ท^๕ ก^๕ เขต^๕ ร^๕ ชัน^๕ ท์
 พม่า^๕ ทว^๕ ย^๕ ฝ้าย^๕ ลาว^๕ เม^๕ อ^๕ ร^๕ าว^๕ น^๕
 อ^๕ ภิ^๕ วัน^๕ ท์^๕ หง^๕ ษา^๕ พัง^๕ บ^๕ ร^๕ มี^๕
 เร^๕ ข^๕ ท^๕ ร^๕ าย^๕ เร^๕ อ^๕ ง^๕ เม^๕ อ^๕ ง^๕ ไท^๕ ย^๕ ท์^๕ ใ^๕ ห^๕ ญ^๕ ก^๕ ว^๕ าง
 มี^๕ เจ^๕ ต^๕ ข^๕ ้าง^๕ เ^๕ ล^๕ อ^๕ ก^๕ อ^๕ ย^๕ วั^๕ ติ^๕ ร^๕
 ค^๕ ิ^๕ ก^๕ จะ^๕ ไ^๕ ครอบ^๕ ไ^๕ ่^๕ มา^๕ ไ^๕ วั^๕ ธา^๕ น^๕
 ไ^๕ ห^๕ ม^๕ น^๕ ทร^๕ ิ^๕ ค^๕ ิ^๕ อ^๕ น^๕ แ^๕ ต^๕ ง^๕ ส^๕ าร^๕ ต^๕ ร^๕ าว^๕
 ๑ คร^๕ ุ^๕ น^๕ เ^๕ ส^๕ ร^๕ ี^๕ จ^๕ ส^๕ ร^๕ ร^๕ พ^๕ ิ^๕ ษ^๕ ณ์^๕ ภิ^๕ ต^๕ ร^๕ าว^๕ แ^๕ ล^๕ ้ว
 ไ^๕ ่^๕ ก^๕ ล^๕ อ^๕ ง^๕ แ^๕ ก^๕ วั^๕ ม^๕ ร^๕ ก^๕ ฎ^๕ ท^๕ าม^๕ ย^๕ ศ^๕ ภา^๕
 ไ^๕ ้^๕ ส^๕ ม^๕ ิ^๕ ง^๕ โ^๕ ย^๕ ค^๕ ร^๕ าช^๕ มา^๕ ต^๕ ยา^๕
 ค^๕ ม^๕ ไ^๕ พร^๕ ั^๕ ห^๕ ้า^๕ ส^๕ ิ^๕ บ^๕ ต^๕ ร^๕ ง^๕ เ^๕ ้า^๕ ต^๕ ง^๕ ต^๕ าล^๕
 ย^๕ ส^๕ ิ^๕ ข^๕ วน^๕ ค^๕ ัน^๕ เ^๕ ิน^๕ ต^๕ าม^๕ แ^๕ ณ^๕ ท์
 ถึง^๕ เ^๕ ก^๕ ิ^๕ ย^๕ ส^๕ าม^๕ อ^๕ ง^๕ ค^๕ ล^๕ ง^๕ ท^๕ าว^๕ บ^๕ ้าน^๕ ต^๕ ่าน^๕

พยชนพลพามาในป่าลาน
 เข้าแจ้งเรื่องเมืองกาญจนบุรี ฯ
 ๑. ฝ่ายผู้รับปลัดยกรบัตรแจ้ง
 ให้ขุนแพ่งรีบพามากรุงศรี
 นำเข้าหาเจ้าพระยาจักรี
 พร้อมอยู่ที่ศาลาว่าราชการ
 ให้มีขณูลำตามชักครุฑหน้า
 ขานเขียนเปลี่ยนแปลพระราชสาร
 เป็นคำไทยได้เรียบแล้วเทียบทาน
 พนักงานนำเข้าคอยเฝ้าพลัน ฯ
 ๑. จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงเดช
 บรมกนกเรศรังสรรค์
 สถิตยศแท่นมั่นมหาเวชายันต์
 เสนอชนชั้นทุกมีพลอิทธิฤทธิ์
 สวสรวรค่านางบำเรอเสนอบาท
 บำรุงราชรัฐเชิงบรรเทิงถวิล

ย่างร้องรับขับขานประสานพิณ
 บำเรอขับขับพิณให้บรรดา
 ครั้นสายแสงสุริยาฉายพระผ่านเกล้า
 เสด็จเข้าที่สรงทรงอาบ
 ประทับเครื่องเรือนของคองการ
 ออกข้างนำพนักงานไข่ม่านทอง
 เสด็จเห็นพระที่นั่งบัลลังก์อาสน์
 พร้อมมหาดเล็กพริ้งพริ้วสนอง
 ประโคมกังสดาลเสียงแซ่ซ้อง
 มโหรีทักท้วงทอของพระโรง
 ฝ่ายข้าเฝ้าเหล่าขุนนางต่างตำแหน่ง
 ก็ตกแต่งกายสรวนอ้าโถง
 นุ่งสับปักชกกลีบจีบใจ
 เข้าพระโรงบังคมทูลกราบกราน ฯ
 ๑ เจ้าพระยาจักรีศรีสุหระ
 ขอเดชะทูลความตามราชสาร

เบิกทุกเข้าเฝ้าประนคบทมालย์
 ชาติภณพนังงานอ่านสารตรา ฯ
 ๑ ในลักษณพระราชสารสวัสดิ์
 จอมกระษัตริย์ซึ่งดำรงเมืองหงษา
 ทรงพระยศทศรรมภรณา
 ให้เฝ้าไฟพรฟ้าประชาชี
 มีเมืองน้อยร้อยเอ็ดเป็นเขตขอย
 มานบนอบน้อมประนคบทศรี
 กับกรุงเทพทวารวดี
 เปนทางราชไมตรีได้มีมา
 ทราบว่าองค์ทรงยศมีคชเวศ
 ถ้วนเฝ้าออกผู้พระเคชพระเชษฐา
 เสมอญจุลจักรทรงคักดา
 จนนภาปราภกฏทมालย์
 เมืองหงษาวดีที่ใหญ่กว้าง
 ไม่มีช้างเผือกผู้คณฐาน

ขอพระองค์ทรงมหาปรีชาชาญ
 โปรดประทานให้น้องสีกสองข้าง
 จะภานามงามอักษรสูงศักดิ์แสง
 สมประเทศเขตรแขวงที่กว้างขวาง
 ให้ร่วมแดนแผ่นดินร่วมดินทาง
 ขอพระองค์จงสร้างทางไมตรี
 แม้นทรงศักดิ์รักข้างข้างเผือกผู้
 ไม่ช่วยชูอักษรน้องจะหมองศรี
 กรงอุยยากับหงษาวดี
 จะชาตราชไมตรีซึ่งมีมา ฯ

๑ พอบบสารกรานกราบพระทราบเรือง
 ให้ขึ้นเคืองในพระไทยแต่ไม่ว่า
 ให้จ่ายเสียบยงเลี้ยงคพวกทตา
 แล้วทรงตรกปลูกษาเสนาใน
 ช่งหงษามาขอข้างเผือกผู้
 จงคึกคึกใครจะเห็นเป็นไฉน

จะแข่งอ่อนผ่อนผันทำฉันทไ
 เร่งตรกไทรใคร่ครวญให้ควรการ ฯ

๑ ฝ่ายเสนาข้ารองลของบาท
 อยู่พร้อมพรังทั้งมหาคไทยทหาร
 ต่างปลูกษาว่าแต่ก่อนเคยรอนราญ
 กยผู้ผ่านหงษาเจ้ารามัญ
 จีบลกเธอทั้งสองพนองไต่
 ก็คมไว้ไม่ฆ่าให้อาสัญ
 เมื่อไปรทให้ไปขอพระหน่อนั้น
 เจ้ารามัญคืนให้เป็นไมตรี
 เทยวนเล่าเขาขอชชสาร
 ควรประทานหงษาเป็นราช
 แม้นไม่ให้เห็นจะมารบราวี
 ในธานีก็คงเกิดสงคราม ฯ

๑ ฝ่ายพระราเมศวรพระยาจักร
 พระสุนทรอภัยเฝ้าทั้งสาม

ต่างปัญญาว่าจะให้เห็นไม่งาม
 จะลงลามลวงประมาทบาทบุคคล
 จึงทูลว่าข้าพเจ้าทั้งสามนี้
 เห็นไม่สมควรที่จะให้ช้างตน
 ที่ไม่ตรมแต่ก่อนได้ผ่อนปรน
 ให้ช้างที่ครีมนกคลทวิปไป
 ถึงสองช้างช้างมอญพม่านั้น
 จะขยับสยพันไม่หวั่นไหว
 จึงคนให้ไว้กับเราก็คือเรา
 เราได้ให้ไว้ มีไมตรีกัน
 ช้างเผือกผู้ค้ำชูทูลกระหม่อม
 มีควรรยอมให้ไปจากโอสรวรย์
 เหมือนกลวคณมอพรามัญ
 จะเลียบชั้นเชิงมอญเพราะอ่อนตาม
 แม้นหงษามาตย์บริเว
 ข้าพเจ้าพร้อมพรั่งกันทั้งสาม

ขออาสาพระองค์ออกสงคราม
มิให้ลามล่องมาถึงธานี ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินขึ้นพิภพ
หมายจะรบศึกไม่นึกหนี
จึงตรัสสั่งทั้งสามว่าตามที
ให้เส้นที่ชำนาญแต่งสารตรา
เป็นความตอชมอมสมิงโยคราช
ยังคมลาฝ่าพระบาทนาถนาถ
กับไพร่ห้าสิบถ้วนถ้วนเดินมา
ถึงหงษาเขาเฝ้าเจ้าธานี
กราบทูลความตามราชสารทอชม
แล้วนบนอนน้อมประนตบทศรี
ฝ่ายเสนารามัญฉลุ
แล้วก็คลี่ราชสารออกอ่านพลัน ฯ

๑ ในสารว่าพระมหากักรพรรดิ
เจ้าจังหวัดเวียงไชยไฮสรวรย์

เกลิมวงศ์ทรงยศทศวรรษ
 ครองเขตรชัณฑ์กรุงทวารวดี
 ซึ่งพระน้องต้องประสงค์ข้างเผือกผู้
 เป็นของคู่บุญบำรุงชาวกรุงศรี
 อันวิไลในจังหวัดยโสธร
 ผู้ใดมีบุญญาฤทธิการ
 จึ่งยอมจกเกิดข้างนางแก้ว
 ไซ้บุญแล้วดังจะได้ไว้ถิ่นฐาน
 ไม่รุ่งเรืองครองจะอินทรชาน
 เหมือนบรรดาท่านเปรียบทำเนียบความ
 ประเพณีบุญการบุญโลก
 อประ โภค โภไคยก็ไหลหลาม
 มีมาแก้วแล้วมีข้างมีนางงาม
 คึกสงความก็มักมาดังธานี
 ซึ่งมีได้ให้ข้างเผือกไปเลียง
 เพราะผิดเพียงอย่างพระน้องอย่าหมองศรี

เชิญตำรงหงษาประชาธิ

จะได้ มีเกียรติยศปรากฏไป ฯ

๑ พอจยสารอ่านแสนแค้นเคืองช่น

ให้หมกม่นโมโหเสโทโหล

ชะชกชกยยกเยองเจ้าเมืองไทย

จะไปไล่ลุล้างชิงช้างมา

ยิงชกชกทรวสสังมังสระ

บอกอจระทวายเชียงใหม่หว่า

เคื่อนสืบสองจะไปตีศรีอยุธยา

ใครไม่มาเหมือนหมายจะวายปราณ

เกณฑ์ให้ท้าวเมืองเครื่องรบพุ่ง

เร่งบำรุงช้างม้าโยธาทหาร

มังสระประนมกักราบกราน

หมายประกาศราชการทุกบ้านเมือง ฯ

๑ พอลงเคื่อนสืบสองพวกกองทัพ

ต่างท่อนขับเกวียนต่างม้าช้างเครื่อง

เมืองปรอนแปรแซ่ซ้งมานองเนือง
 เมืองเสียงเมืองเมาะตะมะละลำเลิง
 เมืองทองอุฎกามเมืองยัวเอน
 มากลาตเกลื่อนเมืองพลิมเมืองคิมตะเคลิง
 เชียงใหม่ทั้งอั้งวะเมืองละเคิง
 มาสันเจิงทั้งจิตของกองทวาย
 รวยรวมลัสมพร้อมเฮาสิยเกาหมัน
 หอกคายบนพร้อมหมกเหมือนกฎหมาย
 ทั้งเกวียนต่างช้างม้ามากมาย
 พม่าทวายมอญลาวเฝ้าพร้อมกัน ฯ
 ๑ ฝ่ายพระองค์หงษาครักรตราตรี
 อันจังหวัดเมืองไทยไชยวรยศ
 มีทั้งลำนารอบเป็นขอบคัน
 คูเหมือนกันกับลงกากลางสาชล
 มีเรือร้าวคราวพระรามข้ามทวาร

ต้องคิดการดมน้ำทำถนน

ครั้งนี้เราเล่าจะไปพร้อมไพร่พล

ต้องคิดกลการขึงมีไชย

กัวยเมืองรายฝ่ายเหนือเมืองไทยนั้น

แม่น้ำคั่นเขาขวางล้นกว้างใหญ่

เมืองพิศตรพิศณโลกศุโขไทย

เมืองพิไชยเมืองกำแพงระแหงนั้น

จะระดมสมทบช่วยรบพุ่ง

ป้องกันกรุงเทพเหมือนตึงเขื่อนฉัตร

ทั้งเขาน้ำลำเลียงพร้อมเพรียงกัน

เป็นทมิฬกันศรัทธยา

เราทำให้ ไต่ก้อนพิภพอันคัง

จะย่อหย่อนอ่อนกำลังลงนักหนา

จะได้ไทยได้ทั้งข้างเผือกมา

ท้าวพระยาใครจะเห็นเป็นอย่างไร ฯ

๑ เจ้าอังวะพระเจ้าแปรบุตรเขยหลาน

เหล่าทหารพร้อมเพรียงทั้งเชียงใหม่
 ต่างยังคมคมพระปณฺญาไว
 เห็นจะได้กรุงทวารวดี ฯ

๑ ฝ่ายกระษัตริย์อภัยวงศ์เจ้าหงษา

จักโยธาทหารชาญไชยศรี

อุปราชทัพหน้าเคียววี่

คุมพลสืบหม่นพณฺณกรรจ

เจ้าอภัยจะกระเกณฑ์เป็นขกษา

ทหารสืบหม่นพม่ากล้าแข็งขัน

พระเจ้าแปรชักซ้ายไพร่นายนั้น

สืบหม่นถวนถวนกรรจเลือกสรรมา

เจ้าเชียงใหม่ให้กำกับเป็นทัพหลัง

ทหารทงสืบหม่นถอยนผา

คุกคามเคียดเกรียนต่างทั้งข้างม้า

อุบลลอลาววักววยเวียงรายไป

ถึงสองคำสำคัญเป็นวันฤกษ์

ต่างเอิกเกริกเตรียมกันเสียงวันไหว
 พระองค์หงษาสำราญบานพระไทย
 น้ำดอกไม้ทรงสถิตย์นอำพัน
 ทรงภาษาคำเมืองเรืองระยับ
 ขนหนึ่งทัยทิพย์พรายสายกระสัน
 นลขององค์ทรงสวมเกราะนวมนั้น
 สึงวาลวรรณพรรณรายเจ็ดสายทรง
 สวมพระมาลาสลับประคิย์เพชร
 แก้วแก้วแก้วคณกวิหคหงส์
 ทองกรนวมสวมพระอำมรงค์
 ครั้นเสร็จลงจากบัลลังก์มายังเกย
 ขนคอคอซสารเรืองร่าวย
 ซอเทวนาคพินายเค็นล้ำเสย
 ร้องแปรแปรนแห่งหน้าซงาเอย
 เปนช้างเคยเข้าณรงค์ใต้ทรงชน
 ใต้ฤกษ์คี่คี่ฉ้องเก็นกองทัพ

ทั้งนำหลังคังคัยสัสน

ทวนธงทิวปลิวส้างกลางอัมพน

ทั้งเสียงคนชานไต่กังโกลา

กลองชนะประโคมครื้นโครมครึก

มิไทรทักสังข์แตรแซ่ซ่ายขวา

ออกเดินทางกลางทุ่งผืนฟ่งฟ้า

พวกโยธานำหลังคัยคังกัน

พม่ามอญคอนหาบถอคาบหอก

กลับกระบอกแบกตะพายรบผายผัน

หม้อเข้าปลาผ้านุ่งคากพงพัน

เขียดเลียดกันเกะกะเถียงทะเลาะ

พวกขีวระพม่าว่าลาแคะ

มอญว่าแกละฮาระเคลิงเกลิงเผ่นาะ

ลาวว่าเขอเจอละน้อหิว่อเยาะ

ทวายเป็นเคาะยามะเวเซซากัน ฯ

๑ ทางเสด็จเจ็ดเวรเป็นระยะ
 ถึงเมาระตมะมีลำแม่น้ำคั้น
 ค้องหยดข้ามโยธาถึงหัววัน
 จึงพร้อมกันขึ้นบกรีบยกไป
 ยี่สิบวันครั้นถึงแขวงกำแพงเพชร
 จึงเสด็จขึ้นพลับพลาที่หาใครย
 จึงจัดแจงแบ่งพลเกณฑ์คนใช้
 เจ้าเชียงใหม่ให้รออยู่ต่อเรือ
 ถ้ากระจึงทั้งนาวาหลาวค้าย่าง
 เจ้าเมืองลำพูนลำปางไปทางเหนือ
 ขยับประมาทกวาดเอาทั้งเข้าเกล็ด
 บรรวทุกเรือมาไว้แขวงระแหงนี้
 แล้วทัพหลวงล่องสุโขทัยตั้ง
 หยดยับยั้งนั่งพลับพลาหลังคาสี
 ให้ม้าใช้ไปหาเจ้าธานี
 ผู้รั้งที่สวรรคโลกสุโขทัย

ต่างโอรนอ้อมมอญพาออกมาเฝ้า
ฝ่ายพระเจ้าหงษาวตรัสปราโมทย์
ให้เกณฑ์กองสองทัพกำกัไป
ยกจากสุโขทัยตามทางมา ฯ
๑ หยกยัวยังทั้งประชิดพิณโลก
ตามโลกหลายค่ายยกเข้าช่วย
วิมฝั่งน้ำทำประทัณฑ์พลับพลา
ทุกหมู่หมวกตรวจตราเสียงเกรียวกราว
ให้ร่าเริงเล่นสนุกทุกทุกค่าย
เสียงทวามอญพม่าเฮฮาลาว
พวกเชียงใหม่ไต้แพนฮั้วร้องฮอลาว
โอเจ้าสาวสาวโอโยโยโยละน้อ
พวกพม่าว่าเลเฮระพะ
พยายะชะของร้ายของย่อ
มอญทะแยแซ่ซ้องเสียงพองคอ
โอระออระนายเฮยเฮาะเย้ยกัน ฯ

๑ จะกลับกล่าวเจ้าเมืองพิศณุโลก
 พระธรรมราชาวิโยคเคร่าโคกคัลย์
 ให้สยครุว่าทพรมัญ
 เข้าเขตรชณชข้างเหนือเหลือประมาณ
 จึงเร่งรักจิตเรือเร็ววิบริก
 ไปอยุรยามหาสถาน
 ขอกองทัพรับมอญช่วยรอนราว
 เปนช้านานแล้วก็ไม่เห็นใครมา
 จึงลากย่นชนบนเนินเชิงเทินข้อม
 คทัพล้อมหลายแสนเห็นแน่นหนา
 เหลือจะนับทัพค่ายสศสยดา
 พระธรรมราชาระทศสกลใจ
 จึงคิดว่าข้าศึกชกชกหาญ
 จะรอรอต่อต้านเห็นไม่ไหว
 ให้กวาศกรวามั่วสมประชุมไว้
 คั่นแต่ไพร่ขึ้นอยู่พร้อมข้อมปรากการ ฯ

๑ ฝ่ายขุนขนกนักรเวศเกษหงษา
 ไม่เห็นข้าศึกขอกนอกถิ่นฐาน
 แต่คอยฟังรั้วร่ายอยู่ช้านาน
 สั่งทหารมอญลาวเข้าหาเรา
 ขุดเอาดินถนันทฐานนั้น
 กากอนบนท่าคองเขา
 แล้วตรัสใช้ให้สุมิงมัตเนา
 เปนทูตเข้าไปในเมืองแจ้งเรื่องความ
 ว่าเรายกโยธามาครั้งนี้
 จะไปศรีอยุธยาภาษาสยาม
 ชวนชิงไชยไวยศให้ทั้งดงม
 แวะมาถามข่าวพระอนชา
 ให้้องเราเจ้าเมืองเปลื้องมานะ
 มาชมพระเกียรติยศของเชษฐา
 ซึ่งรอรังหวั่งจะสนทนา
 เรรจากความเมืองให้เลื่องกา

ฤาจะจะไม่ลตภัยศคักก็
 ไม่ผูกกรักก็ไม่วัยไม่นับถือ
 ฤาจะสู้ก็สู้มื่อ
 จะชิงไชยไว้ชื่อฤาฉนั้นใด ฯ

๑ พระธรรมราชาพึงสั่งท้าว
 พระมหาจักรพรรดิเป็นกระษัตริย์ใหญ่
 เราเป็นข้าถ้าจะนอกเจ้าออกไป
 ต้องกลวิไลผ่านเกล้าเจ้าแผ่นดิน ฯ

๑ ฝ่ายทูตกลับไปแล้วเจ้าหงษา
 ทูลกิจตามสั่งมาทั้งสิ้น
 พระกลบใช้ให้ไปขู่เจ้ายริน
 ว่าถดินน้องเราเล็กเท่านั้น
 แต่ทัพหน้าถ้าจะให้เข้าไปตั้ง
 จะเต็มทั้งวังนี้เวศขอบเขตจรดเขต
 สันคำพูดทูลกลับมายังพลัน
 พระธรรมราชานั้นหวั่นวิญญา

จึงสั่งให้ไปนิมนต์ภิกษุสงฆ์
ทั้งสองค้อออกไปเฝ้าเจ้าหงษา
ขุนอกในให้แน่นเห็นแก่ตา
พระสงฆ์พากันออกไปค้ายวามัญ ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาให้พาสงฆ์
ทั้งสองค้อไปตรอบขอบค่ายมั่น
เที่ยวคุศคณันโคทำไว้นั้น
ภูคินบนกอนกองสำรองไว้
แล้วพระเจ้าหงษาศรัว่าสงฆ์
ทั้งสองค้อจงไปแจ้งแถลงไข
อนคินบนกอนกองช้อนไว้
จะใช้ให้ไพร่พลโยนคนละมือ
จะได้มันถนฐานไม่ถึงครู่
ยังจะรู้สัวรหลักหลยฤา
บอกพระน้องของเรามาพศหารอ
ถาชนถอกคองจะลงตาย

พระสงฆ์กลับเข้ามาเล่าเรื่อง
 ฝ่ายเจ้าเมืองนั้นก็ให้จิตรใจหาย
 มีออกไปไม่รอดเห็นวอควาย
 เสียดึงชายไพร่ฟ้าประชาชี
 จำจะออกไปเฝ้าเจ้าหงษา
 ถึงจะฆ่าจะฟันนั้นเกษ
 จะวอควายแต่เราเอาชีวิ
 ไปแลกเหล่าชาวบุรีช่วยชีพรามณ
 จึงจัดแจงแต่งองค์ทรงเสด็จ
 ทำรวไรเบี่ยงวิมถนสนคนทาม
 ทั้งข้าไทใหญ่น้อยต่างพลอยตาม
 พากันข้ามคูไปค่ายไพร่ ฯ
 ๑ เจ้าหงษาปราโสเชิญให้นั่ง
 ประทานทั้งเครื่องอาณานิคมพระศรี
 แล้วสั่งให้ไปอยู่ในบุรี
 เกณฑ์โยธาไว้ให้เสร็จในเจ็ดวัน ฯ

๑ ฝ่ายพระธรรมราชาทูลลากลับ
 เสด็จออกทัพหมื่นถวนถวนแข่งขัน
 สมทบกับทัพหลวงทั้งปวงนั้น

ยกไปนครสวรรค์ตามสัญญา
 ต่างตั้งค่ายรายเรียงไปริมฝั่ง
 ทั้งนำหลังเกยกายยกย้ายขว
 ประชุมทัพยับยั้งตั้งพลยพล
 คอยรอรารวมล้อมให้พร้อมเพรียง ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่อยู่ฝ่ายเหนือ
 ตั้งหอเรือบเลลาใกล้ริมเกล้าเกลียด
 เสด็จสองร้อยลอยน้ำไล่ล่าเคียง
 วางกระเชียงช่องชั้นกลเม็ด ฯ

๑ ฝ่ายลำพูนลำปางไปทางเหนือ
 กวาดเข้าเกลือบเรือใช้ไม้สำเร็จ
 มารวมกับทัพระแหงกำแพงเพชร
 ตามเสด็จมาบรรจบสมทบกัน ฯ

๑ จะกล่าวถึงพระมหากักรพรรดิ
 เจ้าจังหวัดเวียงไชยไชยธรรม
 เมื่อพระธรรมราชาชกมานั้น
 ขอทัพกันทัพมอญช่วยรอนาญ
 จึงตรัสให้พระยาพิไชยบรรณฤทธิ
 พระยาวิจิตรวงศ์ชัยทัพทหาร
 วิชาขึ้นไปให้ทันประจัญบาน
 รักษาต่านพิศณุโลกไว้
 พระยาพิไชยบรรณฤทธิวิจิตรวงศ์
 ยกทัพหมื่นคนธงทวนไสว
 ชนทางทุ่งสาธิตกาลก็เข้าไป
 ให้ม้าใช้สืบศกได้รับความ
 ว่ากองทัพมอญตั้งนครสวรรค์
 หัวเมืองฝ่ายเหนือต่างเกรงขาม
 ยอมกับเขาเข้าด้วยช่วยสงคราม
 ยกมาตามทัพพระธรรมราชา

พระยาพิไชยบรรณฤทธิวิจิตรทรงคั่น
 ปฤักษากันเหลือจะรับทัพหงษา
 จึงถอยทัพกลับมาทูลมุลิกา
 พระมหาจักรพรรดิทราบชั้ความ
 เสียขวัญเขยเคยสนิทเสียพิศณุโลก
 ยิ่งเศร้าโศกทรงเจ็บคั่งเห็นขนาม
 จึงตรัสว่าข้าพระสุนทรสงคราม
 พระยาจักรพระรามเมศวรนั้น
 บัณฑิตพหงษายกมารบ
 หัวเมืองเราเข้าสมทบทุกเขตรชั้
 เติมอาสาจะรับทัพรามัญ
 จะป้องกันคิอ่านประการใด ๆ
 ๑ พระรามเมศวรศึกกั้จักรพร้อม
 พระสุนทรอ่อนน้อมประนมไหว้
 ทัพหงษามาตั้งแต่ยังไกล
 ยังมีไ้ประมาณการสงคราม

: แม่นประชิดคิตกุงที่ทุ่งกว้าง

จะแผ่พลคนจะบางกลางสนาม

จะมากน้อยคอยดูให้รู้ความ

ข้าทั้งสามจะขอกรับให้ยับเยิน ฯ

๑ ฝ่ายพระองค์ทรงฟังคนทั้งสาม

ไม่เชื่อกวามคร้ามคึกนักสรวลเสีญ

จึงว่าเจ้าเอาระย่ำละเมิน

ข้อมเชิงเทินข้อมแปลงตกแต่งไว้

แล้วกวาดครว้มี้วสมประชุมพร้อม

ลากบนชนข้อมข้อมแปลงใหม่

บนเชิงเทินเนินบรรจบมัตคยไฟ

ตระเตรียมไว้รับขอกองทัพมอญ

เกณฑ์เวียงวังคลังนาคนห้าหมื่น

ถือนวนบนหอกดาบกำซาบศร

ท้านไหนดนักจักษมทบช่วยบรรจบ

ตระเวนระวังนั้งนอนประจำซอง

ลงเขื่อนรอยขอบคุประตหลัก
 ฝั่มขวกกั๊กนุกไว้ทุกซ่ง
 กลางคีนขานยามตรวทุกหมวกของ
 คีเกระกลของฌ้องกระแตกเสียงแซ่ไป

๑ ฝ่ายพระองค์หงษาพระยามอญ
 อยู่เมืองนครสวรรค์เสียงหัวนี้ไหว
 คั้วมลั้มพริ้มพลสกลไกร
 คิกสงไสยตามพระธรรมราชา
 เวงอนั้ชอซ้างซ้างพระพี
 คักไมตรีไม่ประสงค์คัยหงษา
 ฤาใครทักซิกซ้องพระนั้องยา
 ฐัั้นมาถึงบ้างฤาอย่างไร ฯ

๑ ฝ่ายองค์พระธรรมราชาฉลาด
 ขวิาททลแจ้แถลงไซ
 ฝ่มทรวบสารท่านปฤกษาเสนาใน

ต่างเห็นยอมพร้อมให้เป็นไมตรี

แต่พระสุนทรสงครามรามเมศวร

ก็จักว่ามิควรให้หัตถ์

แม่นึกมาว่าจะขอออกต่อสู้

เหตุเท่านั้นจึงมิได้ให้พระองค์ ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาวงศ์สาม

มันเห็นตามความละโมภเพราะโลกหลง

ชาติสอพลอก่อศกนันทนง

เห็นรูปทรงใสเตือนว่าเหมือนงู

ของทองสีกันก็เห็นเหมือนเช่นริน

จะกลืนกินคนได้ก็ตบิโยหุ

เป็นแมลงเม่าเข้าในกองไฟ

มิได้รู้ประมาณการทั้งปวง

ถึงภัยอากาศแรงจะแข่งครุฑ

ข้ามสมุทรศกกระเนนทะเลหลวง

เช่นหิ่งห้อยคอยแข่งแสงเดือนดวง

มันเข้าหลวงสอนเจ้าข้าสอนนาย
 จะไปตีศรีอยุธยาหยอก
 ให้นันออกยุบพุ่งเหมือนมุ้งหมาย
 แล้วเลิกทัพชัยพหลพลนิกาย
 ทั้งไพร่นายหนนตามแลหลามทาง ฯ

๑ พระอุปราชอาของทรงข้ามทุ่ง
 เข้าถึงกรุงอยุธยาเวลาสว่าง
 ให้ตั้งค่ายรายเรียงคริมพเนียบข้าง
 พระเจ้าแปรตั้งข้างโพธาราม
 อังวะตั้งหลังวัดพุทธโธถนน
 ถึงคลองตะเคียนทั้งเกวียนคนแลกล่นหลาม
 วิกการ้องทองอุเมืองภูกาม
 ละเชิงจิตทองตามตึงบกกา
 พระยาเสยงพระยาพลิมตั้งริมที่
 ลุมพลีหลายค่ายทั้งซ้ายขวา
 ทัพหลวงตั้งหลังชนอนปากคุมา

ทัพพระธรรมราชาจะมาทัน

ให้ตั้งค่ายท้ายบ้านมะขามหย่อง

อยู่หลังทัพหลวงต้องเป็นกองชั้น

ทัพคล่องน้ำท่าตะพานเกินถึงกัน

แต่ในวันเดียวเสร็จสำเร็จการ ฯ

๑ ฝ่ายนายหมวกตรวจตราทูกนำที่

ในกรุงศรีอยุธยาหาสถาน

เห็นทัพใหญ่ไต่เหนือเหลือนประมาณ

ทั้งสถานคองกลั่นยืนตลิ่ง

สถกสเทือนเหมือนพลธาดลุ่ม

เสียงหว่หว่เหมือนลมเพ็ชหง

เหมือนพาลันบันญาเสียงออชิง

ตกใจจึงเข้าไปทูลมลความ

ทัพหงษามาคิดประชิดตั้ง

ทั้งยกทั้งทัพเรือเห็นเหลือหลาม

มากกว่ามาแต่หลังครั้งสงคราม

อีกสักสามสี่ส่วนประมวญ^๒ทูล ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
เจ้าจังหวัดบริเวณเรนทร์^๒สร
ทวาช่าวศึกตรึกตราให้อัคร
เพราะช้างคัม^๒ตระกลเกิดสงคราม
ศึกหลายแสนแน่นหนา^๒กว่าทุกครั้ง
คู่ประเมีนเกินกำลังคนทั้งสาม
แข่งพระไทยสั่งกำชัยบังคับความ
อย่าหวาดหวั่นครันคร้ามห้ามปรามกัน
ชั้นรักษาน้ำ^๒อย่าหน^๒หลบ
คอยรับรบยิงแย่งให้แข่งขัน
รักษาคอ^๒อาทมาตราชนัน
ทลงพนัน^๒ให้ยับทั้งทัพไชย
ผู้รับสั่งบังคับม^๒ประนมสนอง
มาเร่งร้องเรือกกันเสียงหวุ่นไหว
ห้องห้องห้องห้อง^๒ห้อง^๒อง^๒กระแตก^๒แซ่ไป

ทุกหมู่หมวกตรวจไฟระเหินไขว่กัน

๑ ฝ่ายพระองค์ทรงษาศักกาทาเทศ
ตั้งล้อมรอบขอบนิเวศทั้งเขตรัษฎี
ไม่เห็นชาวเมืองมาถึงห้าวัน

เห็นจะพรันหวั่นหวาดชยาคมอญ
จึงใช้สุมิงโยคราชลลิตพุก

เคยเป็นทศมาขอช้างแต่ปางก่อน

ไปว่ากล่าวเจ้าแผ่นดินนรินทร์

เดิมคัทรอนให้ชาคราชไมตรี

ว่าเกิดนางช้างแก้วแล้วต้องมีศึก

ทนนกชกชกถือศกคัศว

เคยวนเล่าก็มาเหยียบขาน

ไม่ต่อสู้คิพันคชันเชิง

อินเชื้อชาคราชสัหมีอำนาจ

ไม่เขลาขลาคเหมือนมฤคฉิกเถลิง

ท้าวพระยาสามันต์ยอมยรรเทิง

ที่สำเริงสำราญการณรงค์
 เชิญเสด็จเขมรฐาออกมารบ
 ให้ประสพสมคิทธิกรประสงค์
 ถ้าแม่นไม่วัยศจะลกลง
 .เชิญพระองค์ออกมาพดจากัน
 แม้นละเลยเฉยอยู่เหมือนผู้หนึ่ง
 จะรบชิงฉัตรไชยไธสวรรย์
 จะหักเอาเมื่อไรใดเมื่อนั้น
 ไม่ร้ถวงค์พงศ์พันธุ์ฤๅณโค ๖
 ๑ ฝ่ายพระองค์ทรงคึกคักการพรวก
 ให้ช้องชกคิกค้านทานไมไหว
 จึงเขียนคำทำขอกจะออกไป
 กำหนดในสามวันเป็นสัญญา
 แล้วสั่งให้ทัตถอหนึ่งสี่กลับ
 ไปทูลกับพระองค์เจ้าหงษา
 ฝ่ายทรงคึกคักการพรวกวิตรัสบัญชา

ให้เสนาน้อยใหญ่แจ้งใจความ
 ทั่วหงษาพาทัพมานับแสน
 อเนกแน่นเนืองนองท้องสนาม
 เหมือนศึกเสือเหลืองกำรายจะปราบปราม
 แม้นไม่ตามใจไปเหมือนใจง
 จะย้ายคี่เมืองให้เคืองเข็ญ
 จะยากเย็นยับยู่เป็นผุยผง
 เวทนาข้าเฝ้าพวกเฝ้าพงศ์
 จะปลุกปลองแผลกเหลวเหมือนเปลวไฟ
 ทั่ววิทวาทาศพระศาสนา
 จะโรยราเศร้าหมองไม่มองใส
 ถึงเรือนชานจะยรวไรโดย
 สู้ตายไปผู้เคียวเจียวจริงจริง
 ให้ข้าเฝ้าชาวเมืองพันเคืองแค้น
 สู้ตายแทนคนทั้งหล่ายพวกชายหญิง
 ถึงฆ่าพันคนใดไม่ไหวถึง

จะสั่งทั้งชีวิตรุดศึกษา
 แล้วสั่งให้ไปปลุกพระที่นั่ง
 กระทบทิวทั้งสองสถิตย์ประทีปฐาน
 เสด็จกลางห่างลึกคอกประมาณ
 พนักงานปลาอาศนะ
 สูงกว่านั้นขึ้นหนึ่งซึ่งจะตั้ง
 พระพุทธพระสังฆมรรมาสาธุ
 ชื่อว่าราชสันฐาคารว
 หว่างวัดพระเมรุราชิการาม
 ต่อกับวัดหอคำวาศ
 เป็นทราชนบัลลังก์ไว้ทั้งสาม
 ผู้รับสั่งบังคับกรมการ
 ไปแต่งตามพนาบัญชาการ ฯ
 ๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 ถึงวันนัดลงพักตำหนักขนาน
 แล้วทรงเรือสุพรรณหงษ์พร้อมวงศ์วาท

ทั้งไพร่พญาจารย์ตามทรงธรรม
ข้ามคืนทางหว่างวัดสี่สวาศ

ทรงพระราชยานบัลลังก์นรสิงห์
ฝ่ายพระเจ้าหงษาพร้อมรามัญ

ก็แห่แหนแน่นันต์ขบวนมา

● สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

โองการตรัสเชิญองค์เจ้าหงษา

ขึ้นแท่นทองสองกระษัตริย์ศรีสนทนา

พระเจ้ารามัญว่าเชษฐาเรา

เชิญพระพุทธพระธรรมทั้งสังฆรัตน

มาทำสัตตคไฟพรณเภา

อันกรงทวาราวดีจะค้ำเอา

เป็นของเราเล่าก็ไต่ด้วยงายกาย

แต่ออกมาหาน้องจะครองสัตย์

ราชสมบัตินั้นจะคืนถวาย

เกษมนี้้องขอสงฆ์ข้างเฝ้าถวาย

พระไม่ให้ ไถ้อายไม่วายวัน
 เที่ยวน้องต้องยกทัพมามาก
 ต้องลำบากยาวไพร่เดินไพร่สัณห์
 จะขอพลเชือกช้างเผือกนั้น
 จะยอมใจให้ ยันฤๅฉันทิ ๖
 ๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 สุกะตรัสขัดข้องก็ต้งให้
 เจ้าหนษาว่าขอราเมศวรไป
 จะเลี้ยงไว้เป็นโอรสให้คงาม ๗
 ๑ พระมหาจักรพรรดิไม่ขัดข้อง
 ขอกต้งให้สำเร็จด้วยเช็ดขาม
 เจ้าหนษาว่าพระสุนทรสงคราม
 ขอไปตามลูกรักกับจักร
 จะยกทัพกลับคืนไปหงษา
 เชิญเชิญราชทรงบำรุงซึ่งกรุงศรี
 พระจักรพรรดิตรัสตอบว่าขอขยที่

แต่คนที่กองทัพจับไว้นั้น
 จะขอไว้ให้ สันอยู่ถิ่นฐาน
 ตามสำราญราษฎรจนผ่องแผ้ว
 เจ้าหงษายอมให้พร้อมใจกัน
 สักรามัญไพร่น้อยให้ปล่อยไทย ฯ

๑ พระจักรพรรดิตรัสสั่งทั้งสาม
 จักรรามเมศวรสนทราให้
 ฝ่ายข้างเผือกเลือกที่ตัวดีไป
 แต่ล้วนได้ลักษณะเลิศประเสริฐทรง
 หนึ่งชื่อพระคเชนทโรดม
 พระบรมไกรสรผ่องตามประสงค์
 ทั้งพระรัตนากาศอาณนงค์
 พระแก้ว (ทรง) ยาคักทั้งสี่ข้าง
 ประทานให้ไปกับองค์เจ้าหงษา
 ตามอักษณาสารพักไม่ขัดขวาง
 ครั้นเสร็จสรรพเสด็จกลับกับขุนนาง

ตามขึ้นทางฉนวนใหญ่เข้าในวัง ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษากลับมาค้าย
ไ้ช้างพลายเผือกสมอารมณ์หวัง
ให้เลี้ยงไว้ ในทัพหยาบยั้ง
จึงตรัสสั่งทั้งสามตามทำนอง
พระสุนทรสงครามรามเมศวร
จักรีชวนกันไปหาซึ่งเข้าของ
ชวนบุตรภรรยาพาพี่น้อง
ทั้งพวกพ้องของตัวครอบครัวมา ฯ

๑ ฝ่ายพระรามเมศวรชวนจักรี
พระสุนทรไปที่ถิ่นเคหา
เกี่ยวเงินทองของสำคัญบุตรภรรยา
ไ้พร้อมมูลทูลลาเจ้าธานี
ออกไปค้ายตั้งทั้งกำหนด
ทำงวันทศที่จะไปไกลกรุงศรี
ฝ่ายว่าพระองค์หงษาวดี

ไต่ช้างสี่ช้างกลับกองทัพไป ฯ

๑ ฝ่ายพระธรรมราชามาสั่งเสด็จ
ถึงเขตรแขวงกำแพงเพชรพักพลไพร่
ท่อบรรณกษัตริย์มาบอกกล่าวไคล

จึงเลิกทัพกลับไปในไพร่วัน
ถึงเมืองพิษณุโลกแสนโคกเคี้ยว
ส่งสารเจ้าอยุธยาหาสรวรค์
เสียโอรสคชเรศเสวทรวรณ

จะทรงกรรแสงสลดระทดฤไทย
คงขุนเคืองเรื่อที่เรไปเข้าหา
ช่วยหงษาน่าพระองค์จะสงไสย
ที่จำเอนนั้นไม่ลวงเห็นดวงใจ

ทุกซัสทอนดอนฤไทยมิไ้วาย ฯ

๑ ฝ่ายพระยาตานศรีสุลต่าน
คุมทหารแขกเหลือเหล่าเฮฮสาย
เรือสองร้อยดอยเคียงทอดกเวียงราย

สมอสายพวนน้ำมันล้วนมันคง
 ทอดอยู่ถวัลย์ทักขุสขุขางกระจะ
 ช่วยราชะสงครามตามประสงค์
 ครั้นสำเร็จเสร็จกิจกนกทง
 ไม่เกรงองค์มิ่งกษัตริย์
 ทั่ว โลกทวีปกลับจิตรคึกขบถ
 จะปล้นปลุกเอาสมบัติเครื่องวิธดา
 คมแขกไพร่ไล่เหล่าชาวภารา
 ถอสาดรายันประทุไชย
 เข้าวังในไครนั้นไม่ทันรู้
 ไม่รบสู้ชายหญิงวังวันไหว
 กระษัตริย์พาสนมกรมใน
 ลงเรือไปอยู่ลเมาะเกาะมหาพราหมณ์
 ต่างคนแตกแยกเข้าคั่นเอาของ
 เครื่องนากทองกองแขกขนแยกหาม
 ฝ่ายพวกล้อมล้อมปราการชาญสงคราม

ช่างคิดตามฆ่าแขกคนแตกแตน
 ข้างล้มตายนายไพร่หน้ไทยวัง
 ต่างทอดทิ้งเข้าของเงินทองแหวน
 ลงเรือออกนอกอ่าวพันท้าวแดน
 ทางใบแล่นเรือรบไปลี้ลับ
 ฝ่ายขุนนางต่างตามทูลความแขก
 ทัดคนแตกสิ้นเสร็จเจริญเสด็จกลับ
 พวกที่ความชอบมีดแขกยับ
 ประทานสรรพเสื้อผ้าสารพัน ฯ
 ๑ จะกลับกล่าวเจ้ากรุงนาคนะหุต
 เป่นมังกูเกะลาวพงชาวขยัน
 ทุกวันนี้สำเนียงเรือกเวียงจันท
 พระองค์นั้นมโหฬารสนชวา
 ไต่ทวาทเรื่องเมืองไทยที่ใหญ่กว้าง
 ออกชนช้างกลางฉนวนกับหงษา
 มโหฬารที่ออกช่วยชนคชา

พระนามแก้วกัลยาสิริโยไทย
 เจ้าราชนรอนมอญฟาคชากคองช้าง
 อิศานางนั้นยังมีทกรุงไค้
 จะขอสู้เป็นคู่ครองเวียงไชย
 เห็นจิตรใจจะเหมือนพระชนนี
 จึงสั่งลาวท้าวแมนแสนฉลาก
 ให้จัดแจงแต่งราชสวารี
 ให้เพียชวราชทูตช้างพดด้
 ไปขอราชบุตรศรีอยุธยา ฯ
 ๑ ฝ่ายหาญเลยเพียชวเชษฐราชสว
 บรรณาการพร้อมหมคนรธา
 กับข่าไพร่ใช้สอยห้ำรอยมา
 ทางเคื่อนหนึ่งถึงทวารวดี
 เข้าหาท่านผู้ใหญ่ปราโศทัก
 แล้วถามซักแจงการในสวารี

ถึงเวลาพาเพ็ชชาตราชนนตรี
 เข้าเฝ้าที่พระโรงก็มีบังคมทูล
 เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต
 ขอพระบุตรขึ้นบดินทรสุวรรณ
 อภิเศกเอกราชกรรมวิชัยกุล
 สันคำทูลแล้วก็อ่านสารสนธิฯ
 ๑ ในสารว่าพระองค์มีมิ่งมงคล
 กรุงสัตนาคนหุตอติศร
 บำรุงราชภูริสาสนาสถาพร
 มีนครร้อยเอ็ดเป็นเขตแดน
 ขอบังคมพระบรมหริวิชัย
 มหาจักรพิตรานวาสรรค์
 พระปิตุรงค์ทรงยศทศธรรม
 เหมือนนครกันเกราทั่วธานี
 ข้าพระบาทขอเป็นราชโอรส
 เหมือนเกษกของรองบงกชบทศรี

ท่วยไว้รื้อก่อคราชนาณาวรี
 ขอพระเทพกระสัตรีเป็นศรีเมือง
 จะรักแรงอภิเศกเอกฉัตร
 ผ่านสมบัตย์บำรุงให้ พงเพอง
 ได้สืบวงศ์พงศ์ตระกูลจรรย์เรือง
 เพราะจอมเมืองมิ่งมงกุฎอวยยา
 ขอพระองค์ทรงพระอนุญาต
 อย่าเคืองชดชัศขาทที่ปราณา
 ให้ร่วมแดนแผ่นดินถิ่นธา
 นลของพระคุณมลลิกาเอย่นำไป ฯ
 ๑ ครั้นจบอ่านสารศรีมนตรีกุบาย
 พระทรงทรายสาราตรัสปราไส
 ถาถึงองค์พงศ์คาสณาใน
 ทุกสนองต้องพระไทยให้รางวัล
 จึงตรองตรึกกันว่าหงษาเล่า
 กับเมืองเรารวยสู้เป็นคู่ชน

แม้นไม่ให้ไปแก้ลาวพองขวานนี้
 จะผูกพันพยายาทซากไม้ตรี
 เขาก็เป็นเมืองเอกเสวตรนัคร
 เชื้ออกระษัตริย์สมภักตร์เป็นศักดิ์ศรี
 แล้วปลุกษาข้าเฝ้าเหล่าเสนี
 เขาได้มีอักษรอันนอมมา
 เราก็จะอนุญาตประสาทให้
 ตามวิไลยสรีวงศ์เฝ้าพงศา
 ให้้อาลักษณ์พนักงานแต่งสารตรา
 ทอบบรรณาการไปเป็นไม้ตรี
 แล้วมอบให้หาญเลี้ยงกับเพี้ยสาต
 บังคมลาผ้าพระบาทยทศรี
 ออกจากทุ่งกรุงทวารวดี
 ไปธานีเข้าเฝ้าทูลเจ้านาย ฯ
 ๑ ฝ่ายกรุงศรีสัตนาคนหุต
 เกษมสกลซึ่งสมอารมณ์หมาย

จึงรักเหล่าท้าวนางเจ้าขรรณาย
 ทั้งธิดาพระฉายข้างกบทอง
 เกณฑ์โยธาห้าวร้อยให้เพี้ยชาค
 กับเครื่องราชโศกยบรรณาสอง
 มีเกณฑ์แต่แตรสังข์ทองกลอง
 แล้วยกกองทัพกลับมารับนาง
 ถึงกรุงศรีอยุธยาพาเข้าเฝ้า
 ฝ่ายพระเจ้าจักรพรรดิคึกซ์คขวาง
 ทวยพระบุตรประสูติยังเยาว์
 พวกหมอวางยาอย่างไรยังไม่คลาย
 จะบอกว่าช่วยไข้ไหนจะเชื่อ
 โรคก็เรื้อรังอยู่มิรู้หาย
 จะไกรธาวารับแล้วกลับกลาย
 แสนเสียดายด้วยจะขาดราชไมตรี
 จึงแต่งพระแก้วฟ้าธิดาใหญ่
 แต่มิใช่ลูกพระมเหสี

ประทานเครื่องต่างต่างล้วนอย่างดี
 สำหรับที่อรรควราชนาถนรา
 แล้วฝากฝังสิ่งทุกข์ทรมาร
 น้อมคำนับรับสั่งใส่เกษา
 ครั้นเสร็จสรรพรับพระราชธิดา
 ไปภาวถึงทูลมุลความ ฯ
 ๑ ฝ่ายพระเจ้าสุทนต์มณี
 ทราวยวดยศกำเนิดเกิดกษัตริย์
 เสวยพระไทยไม่ประสงค์ทรงงาม
 รักแต่ความรักหญิงไม่ทิ้งชาย
 อันพระเทพกระษัตริย์ชอสู
 บตรพระสุริโยไทยเหมือนใจหมาย
 สักพิกัดรักผัวจนคว่าย
 เปนเชื้อสายกตัญญูควรค่าครอง
 ซึ่งส่งพระแก้วฟ้าชนมาให้
 เรามีได้หมายชมประสมสอง

คืบลงไปให้พระองค์ทรงตรึงตรอง

ขุนนางสองนายรีบพากลับมา

กราบทูลพระมหาจักรพรรดิ

เหมือนคำเจ้าลาวทนต์ให้ถือว่า

ฝ่ายพระองค์มั่งกุดยธยา

จึงบัญชาว่าเราอย่าไม่กลับกลาย

แต่องค์พระเทพกระษัตริย์มาขอ

ช่วยให้หมดแก่ไขก็อย่า

มารบไม่ไต่ตัวลัวจะอาย

คิดเสียตายด้วยจะขาดญาติวงศ์

จึงส่งแก้วฟ้าไปใคร่เป็นญาติ

มิให้ขาดไมตรีที่ประสงค์

แม่นัยตรัสชีวิตมิปลื้มลง

เมื่อกลับพินคนคงจะส่งไป ฯ

๑ ฝ่ายพระบรมราชาทราบว่าลาว

ขอน้องสาวมเหษีที่จะได้

จึงบอกแจ้งกิจจาให้มาใช้
 ไปทูลให้หิงษายกมาชิง
 เจ้าหิงษารามัญครั้นได้แจ้ง
 หวังแสวงหาอยู่ข้างผู้หญิง
 หมายชนะจะได้สุมใจจริง
 จึงตรัสสั่งสมิงพระตะปะพลัน
 มังลอกระมอไปช่วยช่วยคิดอ่าน
 ฟ้าเลือดค่านชาญกำแหงล้วนแข่งขัน
 เกณฑ์เอาไพร่ไปสักหมื่นพันถวกรร
 สกัถกั้นชิงเจ้าสาวจากลาวมา
 สามขุนนางต่างทูลลาไปนำฉาน
 เกณฑ์ทหารครบหมื่นแจกย่นฉา
 พระตะปะแม่ทัพบังคับบัญชา
 กองนำฟ้าเลือดค่านคุมทหารไป
 กองหลังมังลอกระมอกำกับ
 วิวะเกินทัพองทิวปลิวไสว

ข้ามระแหงแผ่ขำพนาไลย
 ถึงกงใหญ่ไม้สล้างริมหว่างเนิน
 ทางอยุธยาไปนาคนะท
 ชุ่มทัพหยาขย้อมลำน่าน้ำเงิน
 มีชื่อว่าข้ามะเวียงเป็นเชิงเทิน
 คนจะเดินมาไปก็ไม่มี ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าช้างเผือกเลือกหมอประกอบ

โสดชอยโรคิตคามารศรี
 ถึงเดือนอ้ายฝ่ายพระเทพกษัตริ
 ก็หายก็เดินเหินจำเวญทรง
 ประทานเครื่องประดับสำหรับยศ
 พร้อมหมทจะให้ขึ้นไปส่ง
 พระพลึงล้วนเหล่านมเฝ้าพงศ์
 ข้าหลวงทรงโสภณนั้นห้าวฮย
 ทั้งขอเฝ้าเข้ากันเป็นพันถ้วน
 เจ้าแก้วล้วนเลือกไปได้ใช้สอย

ขุนนางลาวชาวเวียงที่ทุกข์คอย
กับไพร่มาหาร้อยก็รางวัล

แจกเงินตราผ้าเสื้อเข้าเกลือก่าย
ให้ไพร่นายชายหญิงทุกสิ่งสรรพ
แล้วตรัสใช้ให้พระยาแมนนั้น

คุมพลพันหนึ่งไปส่งองค์ธิดา ฯ

๑ พระยาแมนแสนท้าวเจ้าล้านช้าง

เชิญพระนางหน่อกระษัตริย์ทรงรัต

พร้อมขอเฝ้าสาวใช้เคลื่อนไหวไคลคลา

ขับเกวียนต่างช้างนำเข้าป่าไป

เดินทางครั้นคำทำที่ประทับ

ปลูกเป็นพลับพลาป่าพอลาไครย

สยหัวนคั่นเค็นถึงเนินไพร

แดนคงใหญ่ชื้อมะเวียงเชิงศิริ

ฝ่ายทัพมอญช่อนชุ้มออกกรมรบ

ไทยลาวหลบล้มตายพลก็พรายหนี

พระตะโปไตพระเทพกษัตริ

ไปธานีถวายนางส่งข้างใน ฯ

๑ ฝ่ายพวกทัพที่มารบที่ไปส่ง
มอญจึงองค์พระธิดาพาไปได้

ไทยก็กลับกรุงเผ้าทูลท้าวไท

ลาวก็ไปเมืองลาวทูลเจ้านาย ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าศรีสัตนาคนหุต

ความแค้นสุดเสียใจมิใคร่หาย

จึงว่ามอญหงษาพวกขาลาย

คอยคโมยโดยไม่อายทำร้ายก

เพราะพระธรรมราชาธิราชิต

สมคบคิดให้มอญมาซ่อนอยู่

เจ้ากรุงไทยได้ช่วยชบเลี้ยงค

ก็ไม่มีรู้จักคุณทำนุวย

จะยกทัพไปตีพิศณุโลก

จับตัวโอรสเสียให้ได้ทั้งใจหมาย

แล้วส่งลาวท้าวพระยาเสนานาย
 บำรุงช้างพังพลายไพร่พลไว้
 อ้ายนั้นหนอยแพ้จะแก้มัด
 เอาให้เข้กลาวลงให้จงได้
 พวกขนนางต่างรีบสั่งแล้วทั้งใจ
 เตรียมการไว้พร้อมตามพระบัญชา ฯ

๑ ฝ่ายพระมหากษัตริย์
 จอมกระษัตริย์โคกสลกเสียดดา
 เสียด ไอรสขสสารเสียดดา
 เจ้าหงษาแสนหยาบเหลือปรายปราม
 แล้วทราบเกล้าลวจะคิดพิศณโลก
 ยิ่งเศร้าโศกสั่งให้คนไปห้าม
 เจ้ากรุงนาคะหุดก็หยุดตาม
 การสงครามเว้นวายมาหลายปี
 อันพระองค์ทรงศักดิ์จักรพรรดิ
 เมื่อสมบัตินี้คิดหมายจะหน่ายหนี

จึงทูลพระมเหสีทราครองธานี
 ให้บำรุงกรุงศรีอยุธยา
 ครั้นเสร็จมอบขอบแคว้นแผ่นดินพิภพ
 เสด็จไปลพบุรีทรวรยา
 ให้จกช่างสร้างพระปฏิมา
 ช่อมมหาธาตุกัวยช่วยบวระ
 แล้วจกพวกช่ปขาวชวบ้านช่อง
 เป็นคนสองร้อยศรีทธาสำหรับ
 คนใช้สอยร้อยคนเป็นข้าพระ
 แล้วขุดสระแก้วประกอบเขื่อนขอมมี
 ครั้นเสร็จพลเสร็จเสด็จกลับมายัง
 อยู่วังหลังทรงศีลพระชินศรี
 อันองค์พระมเหสีทราเจ้าธานี
 พระชนม์ยี่สิบห้าปีราชาชาญ ฯ
 ๑ ฝ่ายพระธรรมราชาว่าเมืองเหนือ
 หัวเมืองเขื่อนพงสนทุกถิ่นฐาน

ยังคับพระมหินทราว่ากรงาน
ก็ไม่หาญขัดความต้องตามใจ

พอพระยารามออกนอกตำแหน่ง
เมืองกำแพงเพชรมาอยู่เป็นใหญ่
พระนันทราชอัครมโหรี
ก็มีความในให้ข่าวถึงลาวนั้น

เชิญกรุงศรีสัตนาคนหุต
ช่วยบงกชอุทัยกพลพลขันธ์
จับพระธรรมราชามาฆ่าฟัน
จึงช่วยกันล้อมจับกับทัพไทย ฯ

๑ เจ้ากรุงนาคนหุตสดแสนแสน
จะทดแทนธรรมราชาให้จึงได้
เกณฑ์โยธายี่สิบหมื่นทั้งปืนไฟ
ลงทางเมืองนครไทยทัพใหญ่มา
พอรู้ข่าวเจ้าเมืองพิษณุโลกนั้น
ตั้งขึงกันเขตรแคว้นไว้นั่นหนา

แแต่่งเรอใช้ไปครือยอุยา
 กราบทูลฝ่าละอองธุณิกองทัพ ฯ
 ๑ สมเด็จพระมหินทราธิราชสัง
 เกโซทั้งท่ายน้ำงำกักับ
 คุมพวกไทยไปสมทบช่วยรบรบ
 แล้วลอบสังความลัษกัซัยไป
 ถ้ำทัพลาวเข้าค้ำตามทีเขา
 ริงจับเอาธรรมราชามาให้ได้
 แม้นสมหวังกิจจิตรที่คิดไว้
 จะเลียงท่านเป็นใหญ่ให้เงินทอง
 ฝ่ายเกโซท่ายน้ำงำกักับ
 น้อมคำนับรับสั่งสิ้นทั้งสอง
 มาเกณฑ์ไพร่ไทยพลคนละกอง
 ต่างค้ำขันชานให้เดินโยธา
 เจ็ดวันครั้นถึงพิศณุโลกนั้น
 พร้อมกันเกียกกายกองซ้ายขวา

นายทัพเข้าเฝ้าพระธรรมราชา
 ตรีศุปถุภาษราชกิจคิดอ่านกัน
 พระยาเทโสะชอบลอบเข้าเฝ้า
 แล้วทูลเล่าความจริงทุกสิ่งสรรพ
 เหมือนคำพระมหินทราส่งมานั้น
 คิดข้องกันพระองค์ให้จึงก็ ฯ

๑ ฝ่ายพระธรรมราชาวาน้อยฤๅ
 เรานับถือซื่อตรงต่อไม่พอที่
 มากคเคียวไถยวเล่นกันเช่นนั้น
 เป็นไรมีค้ละพระมหินทรา
 จึงแต่งมาใช้ถือนั่งสอลับ
 ไปขอทัพพลองค์เจ้าหงษา
 แล้วให้กวาดราษฎรชัยก่อนมา
 รักษาน้ำที่มันข้องกันเมือง ฯ

๑ ฝ่ายเจ้านาคณะหตไม่หยดยัง
 ยกทัพทั้งสองแสนมาแน่นเนือง

ขกขวชาญหลายกองคนองเนอง
 มาถึงเมืองพริ้งพร้อมห้อมล้อมไว้
 ทัพพระยาแสนสวรินทร์วังฟ้า
 ทั้งค่ายนำเนินกะเขาทะเภาไท
 ทวิภาชื่อว่าพระยามือไฟ
 ทั้งค่ายใต้โรงเหล้าวัดเขาพราหมณ์
 พระยามือเหล็กตั้งข้างสระแก
 ทลอกแลไฟพลออกกลิ่นหลาม
 ทัพพระยานครชาฎการสงคราม
 ทั้งค่ายตามสระแก้วเป็นแถวกัน
 ทัพพระเจ้าเวียงจันทน์มาตั้ง
 เนินน้ำวังหลังคตรงประตศวรรค์
 ทคังคชนบหมนพนครวร
 ท่างทั้งค่ายหลายชั้นเป็นหลั่นไป ฯ
 ๑ ฝ่ายองค์พระมหินทราไถ่ ยินข่าว

ว่าทัพลาวมาก็คพิศดูโลกไ้
 เห็นสมทวังสั่งมหาเสนาใน
 ให้เกณฑ์ไพร่พร้อมพรังเรือทั้งกัน.
 เส้กลงทรงเรือที่นั่งครอ
 ฝรั่งขึ้นสัญญาไกลลัน
 เข้าสังข์ไตรแท่นแน่นอนันต์
 เสี่ยงสนันน้ำหลังประคองตาม
 ถึงปากฟิงที่ประทับหยุดยั้ง
 ทัพหลวงตั้งเรือออกตลอดกลาม.
 ทัพกริรของนำพระยาราม
 ตามชายฝั่งตรงตามกันขึ้นไป
 ถึงวัดพามณไม่มัวง
 สดับส้างเรือล่นองทวนไสว
 สมเด็จพระมหินทราให้มาไ้
 ไปบอกให้เจ้าเมืองรู้เรื่องราว
 ว่าทัพศรีอยุธยาสมทบ

จะบรรจบพบฝูงพวงพวงขาว
 ฝ่ายพระธรรมราชาตอบว่าลาว
 เราได้ข่าวว่าจะกลับถอยทัพไป
 ให้ทัพเรอรอรั้งยังอยู่ก่อน
 เมื่อวานรอยจึงจะแจ้งแถลงไข
 มาใช้รั้งกลับมาพลับพลาไชย
 กรวยทูลไทแจ้งความตามกิจา ฯ
 ๑ ฝ่ายทัพลาวเจ้ากรุงล้านช้างนั้น
 ตั้งค่ายมั่นหลายค่ายล้อมซ้ายขวา
 ให้สืบทวีว่าพระมหินทรา
 ยกทัพมาราวีก็ตีไป
 จึงส่งให้นายทัพขีบทหาร
 ให้สันทันสเทือนลั่นเสียงทวนไหว
 ยิ่งขีบทหารลั่นกลาดพาคกระโถ
 รุกคืบไฟฟาคคนขนกำแพง
 พวกรักษาน้ำที่ไม่ทันหลบ

ยิงปืนรบประจัญไว้ชนแซง
 พุ่งแหลนหลาวง้าวทวนออกสวนแทง
 หลาวทำแผงกันกายชนเข้าชน
 เหนี่ยวสายโซ่โยยทากาพวกนำที่
 เอาตายกระบี่ฟันฟาดขาดเป็นเส้น
 พวกบนข้อมหลอมตะกั่วข้างขวัก
 สาคถกกันพลาคพลักลงยับชบ
 เจ้าเวียงจันทน์ทรงช้างที่นั่ง
 ค้อนกองหลังไล่ประจัญเข้าบรรจบ
 ทั้งซ้ายขวากระคมเข้าสมทบ
 ขว้างเพลิงคยรรอยเป็นขอบคัน
 ฝายพระธรรมราชามายินช้าง
 เกณฑ์ชนนางนายรองพวกกองชน
 เขี่ยประทศพรพรั่งออกทั้งพน
 ทลวงพนลาวตายแตกฟ่ายพัง
 เจ้าลาวเห็นศึกหนักหฤไม่ไหว

เสี้ยพลไฟรหลายร้อยต้องถอยหลัง
 กลับเข้าค่ายนายหมวดจระหวัง
 หยคยั้งยั้งตั้งประชิดคิครองการ ฯ
 ๑ ฝ่ายพระธรรมราชาเห็นข้าศึก
 ไม่อาจชักคักเข้าหักหาญ
 เกรงทัพเรือเผอเรโหมเข้าโรมราญ
 จะคิกผลาญทัพเรือแต่งเชื้อไฟ
 ให้มกแพแกล้งวันไม้ไผ่ป่า
 กว้างสียาวเส้นแปนแพใหญ่
 ทำสียแพลวันแ่งกองของเชื้อไฟ
 แ่งเรือใช้สองลำประจำการ
 แม่นแพปล่อยลอยไปเห็นใกล้ซีก
 รุกให้คิกเปลวปล่องปล่องโพลงผลาญ
 เผาทัพเรือน้อยใหญ่ให้แหลกลาน
 จักแ่งการทกหมวดจระหวังเตรียมไว้
 พอราศรีที่มช่อมฝน

เปนลมบนชลเขียวเปนเกลียวไหล
 ทักแพปลอยลอยชุกคึกคักไป
 ไกลทัพเรือเชื้อไฟทุกไหม้ โพลง
 เปลวเพลิงพลามลามไหม้เรือใหญ่น้อย
 แพเพลิงลอยตากันควันโขมง
 พวกพลคนชนตลิ่งต่างวิ่งโทอง
 เพลิงยิ่งโพลงพลั่งพลามลุลลามไป
 ย่างเรือล่มมตายอ้างว้างน้ำ
 ถึงแก่กรรมมากมายทั้งนายไพร่
 ที่หลบหลีกหนีไม่บรรลัย
 ล่องลงไปทูลพระมหินทรา ฯ
 ๑ ฝ่ายขุนยงนักเวศประเทศถิ่น
 พระเจ้าล้นคำดำรงเมืองหงษา
 ครันทราบเรื่องเมืองพระธรรมราชา
 พวกลาวมาหักไหม้รุกโรมรัน
 จึงตรัสใช้ให้พระยาเลอหาญกล้า

ทั้งพระยาภิกขุสงครามขยัน
 กำกับพลคนละหมื่นพันคน
 กองม้าพันหนึ่งงไปทั้งไพร่นาย
 การรบสังทั้งสองยกกองทัพ
 กำหนดณัสนิวันรบฉลุย
 ถึงพิศณุโลกนั้นวันช้าย
 เห็นค่ายรายล้อมรอบขอบขั้ว
 หักเข้าทางบางสะแกต่างแควถึง
 เลี้ยงลาวอิงอรยกไม่หลบหนี
 พวกทัพมอญพองพันประจัญดา
 ลาวเลี้ยงที่ถอยแยกต่างแตกพัง
 ทัพพราหมณ์นั้นก็เข้าในเมืองไค้
 กราบทูตให้ทราบความตามรับสั่ง
 พระธรรมราชาก็ใจได้กำลัง
 เลี้ยงแล้วรางวัลพลพลนิกร ฯ

๑ ฝ่ายพระมหินทรานราราช

บรมบาทพิตรอภิศร

ไม่สมคติกิจการที่ราญรอน

ด้วยทัพนมอญยกมาช่วยรวี

เห็นจะไม่ไ้เมืองพิศณโลก

ยิ่งเศร้าโศกช่นช้องให้หมองศรี

จึงเลิกทัพกลับมายังธานี

คิถการที่จะบำรุงชาวกรุงไกร ฯ

๑ ฝ่ายทัพลาวเจ้าเวียงจันทน์ครั้นเสด็จ

ขึ้นถึงคดคดเมืองจะเปลืองไพร่

ทัพหงษามาด้วยช่วยชิงไชย

จะขึ้นให้รอนราญช่วยการแรง

จึงเลิกทัพกลับคืนข้ามเนินทุ่ง

คัถทางมุ่งคอนชมพเคยร์แห่ง

ผ่านนาไร่ไพร่เจ้าเกียเฮาแดง

ทั้งพักแ่่งแก่งกินค้อยยินดี ฯ

๑ ฝ่ายพระยาเลื้อหาญชาญสนาม

พระยาภูกามทูตว่าลาวลำหนึ
 จะขออาสาไปจับไพร่
 ก้วยไ้ที่ที่จักไปคึกคึกตาม
 พระธรรมราชาศรีสุวาทัพ
 ไม่แตกยักกลับไปเองก้วยเกรงขาม
 คงแต่งกองขึงกันเพราะครันคว้าม
 จะคึกคึกตามลวงลวงเสียท่วงที่
 สองขุนนางต่างว่าองค์เจ้าหงษา
 ใ้ให้มารบลาวพงชวณ
 จะปล่อยไปไม่คึกคึกคึกตามคึก
 ไทยจะมีเหมือนขลาคไม่อาจตาม
 พระศรีสุวาทักรวทั้งสองทัพ
 เราจะรบไทยผิตอย่าคึกคึกขาม
 สองขุนนางต่างไม่พึงรับสั่งความ
 รียยกตามลาวไปกัยไพร่พล ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าเมืองลาวชาวล้านช้าง

ถอยทัพล่ามาทางกลางไพรสดน้
 เกรงสงครามตามคิคงคิกกล
 ให้พวกพลร้งหลังระวังการ
 พระยาสรินทร์ขว้างฟ้าพระยานคร
 พระยามือเหล็กช้อนช่มทหาร
 ทำขบข่ารวาทกนการ
 คอยคอต้านคิพิชขวามัญ
 แล้วเกณฑ์ม้าห้าสิบกกระชียบสอน
 คอยรับมอญล่อให้ไล่ถลัน
 ครั้นเสร็จสิ่งทั้งหลายสามนายนั้น
 คอยหมายมั่นกันทางอยู่กลางไพร ๆ
 ๑ ฝ่ายพระยาภักมทัฬหเสนา
 เข้าคงคาลเอนทางหว่างไคล
 เห็นลาวล่าห้าสิบริยยกไป
 ทลวงไล่ลวน้อยทำถอยรบ
 แสนสรินทร์ขว้างฟ้าพระยานคร

มือเหล็กค้อนโยธิตีกระหลบ
 ทั้งกองชุ่มระคมออกสมทบ
 พวกรมอญรบแรงน้อยต่างย่อถอย
 ลาวตีแตกแยกย้ายทั้งนายไพร่
 พวกลาวไล่ฟันฟาดเสียงฉาดฉับ
 บ้างเจ็บบ้างม้วยมรณศพชอนไชย
 ที่เป็นจับมัดจริงเป็นฝูงมา
 บ้างเก็บเอาเข้าของเงินทองตก
 เทยวแก๊พกผีใต้ไล่เลื้อย
 เก็บเกี่ยวนควายหลายอย่างจับช้างม้า
 เครื่องสาตราอาวุธของไชย
 แล้วต่างพามาถวายของหลายอย่าง
 เจ้าล้านช้างยินดีจะมีไหน
 ให้ชานโหโยธาเคลอนคลาไคล
 กลับไปชานด้วยขีรวิกา ฯ
 ๑ ฝ่ายพระยารามัญทั้งสองนาย

เสียทัพอัชฌาเป็นหนักหนา
 พากันเข้าเฝ้าพระธรรมราชา
 ต่างรับสารภาพก็มีกราบกราน
 ครั้นก็ถวายฝ่ายพระยาทำนน้ำหนึ
 ไปกรุงศรีอยุธยาหาสถาน
 พระยาเคโซไม่กลับรับราชการ
 อยู่สำราญกับพระธรรมราชา
 ส่วนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
 เียดสมย์ศักดิ์ขาดไม่ปราณา
 จึงทรงผนวชองค์ทรงศีลา
 ทั้งชนนางต่างศรัทธาซึกพากัน
 ทั้งครอบครัวทั่วตามเสด็จบวช
 อัสสัสมนต์เย็นเพนไม่ฉน
 เรือนทางธรรมบำเพ็ญถือนเคร่งครัน
 หวังสวรรค์บรรพชาพยายาม ฯ
 ๑ ฝ่ายพระธรรมราชาทรงตราครุฑ

ซึ่งเกิดศึกเขยตเขย่นเป็นเลี่ยนหนาม

เหตุพระมหินทราเชอพระยาราม

ชักสงครามลาวมารบราวี

จึงตรัสใช้ให้เสมียนเขียนหนังสือ

ให้คนรู้ผู้ซื่อซื่อว่าชนศรี

ไปทูลพระมหินทราเจ้าธานี

ว่าเมืองพิไชยไม่มีเจ้าเมืองตาย

ขอพระยารามไปเป็นใหญ่อยู่

ด้วยเป็นผู้รู้กำหนดแลกกฎหมาย

ครองเมืองพิไชยให้ศิขสยาย

ด้วยเมืองฝ่ายเหนือไม่มีกัการ ฯ

๑ ฝ่ายข้างพระยารามทูลความว่า

แม้พระธรรมราชาตรัสว่าชน

ยังค้ำคิกลีทวิชาคราวการ

คงเสียดศัหมคทหารทั้งแผ่นดิน

เหมือนชักน้ำเข้าเรือเสือเข้าบ้าน

ไปศึกษากับหงษาอารมณวิธ

แม่นพระองค์ส่งไปให้ไพริน

จะสูญเสียเสนาในธานี

แม่นศึกเมืองหงษายกมาเล่า

ข้าพเจ้าจะรอฟังกันกรุงศรี

รียบระกันมันแม่นแม่นไพร

มาราวีก็จะสู้กับกรุงไว้ ฯ

๑ สมเด็จพระมหินทราธิราชคอบ

ท่านรอบคอบคิดเห็นเป็นไฉน

จะรียบรียงกันทำฉันทิ

ให้พ้นไทยไม่ขัดตามอัธยา

แล้วองค์พระมหินทราพระยาราม

ไปทูลความแก่พระองค์ทรงเสกษา

เชิญบำรุงกรุงศรีอยุธยา

ขอให้ลาพรตทรงช่วยสงคราม

ฝ่ายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เบื่อสมบัตินี้เขื่อนพระภักตร์ไม่ชักถาม
 แต่องค์พระมหินทราพระยาราม
 เชิญถึงสามครั้งนั่งเฝ้าวิงวอน
 จงทรงพระกรุณาประชาราษฎร์
 เคยฟังบาทบุญฤทธิศศิธร
 มิโปรดสัตว์ตกชวาทราม
 จะเกิดครุฑนรอบจังหวัดบึง
 พระเจ้าช้างเผือกแผ่นคัสถ์
 รัชสมัยนี้จะบำรุงชาวกรุงศรี
 จงลาผนวชออกมาครองธานี
 ชาวบริพัตรพร้อมนมคำนัย ฯ
 ๑ ฝ่ายพระองค์หงษาได้ทราบข่าว
 ว่าทัพลาวซัดสนเลิกลพลกลับ
 เลือหาญกัณฑ์พฤกตามคัมภีร์
 กลับย่อยยับแตกพ่ายวายชีวา
 เคืองพระไทยให้ตามฤกตามนั้น

ทั้งเสื่อหาญจะพินันเกษา
 สอนนายมอญร้อนตัวกลัวอาญา
 วอนพระธรรมราชาเจ้าธานี
 เชิญพระองค์จึงเสด็จขึ้นไปด้วย
 จะได้ช่วยขอโทษ ไปรคเกษิ
 พระฟังมอญวอนไหว้พระไทยดี
 นึกปรานีนายกองทั้งสองรา
 จึงพาพระนเรศวร โอรสนั้น
 ไปด้วยกันกับพระองค์ถึงหงษา
 ไปเฝ้าเจ้ารามัญกราบวันทา
 ขอพระองค์ทรงเมตตาช่วยทมาลย์
 ซึ่งพระยาภิกษุตามคัทัพ
 กลับแตกยับยั้งเหลือทั้งเสื่อหาญ
 ท้องกับขบถกฎหมายดังวายปราณ
 ขอประทานโทษาฉาธุลี ฯ
 ๑ เจ้าหงษาว่าทั้งสองมันต้องโทษ

สิ้นทั้งโคตรควรพยับนเกษ
 แต่พระน้องต้องมาถึงธานี
 ขอชีวิตพะไลเหมือนใจคิด
 ฝ่ายพระธรรมราชาสาปภักดิ์
 ยิงกรักเจ้าหงษาปกาสิท
 อสุ้าเฝ้าเข้าเฝ้าอยู่เป็นนิจ
 ต่างชอบชิตอยู่หงษาหลายราตร ๗
 ๑ ฝ่ายพระมหินทราพระยาราม
 ได้รู้ความเฟื่องฟุ้งถึงกรุงศรี
 ว่าพระธรรมราชาถึงธานี
 ไปหงษาก็ยังมีมา
 จึงทูลพระมหาจักรพรรดิ
 จำจะรักเมืองรับทพิหงษา
 เชิญเสด็จพระองค์ทรงศักดา
 ไปรบพินางมาไว้ธานี

ก็ทั้งพระคไฉนมาให้พร้อม
 ถึงหงษาจะมาถึงมรณกรงศรี
 ฝ่ายพระธรรมราชาช่วยรวี
 ก็จะมีห้วงโยธาไฉน ๑

๑ พระมหาจักรพรรดิทรงตรัสตอบ
 เจ้าคชชอบเชิงศกทชกหาญ
 แล้วตรัสสั่งพระยารามตามไปรคปราน
 อัยว่าชานตรวจตราข้างน้ำข้างใน
 แล้วจกตพกยทงเรือทงกระหนก
 ขยบขยลลังก์ทองม่านสองไข
 ครั้นสรพเสร์เสศ์ลงโยกชิงไชย
 ออกเรือใหญ่เรือน้อยสามร้อยเรียง
 ค้างขานโหโยธาเคลื่อนคลาคลาศ
 ประโคมคาคฆ้องกลองแซ่ซ้องเสียง
 พร้อมเรือตงเรือกันคั่นเคียง
 ทงเรือนำสำเนียงสนั่นดัง

เวธพิณภูวราชมนักันชัยขวา
 ทังทัพพระมหินทรมาข้างหลัง
 ถึงพิณโลกทัพหุคยัยยัง
 ครั้นพร้อมพรังตังประทับทพลีผลา
 ให้ข้างในไปเชิญพระราชาบุตร
 พระวิสุทธิกระษัตริย์มัยศดา
 กับพระคไณยนารทราชนคทา
 องค์เอกาทศรถกรายขมทมาลัย
 ข้าหลวงเกิมทให้ไว้แต่ก่อน
 ก็กวาดต้อนมาทั้งข้าวิฑาหลาน
 ลงเรือรบสรรพเสด็จสำเร็จการ
 ทังเครื่องอาณพานพระเต้าเก็บเขาไป
 ครั้นสรรพเสด็จกลับประทับวัน
 ถึงเมืองนครสวรรค์เสียงหวั่นไหว
 ตังประทับพลีผลาเสนาใน
 ทังนายไพร่พรังพร้อมทั้งลอมวง ๒

๑ สมเด็จพระมหินทราธิราช
 ขมิวาททูลความตามประสงค์
 เมืองกำแพงเพชรนั้นยังมั่นคง
 เป็นที่พึ่งสำหรับกองทัพไชย
 ควรทำลายค่ายเชิงเนินให้เย็นยับ
 อย่าให้ทัพมอญมาหาใครได้
 แล้วเก็บกวาดราษฎรขับออกไป
 ไว้บำรุงกรุงไกรพร้อมไพร่พล
 ทั้งกวาดเอาเข้าเกล็ดเมืองเหนือ
 ทัพมอญมาหาเกินให้ขัดสน
 จะหิวหอบขอย้ำช่วยจำน
 ขอผ่อนปรนเกล็ดตามตรึกตรา
 พระมหาจักรพรรดิตรัสว่าชอบ
 คิครอบคอบทั้งนคนกหนา
 ไอรสรับกรายกัมบังคมลา
 ยกโยธานำหลังพร้อมพรังกัน

ถึงเมืองกำแพงเพชรชนเจ็ดคำ
 ให้ทอกล่าเรือเรียงเคียงเป็นหลั่น
 ทพน้ำตงผ่องน้ำสำคัญ
 ทพหลวงนั้นคงค่ายท้ายธานี ฯ
 ๑ ฝ่ายผู้ร้งทั้งสองเห็นกองทัพ
 ต่างค่อนชัยโยธาชนนำท
 ทุกหมู่หมวกตรวจตราขนวาท
 พระยาศรีทพน้ำยวิสาขาญ
 ขยับพลพลเปลี่ยนกำแพงข้อม
 ให้หุ้มห้อมพร้อมพรักเข้าหักหาญ
 ทพหลวงขยับทัพสมทบมรรษาญ
 ชาวเมืองต้านต่อแย่งทัพแทงฟัน
 ฝ่ายชนอินทร์เสนาตัวข้าหลวง
 ชนต่างใจได้ท่วงทีถลัน
 คุมไพร่อกนอกประคองกรกัน
 ทลวงฟันสองทัพแตกยับเยิน

กลับเข้าค่ายฝ่ายชาวเมืองกลับขึ้นข้อม

พวกทัพล้อมปักทางไม่ห่างเหิน

ถึงสามครั้งตั้งค่ายข้อมเชิงเทิน

ชาวเมืองเฝ้าถึงกันประจัญราย

เห็นจะได้แควงกำแพงเพชร

จึงเสด็จเลิกลำโพงจากลับ

มารวยทูลทูลกระหม่อมอันคำนับ

เชิญเลิกทัพกลับมายู่ธานี ฯ

๑ ฝ่ายพระยารามแต่งกำแพงข้อม

ตั้งค่ายล้อมหลายชั้นกันกรุงศรี

คิดปูนก่อหอรบรอบขั้ว

ห่างกันยี่สิบวาถนน้ำทัพ

วางปืนใหญ่ไว้กลางหว่างหอรบ

ยื่นมณฑปห่างหัวสลั

ที่ไหนน้ำทำเป็นหอโตนไว้รับ

ระกันทัพเรือมิให้ ไกลกำแพง

แล้วผูกพลบยงเชิงเทินเคียนบรรจบ
 กองสมทบทลวงพนให้ขึ้นแขง
 ผูกข้างม้าสารพัดคึกคักแวง
 ท่างตกแต่งเครื่องอาวุธยธนา ฯ
 ๑ ฝ่ายพวกพิศณโลกต่างโคกเศร้า
 ให้ตามเจ้าเข้าทงไปหงษา
 กราบทูลความตามคึกคักมา
 เขารับพระชาบายตราไป
 พระทราบบรองเคื่องขอทักอเหตุ
 นำพระเนตรนั้นจะกลนกันไหหล
 อส่าห์กลนกรรแสงแขงพระไทย
 เสกข์ไปทเฝ้าเจ้าธานี
 กราบทูลความตามพระจักรพรรดิราช
 มาค่อนกวาคครวไปไว้กรุงศรี
 ทังราชบุตรพระวิสุทธิกษัตริ
 สิ่งของทก่อนเก่าคินเอาไป

เจ้าหงษาทรายเรืองก็เคืองชด
 ว่าพระมหาจักรพรรดิหาสัตย์ไม่
 จะแก้แค้นแทนพระน้องยาหมองใจ
 จึงกลับไปภาวราตรวทรการ
 หัวเมืองรายฝ่ายเหนือเจ็ดเมืองนั้น
 สมทบกันกวาดล้างเลี้ยงเสบียงอาหาร
 ข้างข้างม้าไว้ให้สำราญ
 กำหนดการเคื่อนสืบสองยกกองทัพ
 พระวิสัยมงคลมบรมนารถ
 ชวนพระราชนครพาโยธากลับ
 มาถึงเมืองเคืองชดศรีสังข
 เกณฑ์ทัพฝ่ายเหนือเข้าเกลี้ยไว้
 ๑ ฝ่ายพระองค์หงษายัญชาลิ่ง
 เกณฑ์ทัพทั้งลาวทวายฝ่ายเหนือได้
 เมืองใหญ่น้อยร้อยเอ็ดเขตรกรุงไกร
 มาพร้อมในเคื่อนสืบสองยกกองทัพ

มาตั้งอยู่เมืองกำแพงช้างแขวงเหนือ
 ทักษิณเวศตามเสด็จมาเสด็จสรรพ
 ครั้นรวบรวมพร้อมหมกกำหนดคน
 ทักษิณเมืองมอญปรอนทะเล
 เมืองสทิวัวแลแลเมืองหน้า
 เมืองสอบเมืองทวายเมืองมตะ
 เมืองกองทองอุทงเมืองอังวะ
 เมารัตนะปะแลในไทยใหญ่
 แต่พระเจ้าเชียงใหม่เป็นใช้หนัก
 ให้หมอรักษาโรคภัยโรคคัลย
 ให้แสนหลวงพิงไชยคุมไพร่ฉกรรจ์
 ตามหงษารามัญมาทันทัพ
 ทงพระธรรมราชาตามเสด็จ
 คุมไพร่เจ้าหมื่นประจำตรวจกำกั
 ทงเรือยกยกมาตั้งคนคังคัย
 กำหนดคนร้อยหมื่นเสยงควนเควง

ทั้งเกวียนต่างช้างม้าเครื่องอาวุธ
 หอกดาบธนูปืนทวนชนวนเขนง
 คัมภีร์กลองร้องรำทำเพลง
 เล่นกันเองออความอยู่ลาวทวาย
 ครั้นพร้อมสรรพรับสั่งเจ้าหงษา
 ให้ย้าคราห์พิยกเรือแลเหลือหลาย
 เสียงแซ่ซ้องสองฟากคนมากมาย
 ญึงก็สายคลื่นเคลอนสเทอนส์ทัน ฯ

๑ ฝ่ายพระมหินทราพระยาราม
 ครั้นรู้ความข้าศึกขงฮกหาญ
 ให้กวาดครัวหิวเมืองกรมการ
 ใ้ไ้ประมาณส่วนหนึ่งขงมานัน
 ที่หลบหลนหายไปหลายส่วน
 ทั้งเรือกสวนนาไว้เข้าไพร่สัดที่
 เมืองน้อยใหญ่ให้รวบรวมสมทบกัน
 นครนายกถึงที่สวรรคสุพรรณบุรี

เมืองอินทร์พรหมสมทบภัยไชนนาท
 บุรีราชสาครนครไชยศรี
 เพ็ชรบุรีลพบุรีสระบุรี
 เกษตรเกษาน้ำที่ในกรุงไกร
 แต่หอรัตนไชยไปเกาะแก้ว
 เพราะขุนน้ำหามีแนวแม่น้ำไม่
 พระยาพระคลังตั้งแต่ประตูไชย
 ไปถึงถนนนายโกไต่ยังค้ำ
 ประตูไชยไปวังไชยนั้นให้ท่าน
 พระอินทร์นครบาลท่านกำกับ
 แต่วังไชยไปชี้ชนันนายนทัพ
 พระท่ายน้ำสำหรับยังค้ำการ
 แต่ชนันนั้นไปถึงมุมศาลหลวง
 เป็นกระทรวงสี่ทราศเตโชทหาร
 แต่สวนหลวงไปข้างน้ำท่าชลธาร
 ท่านธรรมาว่าขานคณบรรณรบ

[illegible]

พระยารามเห็นสมอารมณ์หมาย
 ยิงปืนนารายณ์สังหารผลาญหงษา

ถูกไฟร่นายตายกลาดตายคา
 ลูกปืนไปใกล้พลับพลาเข้าทุกที
 เจ้ารามฉุนขึ้นให้เก็บลูกปืนใหญ่
 แคลงพระไทยให้เอาเหล่าเสน่
 ปลุกศาลใหญ่ใส่กระสุนแล้วสรวพลี
 ถอยไปตั้งยิงท้าพราหมณ์
 แล้วครวสสังนายทัพยังคืบพร้อม
 ให้ตั้งห้อมล้อมถาวรภาษาสยาม
 พระมหาอุปราชอาสงคราม
 ยกทัพข้ามไปถึงทิศบูรพา
 ให้ตั้งค่ายรายเรียงเคียงกัน
 ปักกกกันเกียกกายกองซ้ายขวา
 พระเจ้าอังวะกับพระธรรมราชา
 ตั้งค่ายน่าเนินดินทักมิณฑิ

ไทยใหญ่แสนหลวงเจ้าเมืองพลิม
 ตั้งประจิมทุ่งนาซึกกักกาศ
 พระตะเบิดพระตะมะระคมะประชิด
 เมืองทองอยู่ทิศอุดรนั้น
 เจ้าหงษามาทงทางจังหวัด
 ท่งหลังวัดมเหยงค์ลงเขื่อนชนธ
 ชาวเมืองยั้งปืนใหญ่ไพร่ร่วมญ
 ล้มตายยั้งพันพันทวันไป
 ค่ายมอญตัดตาลทำเสาสัน
 แล้วขกคินพนชนกันชนใหญ่
 ท่างแม่น้ำสามเส้นเห็นยังไกล
 ครันตังได้ให้รูกเข้าทกท
 ยั้งไกลเข้าชาวเมืองค่างม่งหมาย
 ยั้งปืนใหญ่ไพร่นายตายแตกหนี
 พวกพลหลังยังเพิ่มเติมทวี
 รูกเข้าไปใต้ทิศชนละชน

ถึงเอนหนึ่งจึงเข้าไปได้สืบเส้น
 แล้วขุดเป็นรางรองดินกองกัน
 ชาวเมืองเกณฑ์กองหลวงหลวงพัน
 คัดหัวไปไว้ที่กวันนับพันคน
 แต่พระเจ้าหงษาอัครราชคฤ
 เพียรประชิดตั้งค่ายเป็นหลายหน
 จึงตั้งไว้ใกล้แม่น้ำทุกตำบล
 เสียไพร่พลไพร่ขายมากมายครั้น ฯ
 ๑ ฝ่ายองค์พระมหินทราพระยาราม
 การสงครามเข้มงวดเห็นกวดขัน
 ขอทัพลาวเจ้าเมืองล้านช้างนั้น
 มาช่วยกันรบพุ่งกันกรงไกร
 พระยารามรบสังเวยแห่งสี่
 เลอกคนถือทขัญญาธิมาไศรย
 ให้ขุนราชเสนาชนมหาวิไชย
 ไปเมืองลาวฆ่าไพร่ทำสืบคน

ฝ่ายองค์พระมหากษัตริย์
 เวลาเช้าทรงช้างระวางคัน
 เทียบเลียบกุ่มหมวกเดินตรวจพล
 ทักถนนสนามรอบขอบถาวร
 จัดอำนวยการราชมณฑลวันขึ้น
 โหมพื้นแท่งมอญทวยคายนกหนา
 ใครมาได้ให้ตัดเอาหัวมา
 เลียบไว้น้ำขอมค้ายเป็นหลายพัน ฯ
 ๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาแต่มาตั้ง
 ต้องระวังเตรียมตรวจกันกวัดขึ้น
 เพราะทัพไทยในกำแพงออกแทงฟัน
 เลียบโยธาวามัญทุกวันไป
 จึงปลุกษาข้าเฝ้าเจ้าอึ้งวะ
 กับทั้งพระเจ้าแปรคิดแก้ไข
 อันแหล่งหล้ากันคระศประเทศไทย
 แม่น้ำใหญ่น้ำน้อยรอบขอบนคร

ทั้งค่ายคุมข้อมกำแพงเล่า
 กังขนาเมาเมรมาศราชคิงขร
 คิวเรียงเคียงกันสิ้นนคร
 ลั่นครเขตรแคว้นทกแดนไทร
 ทั้งพลคนล้อมอยู่พร้อมพรัก
 จระกโรมโหมหักเห็นไม่ไหว
 ต้องคิดอ่านการขบ จึงมีไชย
 นายทัพให้หาเสบียงมาเลี้ยงคน
 จงสำรวจตรวจตราทงน่าท
 กำหนดขบหนึ่งอย่าให้ไพร่ขัดสน
 แม้นเสบียงกองไหนไม่พอพล
 อันโทษคนควนายถึงวายวาง
 ฝ่ายควนายรายไปทั้งใต้เหนือ
 กวาดเข้าเกลอทุกจังหวัดไม่ขัดขวาง
 ผู้น้อยผู้ใหญ่ได้ทั่วควขนนาง

ตั้งยั้งนางได้เสียบยงพร้อมเพรียงไว้
 ถึงเคอนหนึ่งจึงให้ตรวจสำรวจเข้า
 ชนนางเจ้าเมืองมีพอบได้
 ทงหมนชนมณายทุกค่ายไป
 พอเลียงไพร่ไม่ขาดราชการ
 แด่ข้าหลวงเดิมมะโคคที่ไปรณเลียง
 ได้เสียบยงน้อยให้เอาไปประหาร
 แด่อรังคังมันประจัญบาน
 ทงสถานไพร่ล้อมพรักพร้อมกัน ๖
 ๑ ฝ่ายพระองค์มังกฏอชยเศศ
 เจ้าเสวตรคชานวาศรรค
 ประชวรหนักรักษายี่สิบห้าวัน
 ไม่พบนองค์ทรงสวรรคาลัย
 สมเด็จพระมหินทราไคว่ชาน
 ราชการผ่านพิภพสยไสมย
 ก็ละเมินเห็นห่างอยู่ข้างใน

การณรงคฺยปลงให้พระยาราม
 พระยารามยามคึกขลุ่ยเสียง
 กณฺธศรเคียงคนแห่หน้าแลหลาม
 เทยวตรวจตราว่าขานการสงคราม
 ทหารตามนำหลังพร้อมพรังกัน
 ให้พระยาจักรรัตนจักรกองนอก
 ทหารหอกดาบแดงล้วนแข่งขัน
 ออกเผาค่ายไหม้ ไชยมงพล่ง โพลงควัน
 ไล่แทงฟันโยธาพระยาเกียรติ
 พวกรมอญมัวคืบไฟไทยประหาร
 ไล่ล้างผลาญวังพลัดฉวักเฉวียน
 ทั้งไพร่นายท่ายกลาคองค่ายเคียด
 พระยาเกียรติคือนมอญเขารอนรีย
 พวกรามัญฟันแทงลัดเล่งไล่
 คัทัพไทยย่นแยกต่างแตกกลับ
 แต่พระยาจักรรัตนจักรกองทัพ

พวกมอญจับตัวไท้ไปให้นาย
 พระยาเกียรติพาไปเฝ้าเจ้าหงษา
 กรวพระอุปราชว่ากฎหมาย
 ชั่งไทยเข้าเผาค่ายให้ทำลาย
 ตัวเป็นนายเหตุไรไม่ว่ากัน
 พระอุปราชทูลว่าพระยาเกียรติ
 ไทยถึงเขื่อนแล้วฆ่าให้อาสน์
 แต่จับนายทัพไทยไว้ไต่ถาม
 พอเกลื่อนกลบลงกันจึงยกไว้
 เจ้าหงษาว่าให้เขาเข้าเผาค่าย
 ถึงไต่ถามก็หาพยานไม่
 ตัวก็ผิดคิดทำแต่หน้าใจ
 เป็นนายใหญ่ไม่พินิจกิจการ
 อย่าอภัยทัพชัยไปเสียให้พ้น
 ข้าวสองคนชี้ข้างไปต่างสถาน
 พระยาเกียรติกฎหมายถึงวายปราน

ให้ประหารเสียไว้คายน่าพิชิต ฯ

๑ ฝ่ายองค์พระมหาอุปราช

กลัวพระราชอาญาพิคาชย์

ไปค่ายตั้งสังฆาทถ์เล็กกำชัย

ไปทูลกับองค์พระธรรมราชา

ต้องขับไล่ให้พระพี่ช่วยขอโทษ

คงคล้ายโกรธไปรศเกษพระเชษฐา

ผู้รับสั่งบังคับกรมกรายลา

ไปทูลพระธรรมราชาสารพัน

ไม่ถึงครู่ผู้รับสั่งมำกำชัย

ชดบังภัยกลัวจะฆ่าให้อาสน์

รับขึ้นช้างกับสองนายหัวท้ายนั้น

จะผจญผ่นผ่อนปรนให้พ้นภัย

พอพระธรรมราชาให้มาห้าม

ไปทูลความขอโทษตรัสไปรศให้

คนดำรงคงที่กักใจ

เป็นนายใหญ่ไถ่อยู่ทิศบูรพา ฯ

๑ ฝ่ายพระองค์ซึ่งดำรงรามัญประเทศ
มงกุฎเกษสรีวงศ์ครองหงษา

ให้พระเจ้าแปรกำกับทัพนาวา

ล่องลงมาตรวจทางขึ้นบางไทร

แล้วตั้งค่ายท้ายค้อยฝ่ายเหนือ

มิให้เรือขายค้าไปมาได้

จัดตระเวนเกณฑ์กองเรือล่องไป

ข้างทิศใต้เมืองนนทือนบรี

ถึงปากน้ำออกไปไกลหลังเต่า

เห็นลำเภากวางตั้งเข้ากรุงศรี

พระเจ้าแปรกำกับทัพออกตี

ลำเภาหนีออกไปห่างกลางชล

จะตามไปโจรวาทยาคคณ

จึงกลับคืนขึ้นไปเฝ้าเจ้าหงษา

กราบทูลความตามทศเกศรา

พระเจ้ารามัญ ไกรธคาคไทยกร
 สั่งให้เอาพระเจ้าแปรตระเวนรอบ
 ริมเขตรอบค่ายตั้งเหมือนสังข์สอน
 คงกำกัณฑ์พม่ามอญ
 เหมือนแต่ก่อนสิทธิราชาการ
 แล้วพระเจ้าหงษาวุธชาตรี
 ให้ฝึกหัดจักแจงแต่งทหาร
 ขึ้นหักไหมโรมรันประจัญบาน
 เข้าทางคันทัวร์หอรัตนไชย
 พวกชาวกรุงมั่งมั่งพองแกลนหลาว
 ถูกมอญลาวเลือกไซมสโถมไหล
 ที่เหลือตายนายมอญคั่นเข้าไย
 พาคกระโถกาวุ่นคันทำแพง
 พวกขนบ้อมหลอมตะกั่วควัทรายสาท
 คบไฟฟ้ารามัญกันด้วยแสง
 โยนสายไซโยเห็นขวัก้วยเร็วแรง

ชาวเมืองแหวงถูกตกหลุมคะเมน
 พม่ามอญค้อนคนชนบนฝั่ง
 ถอแทะบึงคว้างบ้องกางเขน
 ถูกขึ้นใหญ่ไพร่นายตายระเนน
 ในเมืองเกดงก้องหลวงหลวงพัน
 เสียงกายฟาดฉาดฉับข้างรัยรบ
 ข้างหลีกหลบไล่ฆ่าให้อาสน์
 เหลือกำลังทั้งพม่าลาวรามัญ
 ค้างชย่นยันแยกคนแตกแตน ฯ
 ๑ ฝ่ายกระษัตริย์อัมรินทร์เจ้าหงษา
 เลี้ยลาวพม่ามอญทวยทายนับแสน
 ท้องรอกพิชัยยังยิงยิงแค้น
 จะทศแทนไทยเข้าเฝ้าถวาท
 จะถมน้ำทำถนนให้คนข้าม
 จึงสั่งสามสรวังค์เฝ้าพงศา
 เขาคินไชวรีให้พระอุปราช

ทั้งตรงนำเกาะแก้วแนวนที่
 พระเจ้าแปรตั้งข้างข้างเขื่อนนั้น
 ริมวัดจันทน์ช้อยคังใกล้กรุงศรี
 เจ้าอโงะสพานเกล็ดเหนือทั้งนี้
 กว้างเป็นที่ทำลาถเกิดหาคทราย
 เร่งระคมถมน้ำทำถนน
 ให้พวกพลเดินข้ามทั้งสามสาย
 ทางรั้งต่างไปเกณฑ์ไพร่นาย
 ต่างตั้งค่ายรายกันตามบัญชา
 แล้วเร่งไพร่ให้ระคมถมคูกรุง
 ทุกคนยังชกคืบแบกหินผา
 บ้างโยนทิ้งกลิ้งลงในคงคา
 ตรงนำทำที่ระข้ามสามตำบล ฯ

๑ ฝ่ายพระยารามพระยากลาโหมนั้น
 เห็นรามัญถมน้ำทำถนน
 ให้ยิงปืนข้ามไปผลาญไพร่พล

ถูกพวกชนกีนตายลงหลกยร้อย
 ยักยบใหญ่ใส่ลูกปรายทั้งสายไซ้
 หมายยิงโยธาทัพผยผอย
 ยิงยิงสำร่าไปขึ้นใหญ่ณชัย
 ทัตกันหัวทวลชยกระเด็นไป ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาเอามาเห็น
 ยังไม่เป็นทางถนนพ่นน้ำไค้
 ยิงกรักรากคาคไทยนายทัพไว้
 แต่ใช้ให้ถมน้ำทำเท่านั้น
 ถึงเคื่อนเคษเหตุไฉนทำใจเฉย
 ไม่แล้วเลยเลื่อยลำท่งน้ำที่
 ถ้ำทวนายตายกับคนถนน
 เห็นท่งที่จะเสวีสำเร็จการ
 ทวีกรักรากคาคไทยแล้วคืนกลับ
 พวกนายทัพบริบร้อนคันทหาร
 ชนกีนก้อนคอนแบกส่าแหรควาน

ทั้งสามท่านเดินไขว่ทั้งไพร่นาย ฯ

๑ ฝ่ายขุนนางข้างในผู้ใหญ่ผู้น้อย

ระวังคอยพร้อมพร้อมทุกบ้อมค้าย

ยิงปืนใหญ่ไปถูกล้วนลูกปราย

คนชนคนคืบคืบตายหลายร้อยคน

เจ้าธวัชพระเจ้าแปรรูปราช

เห็นปืนสาธยายชวาทังท่าฝน

ให้ทำทยททั้งพอบังพล

เร่งให้ชนกินถมระทมกัน

ฝ่ายชาวกรุงมั่งคั่งประจักษ์จ้อง

ยิงสองพันองกองสากคงฟ้าลั่น

ถูกทวยพั้งทลายไพร่นายนั้น

สายโซ่หันทวดกวาดคายคายคา

พวกผู้ตรวจหมวกของทุกกองทัพ

ไปถูกลกับพระองค์เจ้าหงษา

ชาวเมืองยิงคนถมกินสิ้นชีวา

วันละห้าหกหรือหลายร้อยไป
 เจ้าทงษาว่าเสียพลคนหนึ่งนั้น
 เปนคินย่นก้อนเข้าสักเท่าไหน
 ผู้ตรวจว่าถ้าคนหนึ่งขรรไชย
 ถมสักห้าก้อนก็ไ้ตามให้ญ่น้อย
 เจ้าทงษาว่าเช่นนั้นซึ่งมันเกิด
 อันตายเกิดกรรมคาถาย่ำให้ถอย
 ผู้ตรวจฟังยังคมกั้มกลานกล้อย
 มาค่อยค่อยทูลความทั้งสามองค์
 เจ้าอึงวะพระเจ้าแปรแลอุปราชา
 ก็ไม่อาชั้ความตามประสงค์
 เร่งให้คนขนระคมทั้งถมลง
 จานเต็มกองคาข้ามทั้งสามทัพ
 ยิงใกล้เข้าชาวกรุงพอมุ่งหมาย
 ยิงลูกปรายใหญ่่น้อยปล่อยขึ้นดับ
 ถูกกันคัวหัวขาดล้มพาพิบ

ทั้งคินกัณฐ์ชั้นชัยทัศพิศาย ฯ

๑ กลาโหมมหาเทพพระยาราม
เห็นมอญข้ามเข้ามาไต่กิ่งไผ่หมาย
ทั้งเวียงวังคลังนายบรรณนาย
ท่าทั้งค่ายรายไปในกำแพง
ขึ้นจินดาหาหริยมแลมณฑป
สำหรับรบรายทุกไว้ทุกแห่ง
ขึ้นทั้งกาขานกยางวาทะแยง
ต่างจักแจงแต่งไว้กันไพร ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาคอยท่าถนน
สามตำบลข้ามคั้งถึงกรุงศรี
จึงข้ามทัพขบทหารเจ้าด่านตี
ชาวบุรีรัมย์พ้องกันกรุงไกร
มอญระดมสมทบทัพเรือขนาย
ยิงกำสายบันประจัญเลื่องหวั่นไหว
เหมือนท่าฝนพลรบต้องหลบไป

เชื้ออยู่ในค่ายมั่นประจัญบาน
 พวกมอญรุมขึ้นทางมมเกาะแก้วนี้
 ทำลายชั้นเชิงกำแพงด้วยแรงขวาน
 พังทำลายฝ่ายมอญกรอนราญ
 พวกไทยต้านคอขบ้นเสียงครนครก
 เปนค้ำพระมหาเทพคำวจใหญ่
 ยิงปืนไฟไปสังหารผลาญข้าศึก
 เสียงสนั่นลั่นเลือนสเทือนสทก
 พวกมอญชุกแตกค่ายล้มตายครัน
 พระศรีเสาวราชโอรสทรงคชสาร
 ค้อนทหารชาญกำแหงลั่นแข่งขัน
 ช่วยรบรบทัพมอญช่วยฟอนฟัน
 พวกรามัญแตกพ่ายเป็นหลายครั้ง ฯ
 ๑ ฝ่ายพระยารามปฤกษาพวกข้าเฝ้า
 ไพร่พวกเราก็น้อยต้องถอยหลัง
 มอญทำลายค่ายแขวงกำแพงพัง

เหลือกำลังรบสู้ก็ถาวร
 คึกจะอ่อน หย่อนเสียพคเกลี้ยไกล่
 ขอเป็นไมตรีกับองค์เจ้าหงษา
 อยู่พร้อมเพรียงเวียงวังทั้งคลังนา
 ที่เราว่าเราจะเห็นเป็นอย่างไร
 พวกขนนางต่างว่าถ้าแต่ก่อน
 แม้นผันผ่อนเป็นไมตรีที่จะไค
 นรบรมาฆ่าฟันกันบรรลัย
 พวกมอญไพร่นายตายมากมายครั้น
 จะไปเป็นไมตรีเคียวนี้เล่า
 เห็นว่าเขาจะหิวเวาะเหาะเยี้ยหยัน
 เมื่อไหนไหนใครบจะชบฟัน
 คึกบริบรองบ้องกันจนบรรลัย
 แล้วขนนางต่างตั้งระวังทัพ
 ไม่ฟังบังคับพระยารามตามวิไลย
 พวกหงษามาตทพพิไร

ก็แตกยับยับไปเสียไพร่พล ฯ

๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษาครตกตราเหตุ

เข้าเคื่อนเคยจวนเทศกาลฝน

สิ้นเสบียงเลี้ยงทัพพะอัยน

จะผ่อนปรนกลความตามทำนอง

หาพระธรรมราชาเข้ามาเฝ้า

กระซิบเล่าเล่าทกลนสนธิ์สนอง

พระยารามแต่งทัพรบบริบอง

เป็นนายกองขึงกันเมืองม่นคง

ถ้ามันเราเอาพระยารามมาไว้

เห็นจะไคเวียงวังคังประสงค์

เหมือนแบ่งเขาเราจะชนะณรงค์

พระน้องจงคิดอ่านการข้างใน ฯ

๑ พระธรรมราชาชอนบนนอบริบ

ทูลลากลับมาพลับพลาที่อาไศรย

ให้เสมียนเขียนความตามพระไทย

ครั้นเสร็จให้พยับสีนทก
 แล้วให้หาข้าหลวงเดิมแต่ก่อน
 ขอนายกอนทองของพระมเหสี
 ถูไปให้พระวิสุทธิภระสัตรี
 ซึ่งเป็นนางพระมหินทรา
 ทรงอ่านตรัษะจักษ์ในอักษร
 ให้นายกอนทองคอยฟังอยู่ข้างหน้า
 ทรงถูไปให้กับพระอนุชา
 รัชสารอ่านตามเนื้อความใน
 ว่าพระธรรมราชาเมตตาสัตว์
 จะทานทักษัตสังกรรมตามวิไลย
 เมื่อทรงคักกิจกรพรรดิครองฉัตรไชย
 กับหงษามาไปเป็นไมตรี
 เพราะพระเชษฐพระยารามทั้งความสัตย์
 จึงเคืองชัทรบพุ่งถึงกรุงศรี

แต่พระองค์ทรงช้ายังปรานี
 ก็ขอไต่ถามใครซึ่งมีมา
 แม้นส่งตัวพระยารามค้นสงครามให้
 จะเลิกทัพกลับไปเมืองหงษา
 จึงแจ้งความตามแต่พระอนชา
 จะตรึกตรากิจอ่านประการใด ๆ

๑ พระทวยความถามบรรดาเสนาพร้อม
 ควรจะยอมถวายจะคิดไหน
 ชุมนางว่าถ้าแม้นทัพเลิกกลับไป
 เป็นสัจจริงทั้งหนึ่งในหนังสือมา
 ก็ควรส่งพระยารามไปตามที
 สืบไมตรีไว้กับองค์เจ้าหงษา
 พระเห็นชอบตอบความตามสงกา
 นายกัณโฑทองทูลลาฝ่าธุลี
 ไปทูลพระธรรมราชาที่ตำท้พ
 เขอใช้กลับเข้าไปเฝ้าเจ้ากรุงศรี

ทูลว่าองค์หงษานั่นปรานี
 เป็นไมตรีมันคงอย่าสงกา
 พระทรงฟังหวังว่าจริงไม่กริ่งกรัก
 จะเสด็จเสด็จตรงต่อหงษา
 นิมนต์พระสังฆราชาให้ยาตรา
 แล้วจำพระยารามนั้นให้มันคง
 ส่งให้นายก้อนทองไปกองทัพ
 ทงพระสังฆราชาด้วยคณะสงฆ์
 ฝ่ายพระธรรมราชาบัญชา
 ให้สองศักรประทักทพลบปลา
 แล้วปลกเปลื้องเครื่องจำนำพระยาราม
 ให้เฝ้าตามไปเฝ้าเจ้าหงษา
 กราบทูลความตามพระมเหสีทรา
 ให้พระสงฆ์ออกมาส่งพระยาราม ฯ
 ๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษายัญชาสั่ง
 ให้เบิกสังฆราชองค์สงฆ์ทั้งสาม

มานั่งอาศน์ลาคเจียมเสงี่ยมงาม
 แล้วรบพระหัตถ์ครีความตามทำนอง
 รงบอกเล่าเจ้าไทยถ้าใจรัก
 จะสมัคสมานมีไมตรีสนอง
 ให้องค์พระมหินทราพาพวกพ้อง
 นายทัพนายกองข้าเฝ้าเหล่าเสนา
 มาพร้อมพรังบังคมขอสมัค
 กระทำสัจจานุสัณห์คำ
 มั่นผู้เป็นเจ้าเข้าไปบอกมือออกมา
 สองอาราถจะหาควาสุไมตรี ฯ
 ๑ พระสังฆราชรับคำแล้วนำสงฆ์
 ทั้งสามองค์เข้ามาเฝ้าเจ้ากรุงศรี
 แล้วทูลความตามหงษาขอพาที่
 ครั้นเสด็จลามากฎทั้งสององค์
 สมเด็จพระมหินทราถามข้าเฝ้า
 ชึ่งพระเจ้าอาราหงษาประสงค์

จะออกไปให้สำเร็จเสร็จจณรงค์
 เห็นจะคงค้ำนั้นฤๅฉนั้นใด
 ฝ่ายขุนนางต่างว่าส่งพระยาราม
 หาเลิกทัพกลับตามสัญญาไม่
 เห็นเหมือนคำคำร่าทำนว่าไว้
 เคียวอยู่ในนาถิไม่มีตรง
 แม้นออกไปถึงทัพคงจับมัท
 วิบสมบัติคักคอกไม่หลอหลง
 อันชีวาข้าทั้งหลายถวายองค์
 ขอณรงค์วามัญจนบรรไลย
 แต่พระยารามาปฤกษาแย้ง
 เห็นเหลือแรงรบต้านทานไม่ไหว
 แต่ปฤกษาน่าที่นั่งถามครั้งไร
 ขุนนางไม่ยอมมอญขอถอนราญ ฯ
 ๑ ฝ่ายพระเจ้าหงษารอบทำอยู่
 มิให้จ้วงโถมหักโหมหาญ

ถึงเจ็ดวันครั้นเห็นว่าจะช้านาน
 จึงตรัสการกับพระธรรมราชา
 เจ้าเมืองไทยไม่ออกมาอ่อนน้อม
 เห็นไม่ยอมถ่อมถอยศด
 ควรจะขยับทัพเข้าเฝ้าอารา
 ให้สมสาแก่ใจพวกไพร่
 พระธรรมราชาว่าโยรคเกล้า
 อย่าเพ่อเข้ารบพุ่งตีกรุงศรี
 จะขอขงมลาเฝ้าชาน
 ไปพาทัพแฉ่งให้แฉ่งใจ
 เจ้าทงษายอมตามความประสงค์
 จึงทูลลามาทรงเสด็จใหญ่
 พวกขุนนางต่างตามคนหามไป
 ตรงหอรัตนไชยใกล้ทวาร
 ให้ร้องบอกไปว่ามาคับริ้น
 ราษฎรได้เป็นสุขสนุกสนาน

ฝ่ายพระมหาเทพเค็นตรวจการ
 เป็นนายค้านค้ายต่อกับหอพระ
 ให้สาขยันครนครันสนั่นเสียง
 ถูกคนห้ามพระเสลี่ยงล้มเกะกะ
 เห็นวันวายฝ่ายชนอินทร์เคชะ
 เข้าแยกพระองค์วิ่งเลียขลิ้งมา
 ทิ้งคนตามหลามหลั่งมาคั่งคืบ
 ถึงกองทัพเข้าเฝ้าเจ้าหงษา
 กราบทูลความตามที่ได้ไปพดจา
 พระเจ้ารามัญเคื่องว่าเมืองไทย
 เพราะถึงทศพรหมณ์สยามภาค
 จะพลักพรากไพร่พลแหลกลเหลวไหล
 แล้วสั่งเหล่าท้าวพระยาเสนาใน
 จงเร่งให้หักเข้าเฝ้าอารา
 พวกนายทัพรบสังคังประชิด
 ยกเข้าคืบคืบค้ายทั้งซ้ายขวา

ยิงปืนสาธิตไฟไชโยทกา
 เกยวเสมาเหินยวสายชนบายบน
 พวงน้ำทศรินแทงพินฟาค
 ถูกหน้าหลังทั้งฉะฉาคชาคเป็นสิ้น
 ย่างหมายมุ้งพั้งแหลนหลาวฟากว้าวจัน
 ถูกตัวคั่นตกตายศพก่ายกัน
 พม่ามอญค้อนไพร่เข้าไปอีก
 ไม่เลี้ยงหลักล้อมรอบทั้งขอบขัณฑ์
 ท่างรบพั้งรุ่งคำประจำประจัญ
 เสียงกรนกรนลั่นเลือนสเทือนสุธา
 ๑ ฝ่ายพระมหินทราอยู่ปวาสาท
 ให้พระศรีเสาวราชโอรสา
 พงวันหน่มคมทัพสรรพสาตรา
 คณหมื่นห้าพันตั้งระวีการ
 คำนมหาเทพศึกเสียงครกกรน
 จึงมายืนพระคเชนทร์เกณฑ์ทหาร

ขอกรบรับทัพมอญช่วยรอนราว
 ชำคักต้านแตกพ่ายกระจายไป
 แล้วมาตั้งฟังความสนามหลวง
 แม้นศึกล่องเข้าประชิดข้างทิศไหน
 ช่วยสมทบรบพุ่งกันกรุงไกร
 แต่มีไค้ทุกถึกพระบิดา
 สมเด็จพระบรมวงศ์ทรงพระโกรธ
 ให้สั่งโทษถอยศไธรส
 แล้วตรัสใช้ให้พระยาธรรม
 เขาไปฆ่าเสียที่ถวิศพระราม
 ฝ่ายขุนนางต่างส่งสารพระหน่อনারด
 เคยช่วยราชรถการชาญสนาม
 มาวาวางต่างขยั้นคึกครื้นคร้าม
 ต้องรบตามรักตัวครอบครวัมี ฯ
 ๑ ฝ่ายผู้ถือหนังสือสารไปล้านช้าง
 เข้าหาขุนนางนำเฝ้าเจ้ากรุงศรี
 ให้อ่านสารทราบว่าหงษาวดี

ยกมาทำขำยี่ศรีอโยธยา
 คึกเคื่องซึกจักทพถวนท่าหมื่น
 หอกดาบขบขยของกองซ้ายขวา
 ครั้นเสร็จสรรพชัยพลพลโยธา
 ทั้งเกวียนต่างช้างม้าเคลื่อนคลาไคล ฯ

๑ ฝ่ายพระธรรมราชาม้าคอยข่าว
 เห็นทัพลาวลงมาแจ้งแฉ่งใจ
 จึงทูลองค์หงษาคามน้ำใช้
 ว่าทัพใหญ่ล้านช้างล่องทางมา
 องค์กระษัตริย์อภัยวงศ์ได้ทรงทราบ
 ว่าทัพกระหนาบมาแน่นหนา
 จึงตรัสถามพระยารามตามสั่งกา
 ทัพลาวมาช่วยไทย โดยไมตรี
 ฤๅว่าใช้ให้คนไปขอทัพ
 มาช่วยรบรบพุ่งกันกรุงศรี
 พระยารามทูลว่าเจ้าธานี
 ให้ขามี่หนึ่งสี่คนถือไป

ขอทัพหลวงเจ้าเมืองล้านช้างช่วย
 จึงมากัวยวอนว่าธิดาไศรย
 เจ้าทงษาว่าจะละเลยไว้
 ให้มาใกล้ไทยแจ้งจะแขงมือ
 จึงกระซิบสั่งพระธรรมราชา
 ให้ปลอมศตวรรษสี่หัตถ์หนึ่งสี่
 จะถ่ายเทเล่ห์กลให้คนภา
 จักให้ถือนไปรับเร่งทัพมา
 อปราชคมไพร่ไยสระบุรี
 คอยคักตสองฝ่ายทงชายขวา
 มหาอุปราชรับชัยโยธา
 ขึ้นไปปลุกตั้งระวิงทาง ฯ
 ๑ ฝ่ายพระธรรมราชาพระยาราม
 คิดเขียนความคามตรัสไม่ขัดขวาง
 แล้วจักข่าวชาวไทยให้ขึ้นกลาง
 เกินสวนทางรีบถือนั่งสี่ไป
 ถึงทัพหลวงเข้าหาท้าวเพยควาน

ทูลเจ้าล้านช้างแจ้งแถลงไข
 ให้อ่านความตามเรื่องว่าเมืองไทย
 มาต้อนรับทัพใหญ่ด้วยยินดี
 เติมหงษาชาติกนกนชกหาญ
 ครั้นรอนราญรบพุ่งชาวกรุงศรี
 ถูกปืนใหญ่ไพร่นายวายชีวิ
 ทิ้งคอกคัตตเลียบงล้าเลียงพล
 พม่ามอญซ้อนกำลังลงทงสิน
 จะหากินในจังหวัดก็ขัดสน
 เห็นเรรวนจวนทัพถึงฮยจน
 จะเลิกพลพวกไทยจะได้ที่
 เชิญพระองค์ลงไปให้ใกล้ทัพ
 ช่วยกำกับกันไว้อย่าให้หนี
 แม้นทัพถอยคอยกระหน่ำซ้ำเติมตี
 เห็นจะมีไชยชนะในณรงค์ ฯ
 ๑ ฝ่ายพระเจ้าล้านช้างฟังหนังสือ
 คึกพาซอเลียบเชิงละเลิงหลง

วิวเคนทพิชัยช้างคัคทางตรง
 ออกจากกองตายุถึงสระบุรี
 พอพลัพลัเพลาท้องฟ้าคลุ้ม
 หยคทพิชัยมั่งงิ่งเลียงงม
 ปลงเกวียนค่างช้างวิกรมณท
 บ้างก็สไฟก่อกองหม้อทอง
 พวกทพิหลังยงเมอร้องเผอไว้อย
 เลียงว่อไวโยหวอยทวนกันก้อง
 ขุนเข้าเหนียวเคียวแซบข้างแลบท้อง
 บ้างคดลของเหล้าอพิทงระ ๆ
 ๑ ฝ่ายทพิพระมหาอุปราช
 ร้องประกาศโรประการของอระ
 เลียงโคลงเคลงเกลิงเขนาระเกาะฮาระ
 เข้าไล่คณะพันลาววังกราวเกรียว
 พวกทหารล้านช้างต่างแตกค่น
 บ้างนั่งกลืนเข้าเจ้าปนเข้าเหนียว
 พวกรามัญพันแทงลัดแลงเลียว

เข้าวรเวิรวรชิงเวิยกกันเพรียกไป
 เจ้ากรุงลาวสักรัจะสู้รบ
 ชนช้างหลยหลีกกลับรบชัยได้
 ยกรกรเวิรวเวิรวหลงเข้าพงไพร
 พวคมอญไล่ลาวกระหายวังพรายพลัด
 พระอุปราชของทรงช้างสาร
 ต้อนทหารโหมหึหือร้องปรักคึก
 ไต่เกวียนต่างช้างม้าสารพัด
 จับลาวมัตม็องเป็นฝูงมา
 แล้วเลิกทัพกลับหลังมายังค่าย
 ไต่ช้างพลายช้างพังทงย่นผา
 เข้าเฝ้าทูลมลกิพระบิดา
 เจ้าหงษาทรายสันถ์ยงค์ ฯ

